

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики дошкільної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ
ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Виконала:

Авдасьова Владислава Сергіївна
студентка 2 курсу 62-1 МДО групи
факультету дошкільної освіти

Науковий керівник:

Гордій Ніна Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	8
1.1. Стан наукового вивчення проблеми патріотичного виховання старших дошкільників засобами дитячої літератури.....	8
1.2. Дитяча література як засіб патріотичного виховання старших дошкільників.....	16
1.3. Зміст патріотичного виховання в старшому дошкільному віці ...	37
Висновки до першого розділу.....	60
РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСОБУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	62
2.1. Діагностика рівня розвитку патріотичних почуттів старших дошкільників.....	62
2.2. Розвиток патріотичних почуттів старших дошкільників засобом дитячої літератури.....	79
2.3. Перевірка ефективності використання дитячої літератури як засобу патріотичного виховання старших дошкільників.....	97
Висновки до другого розділу.....	99
ВИСНОВКИ.....	101
РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	106
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	108
ДОДАТКИ.....	117

Вступ

У Державних національних програмах «Діти України», «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Законах України «Про освіту», «Національній програмі патріотичного виховання громадян, розвитку духовності», «Про дошкільну освіту», Національній доктрині розвитку освіти України як стратегічні визнано завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина – патріота України як світоглядного чинника.

Виховання почуття патріотизму, відданості справі, зміцнення державності, активної громадянської позиції у дітей дошкільного віку визначені проблемами всеукраїнського масштабу. Патріотичне виховання дає можливість покращити духовне життя народу, сформувати в Україні громадянське суспільство, яке передбачає переосмислення свідомості громадянина, моральної особистості, покращення національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Суспільство, яке функціонує на гуманістичних засадах, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови які покращують добробут народу. Людство, яке є механізмом єдиної дієвої розбудови не олігархічної, а правової України, народної демократії, виступає, по-перше взаємодоповнює її, реалізуючи свої розвивальну і контролюючу функції, а по-друге – джерелом опозиції державній владі.

Патріотичне виховання в наш час є державною потребою, яка передбачає, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами – патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі [10].

Відповідно до Концепції дошкільного виховання, програма дає можливість розвивати у дітей національну культуру, яка є внеском у надбання загальнолюдських рис демократичності, гуманізму, совісті, честі,

гідності; виховання дітей за історичним минулим, формуючи у них патріотизм та інтернаціоналізм.

Актуальність проблеми обумовлена необхідністю виховання патріотизму, починаючи з дошкільного віку. У цей період розпочинається процес формування культурно-ціннісних орієнтацій духовно-етичної основи особистості дитини, розвиваються такі психічні процеси, як емоції, відчуття, мислення, механізми соціальної адаптації в суспільстві, починається процес культурно-національної самоідентифікації, осмислення себе частиною навколишнього світу.

Проблема патріотичного виховання є предметом значного числа досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених і висвітлюються в працях В. Антоновича, Г. Ващенко, К. Гельвеція, М. Грушевського, Б. Грінченка, М. Драгоманова, А. Куніцина, А. Макаренка, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, І. Ястребцова та інших.

Дошкільний вік є найбільш сприятливим для психологічно-емоційної дії на дитину, оскільки образи сприймання дійсності, культурного простору дуже яскраві і сильні, тому вони залишаються в пам'яті надовго, а іноді і на все життя, що відіграє важливу роль у патріотичному вихованні. У той же час слід зазначити, що цілісна наукова концепція формування громадянина, патріота України в сучасних умовах ще не створена. Досліджувана проблема не знайшла належного відображення в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Більшість авторів вказують що патріотичне виховання є важливим і значущим для дітей дошкільного віку, але не пропонують цілісну систему роботи в даному напрямі.

Характерною особливістю досліджень, пов'язаних з вихованням патріотизму дітей дошкільного віку і є звернення до окремих аспектів проблеми. В дослідженнях Т. Доронової яскраво простежується ідея патріотичного виховання, але поняття «виховання патріотизму» не використовується [31]; у дослідженні С. Ніколаєвої патріотичне виховання висвітлено в аспекті екологічного виховання [66]; Т. Комарова, Т. Ротанова,

В. Логінова, Т. Бабаєва, Н. Ноткіна, О. Князева, М. Маханєва, Е. Пчелінцева, Л. Ніконова, Е. Корнєєва та інші акцентують увагу на залученні дітей до культурної спадщини народу. Дослідники С. Козлова і Т. Кулікова пропонують проблему виховання патріотизму дітей дошкільного віку засобами пізнання ними Батьківщини [45].

Варто зауважити, що в даний час публікується велика кількість методичної літератури з даного питання. Найчастіше представлені лише окремі сторони морально-патріотичного виховання дітей в окремих видах діяльності, але відсутня система, що відображує дане питання. Це закономірно, оскільки почуття патріотизму багатогранне за своїм змістом. Воно передбачає в собі: любов до рідного міста, і гордість за свій народ, і відчуття своєї нерозривності з навколишнім світом, і бажання зберігати і примножувати багатство своєї країни тощо.

Художня література – це найцінніше джерело патріотичного виховання дітей-дошкільників. Тому що почуття патріотизму, яке виховується засобом художнього слова, прививає дітям любов до героїзму, переконує у тому, що за будь-яких історичних часів у житті завжди є місце для подвигів, вірного служіння рідному народу, Батьківщині.

Діти старшого дошкільного віку вже здобули достатні літературні знання, навчилися відрізняти казку від оповідання, без помилок визначати поетичні твори, аналізувати конкретні вчинки літературних героїв. Дослідники цей вік називають «бібліотечним» – за здатність дітей проявляти інтерес не до художнього слова в цілому, а вже до книг певної тематики і певного жанру, за бажання деяких дітей у пошуку улюблених книжок.

Список художніх творів для старшого дошкільного віку досить об'ємний і різноманітний. Для дітей використовують літературу різного жанру, форми і стилю. Патріотичне виховання, як більш вузька частина виховання особистості, користується всім переліком жанрів, рекомендованих дітям старшого дошкільного віку [68].

Головне завдання патріотичного виховання передбачає в собі формування патріотизму, а на сучасному етапі становлення української державності ця проблема набуває особливого значення. Тому обрана тема магістерського дослідження є актуальною і потребує подальшого вивчення.

Тема магістерської роботи: *«Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури»*

Об'єкт дослідження: виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: розвиток патріотичних почуттів старших дошкільників засобом дитячої літератури.

Гіпотеза: виховання патріотичних почуттів старших дошкільників засобом дитячої літератури відбуватиметься ефективніше якщо:

- органічно поєднувати навчальні й виховні завдання, будуючи їх від простого до складного;
- систематично використовувати елементи народної педагогіки, традиції національного виховання.
- використовувати художню літературу під час кожного виду діяльності патріотичного спрямування.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність системи роботи розвитку патріотичних почуттів старших дошкільників засобом дитячої літератури.

Завдання:

- проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми використання дитячої літератури як засобу виховання патріотичних почуттів старших дошкільників;
- проаналізувати рекомендовану програмою художню дитячу літературу для дітей старшого дошкільного віку;
- обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність системи роботи розвитку патріотичних почуттів старших дошкільників засобом дитячої літератури;

- розробити практичні рекомендації щодо патріотичного виховання старших дошкільників дитячою літературою;

Теоретичне значення дослідження полягає в:

- уточненні змісту і структури поняття «патріотизм», «патріотичне виховання»;

- розробленні та апробації системи роботи з використання художньої літератури для формування патріотичних почуттів.

Практичне значення полягає у розробці системи роботи (занять, розваг) і методичних рекомендацій щодо роботи з дітьми старшого дошкільного віку для виховання патріотичних почуттів засобом дитячої художньої літератури. Результати дослідження можуть бути використані в навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів, у розробці спецкурсів для студентів вищих навчальних закладів.

Методи дослідження: *теоретичні:* вивчення й аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; *емпіричні:* методики діагностики патріотичних почуттів, педагогічний експеримент; якісна і кількісна обробка емпіричних даних.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел та 14 додатків.

Загальний обсяг роботи становить 116 сторінок.

У списку використаних джерел 98 найменувань.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Стан наукового вивчення проблеми патріотичного виховання старших дошкільників засобом дитячої літератури

Патріотизм – соціально-історичне явище. Елементи його виникли як усвідомлення родових зв'язків, обрядів, звичаїв. Слово «патріотизм» (від «patris») – грецького походження, в перекладі означає «Батьківщина, Вітчизна». Уперше воно з'явилося в період Великої Французької революції (1789-1793р.), патріотами називали людей які боролися за народ, захищали республіку [55].

У словнику філософії патріотичне виховання висвітлено як виховання, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість, гордість за її минуле й сучасне прагнення захищати інтереси Батьківщини. Це визначення відображає роль патріотичного виховання, оскільки саме через активну діяльність людини на користь суспільства виявляються її справжні почуття [35].

Філософи й політологи трактують слово «патріотизм» як моральний і суспільний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та виявляється в певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до Батьківщини. Патріотизм – це найглибше почуття, що вивчалось протягом століть й тисячоліть розвитку окремих етносів. Це політично-соціальне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом.

У сучасних літературних джерелах патріотичне виховання трактується як процес виховання, який дає можливість усвідомити свою причетність до

історичного минуло, традицій, культурних надбань свого народу, любов до своєї Батьківщини, співпереживання за долю свого народу, його майбутній розвиток [70].

Результатом ефективного патріотичного виховання у дітей є чітке формування патріотизму. Патріотизм проявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів.

«Велика радянська енциклопедія» подає таке визначення: «Патріотичне виховання – це виховання любові до Вітчизни, відданості, прагнення своїми справами служити її інтересам» [18]. Основним у цьому тлумаченні є чуттєво-емоційна сторона поняття, що виявляється через ставлення людини до навколишнього світу. Життя людини в суспільстві завжди пов'язане з діяльністю, нормами поведінки, взаємовідносинами між людьми. Це проявляється в інтелектуальній та поведінковій стороні патріотичного виховання.

Тлумачний словник української мови висвітлює «патріотизм» як любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народу, готовність заради нього на жертви і подвиги [27].

Соціологи визначають «патріотизм» через моральне ставлення й можливість особистості оцінити елементи Вітчизни. Патріотичне почуття, у своїй основі морально-соціальне явище, яке люди набувають не лише шляхом біологічної спадковості, а неодмінно під впливом соціального середовища, виховання (соціалізації) у широкому розумінні цього поняття.

С. Козлова під патріотичним вихованням дітей дошкільного віку розуміє цілеспрямований процес впливу педагогів на особистість дитини з метою збагатити її знання про Батьківщину, виховати патріотичні почуття, сформувати уміння і навички моральної поведінки, розвинути потреби в діяльності на користь суспільства [45].

На думку І. Харламова патріотизм – це взаємопов'язана сукупність моральних почуттів і рис поведінки, що включає любов до Батьківщини, активну працю на користь Батьківщини, проходження і збільшення трудових

традицій народу, дбайливе ставлення до історичних пам'ятників і звичаїв рідного краю, прихильність і любов до рідних місць, прагнення до зміцнення честі і гідності Батьківщини, готовність і вміння захищати її, військову хоробрість, мужність і самовідданість, братерство і дружбу народів, нетерпимість до расової і національної неприязні, повагу звичаїв і культури інших країн і народів, прагнення до співпраці з ними [89].

У дослідженнях Н. Іпполітової, патріотичне виховання розглядається через процес взаємодії вихователів і вихованців, спрямований на розвиток патріотичних почуттів, формування патріотичних переконань і стійких норм патріотичної поведінки [38].

Культурна спадщина народу містить у собі таке поняття, як «національні традиції». У науковій літературі вони все частіше стають об'єктом досліджень. Зроблено спроби з'ясувати їх сутність, природу і механізм функціонування; простеження зв'язів між традиційною діяльністю людей і соціально-економічними умовами. В літературі представлено три основних підходи до проблеми традицій.

1) У першому підході традицію трактують як соціальну наступність. Людина дістає традиції і звичаї, перевірені суспільством, тобто вона отримує «естафетну паличку» від предків. З раннього віку на основі національних традицій і звичаїв відбувається формування її особистісних якостей. Але це не передбачає просте включення особистості в певну національну спільноту людей за допомогою традицій. Засвоєння цих традицій має світоглядний характер, через них формуються потреби, моральні ідеали, переконання, бачення світу. В той же час на їх основі особистість робить перші кроки до моральності, зразок поведінки в родині й суспільстві, формує власну культуру поведінки.

2) Другий підхід схиляється до опису національних традицій.

3) Представники третього напрямку представили загально-соціальний підхід до національних традицій як соціального явища. І. Дроздов підкреслив – що національні традиції – це складний комплекс історично сформованих,

повторюваних елементів суспільних відносин, звичаїв, психологічних рис, характерних для визначених націй. Отже, національні традиції представлені як історично сформовані, відносно стійкі, повторювані соціальні явища, що виникають у сферах національного життя, властиві національним особливостям, ментальності, психології тієї чи іншої нації, що передаються з покоління в покоління і закріплюються за допомогою суспільної свідомості. Тому в наш час, у зв'язку з «вибухом» національної самосвідомості, кожна нація прагне до свого «кореня», із засвоєнням власної культурної спадщини, дуже гостро постало питання про необхідність достовірного вивчення культурної спадщини кожного народу і його відновлення [43].

Ідея виховання любові до рідного краю, усвідомлення важливості власної історії своїх предків закладена в українській народній педагогіці. Її представниками були Б. Грінченко, П. Куліш, Л. Українка, Т. Шевченко, І. Франко та інші. Питання формування національної свідомості громадянина досліджували С. Русова, О. Дорошенко, І. Нагребецький, І. Огієнко, В. Сухомлинський.

Питання формування національної культури засобами ознайомлення дітей з історією рідного краю представлено у працях В. Сухомлинського. Великий педагог говорив про необхідність першочергово ознайомлювати дітей з рідним краєм, з його традиціями та героїчним минулим.

В. Сухомлинський доводив, що дитина постійно відкрите світ і тому треба виховувати її таким чином щоб привити їй любов до Вітчизни, її краси і величності. Головним етапом у формуванні любові до Батьківщини вважають накопичення дітьми соціального досвіду життя у своєму місті (селі, селищі), засвоєння прийнятих у ньому норм поведінки, взаємин, залучення до світу культури. Любов до Вітчизни починається з любові до своєї малої Батьківщини – місця, де народилася людина. В наш час стає зрозуміло, що виховання патріотизму у дітей дошкільного віку дає можливість впевнено рухатися вперед в економіці, в культурі, в освіті, так як наше майбутнє повинно нести в собі морально-духовну основу, свій

морально-духовний стрижень – любов до Батьківщини. З раннього віку людина починає усвідомлювати себе частиною своєї родини, своєї нації, своєї Батьківщини. Тому саме дошкільний вік відіграє важливу роль у вихованні почуття гідності й гордості, відповідальності і надії, розкриває дітям істинні цінності сім'ї, нації, Батьківщини [25, С.6].

Л. Толстой, К. Ушинський, Є. Водовозова дійшли висновку, що дошкільний вік є найоптимальнішим періодом виховування патріотизму у дітей. Центральною ідеєю виховання на їхню думку була ідея народності [86].

У 60-70-і рр. ХХ століття патріотизм розглядався як складова частина поняття моральності. Особлива увага зверталася на пізнання дітьми своєї країни. У цей час з'явилися дослідження, які приділяли агу емоційній сфері дитини (Р. Жуковська, Н. Виноградова, С. Козлова, Л. Никонова та інші) [45].

Проаналізувавши дослідження у Концепції дошкільної освіти важливе значення відводилося необхідності організації в дошкільному навчальному закладі спеціально розробленої системи роботи з патріотичного виховання дітей з урахуванням їх вікових особливостей, національної культури і традицій народу.

Першооснови патріотичного виховання були покладені в народну педагогіку, значення якої простежується в роботах О. Любара, В. Мацюка, В. Пугача, М. Стельмаховича, Д. Федоренка та інших.

Радянська педагогіка, спиралась на положення марксистсько-ленінської ідеології, і тому не змогла виробити єдиного підходу розуміння основ патріотичного виховання [3]. М. Савин висвітлював патріотизм через почуття [70], І. Харламов дійшов висновку що патріотизм – це моральна якість особистості [90], На думку І. Іваненко патріотизм це – складник комуністичного світогляду та ідейності [3], О. Здравомислов розглядав патріотизм через моральну цінність [94].

Дослідження проблеми патріотичного виховання дошкільників ґрунтується на фундаментальних працях у галузі національної системи

виховання, концептуальних положеннях національної освіти та виховання (А. Алексюк, І. Бех, О. Вишневський, Т. Усатенко) [61].

Сучасна педагогічна література виокремлює три різновиди патріотизму [79]:

1. Етнічний патріотизм ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії тощо.

Дослідженням етнопатріотизму займалася соціолог Т. Ісламшина. Вона трактує його як почуття внутрішнього духовного зв'язку зі своїм народом, поваги до власних етнічних цінностей .

Даний різновид патріотизму передбачений природою як відчуття головної ознаки народу, є вродженим і розвивається повноцінно, якщо дитина виховується у національно обізнаній сім'ї, навчається в українському дошкільному навчальному закладі, а потім в українській школі. Велике значення при цьому надається вивченню історії українського народу, рідної мови та літератури, українського мистецтва, народних звичаїв, традицій.

2. Територіальний патріотизм відображається на любові до того місця на землі (до місцевості, ландшафту, клімату тощо), де людина народилася.

3. Державний патріотизм ґрунтується на остаточній меті людства – побудові власної держави, державному самовизнанні, державницькому світогляді та державницькому почутті; це вищий патріотизм, який базується на державній ідеології та пов'язаний з почуттям громадянськості.

На сьогодні особливу увагу привертає концепція В. Сухомлинського. Неодноразово, у своїх працях педагог говорив, що «...у житті кожного з нас повинно бути щось найважливіше, що головніше від усіх повсякденних турбот, тривог, пристрастей». І далі: «Ставлення до ідеї Батьківщини як до священного й найдорожчого облагороджує всі людські почуття, зближує, ріднить людей, очищає душі від усього, що принижує гідність» [80, С.513].

На думку В. Сухомлинського патріотизм – це сукупність моральних і політичних ідей, моральних почуттів, в основу яких покладено такі загальнолюдські та національні цінності: «любов до рідної землі, народу,

Батьківщини та її минулого, любов до матері, батька, старших у сім'ї, любов до рідної мови, шанобливе ставлення до історії та культури українського народу, працелюбність» [77, С.119-120]. В. Сухомлинський ввів у педагогічний обіг такі терміни як «дух», «духовність», «людяність», «сердечність», «повага» тощо. Патріотичне виховання на його думку – це сфера духовного життя суспільства, яка простежується в усьому, що робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина.

Головна проблема на сьогодні полягає в заохоченні українського народу до вивчення історії України, побуту, традицій та обрядів нашого народу, а найголовнішою проблемою є активне, не формальне залучення дітей до їх вивчення. Проаналізувавши літературу можна дійти висновку, що вже з дошкільного віку дитина володіти такими знаннями як: знати й називати країну в якій вона живе, чим ця країна відрізняється від інших, чому її називають Україною. Сучасні науковці (Л. Калузька, А. Богуш, В. Цимбалюк, Т. Комарова, Т. Ротанова) доводять, що саме в дошкільному віці в результаті систематичного виховання в дитини закладаються елементи усвідомлення громадянства, вона знає та правильно вживає терміни «Україна», «Батьківщина», «країна», «рідне місто», «вулиця» (їхні назви) [13].

У дітей дошкільного віку саме в період дошкільного дитинства формуються ціннісно-культурні та патріотично-моральні основи особистості; розвиваються їх емоційна, чуттєва сфера, психічні процеси (мислення, пам'ять, увага); проходить соціальна адаптація до вимог суспільства; розпочинається процес культурно-національної ідентифікації, усвідомлення себе як частини навколишнього світу.

Дошкільне дитинство – найбільш найкращий період виховного впливу на дитину: те, що сприйматиме, запам'ятовуватиме дитина в той час, залишиться в її пам'яті надовго, а може й на все життя. Це відіграє важливу роль у формуванні патріотичного світогляду. Саме цей вік в дитини-дошкільника відіграє важливу роль у формуванні емоційно-ціннісного

ставлення до близьких людей, природи рідного краю, до народних звичаїв і традицій. І тому на основі цієї емоційної бази необхідно формувати патріотичні почуття дитини.

Американські вчені Робінсон, Споудек доводять, що дошкільні навчальні заклади повинні мати перевірену та систематичну програму навчання дітей «ключовим» поняттям яких є історія. Сучасні психологи та педагоги Н. Менчинська, Г. Рєпіна, Н. Виноградова, С. Козлова, О. Денисюк, Т. Поніманська, П. Матвієнка та інші підтверджують, що патріотичні почуття дитини не обмежуються її ставленням до батьків і ровесників. Діти дошкільного віку відтворюють відомості про історію нашої країни, основні суспільні події [72].

Найбільш оптимальним періодом для початку систематичного патріотичного виховання є п'ятий рік життя. В цей період особливе значення відводиться активізації інтересів дитини до соціального світу, суспільних явищ. На значенні дошкільного дитинства особливий акцент роблять сучасні науковці. О. Кононко називає цей період виникненням та становленням особистості, закладанням її ціннісного фундаменту, формуванням первинних світоглядних уявлень. Вона під дошкільним дитинством розуміє унікальний віковий період життя, протягом якого «дитина за допомогою дорослого, за допомогою власної індивідуальної діяльності відкриває себе саму як біопсихологічну реальність» [48].

Н. Міщенко стверджує, що вже «в перші дні свого життя дитина вбирає той національний і соціальний дух, який формує в них типові особистісні риси і якості, властиві своєму, а не іншому народові». З цього можна зробити висновок, що лише таким шляхом можливо залучити наступне покоління українців до культурних традицій народу [62].

Дослідження науковців переконують, що діти повинні перебувати під постійним впливом матеріально-духовної культури свого народу. В першу чергу це необхідно для повного розкриття природних можливостей дитини і дасть змогу розвивати її здібності, тому що в результаті цього

використовуються етнопсихологічні особливості дітей. Саме цей шлях приводить до виховання національно свідомих громадян. В роки перебудови, утворення самостійної держави України викликали надзвичайний інтерес проблеми: вітчизняної історії, витоків національної культури.

Перебудовуючи патріотичне та інтернаціональне виховання потрібно служити передовсім відродженню національної культури, зверненню до витоків народного життя, особливостей краю, народної мудрості, мистецтв. Змінювати треба не окремі складові: засоби, методи, а сам підхід. Кожному педагогові необхідно дати право на творчість, самостійний пошук форм, методів, засобів впливу на формування знань і виховання почуттів у дошкільників [7].

1.2. Дитяча література як засіб патріотичного виховання старших дошкільників

Художня література є невичерпним джерелом мудрості, знань, духовності, краси художнього слова для розвитку дитини дошкільного віку.

Дитина дошкільного віку сприймає художню літературу й дитячу книжку як невід'ємний засіб емоційного розвитку, тому що якщо поспостерігати за виразом обличчя дорослої людини, яка читає книжку, та розглянувши ілюстрацію, дитина наслідує вираз обличчя читача вірша, казки чи оповідання, намагається копіювати вираз обличчя персонажа літературного твору, може показати як вони радіють, сумують, як дивуються. Прослухавши літературний твір, дитина вчиться радіти, співчувати та сумувати, вона не лише знайомиться з різними емоціями людини, а й тренується відчувати та передавати свої почуття.

Читаючи дитячу художню літературу вихователь повинен розширити кругозір дитини, розкрити таємниці природи, познайомити дитину з подіями минулих часів, відкрити невідомі країни тощо. Оповідання та вірші про дітей

вчать дошкільників взаємодіяти у колективі з однолітками, вчать дітей ділитися іграшками, не ображати новачків.

Художня література та дитяча книжка – це важливий засіб формування фонематичного слуху та правильної звуковимови, збагачення словника дитини, розвиток зв'язного мовлення.

Одним з головних методів виховання і навчання дітей дошкільного віку є художня література та усна народна творчість, яка традиційно використовувалася у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. Виховна та художня цінність даного виду мистецтва зумовлена специфічними засобами втілення в ньому художнього образу, мовних засобів виразності, тому що літературна мова твору є найкращою, найвищою формою літературного мовлення, яке діти наслідують. Художня література і усна народна творчість є важливим джерелом розвитку дитячого мовлення [16].

Головним джерелом розвитку художньої літератури є усна народна творчість. Використання малих фольклорних форм є ефективним прийомом фонетичної компетентності. До цих прийомів відносять повторення за дорослим, з дорослим та самостійне індивідуальне відтворення малих фольклорних форм, заучування віршів із фрагментарним програванням сюжету.

Дитяча художня література є органічною частиною всієї художньої літератури: спільний історичний розвиток, творчий метод та ідейна спрямованість, жанри, основна тематика, художні засоби літературних творів для дорослих і дітей.

Своєрідність дитячої літератури і дитячого читання це виховна функція і особливість дітей різного віку. Поети, що писали про дітей та для дітей, важливу увагу приділяли народній освіті. Це віднайшло відбиток в їхніх творах. Народна педагогіка закликає до знань як великої сили в житті дитини. Книги розширюють уявлення про світ, знайомлять з природою і речами, які весь час оточують дитину. Вони дають змогу краще опанувати мову, відчути красу і виразність рідного слова [15].

На думку О. Горького дитяча література величезна «суверенна держава». І книги для дітей дошкільного віку є повноправними громадянами даної держави. Дитяча література як частина загальної літератури – це мистецтво слова. Особливості дитячої літератури визначаються освітньо-виховними завданнями і віковими особливостями дітей. Основною відмінною рисою дитячої літератури виступає органічне злиття мистецтва з вимогами педагогіки [92].

Під педагогічними вимогами розуміють, зокрема, інтерес до пізнавальних можливостей і вікових особливостей дітей. Вперше дитяча література як мистецтво слова згадувалася революційними демократами, які вимагали «художню істинність творіння», тобто справді образного і емоційного відображення життя в творах, які призначені для дітей.

Дитяча література орієнтується на розвиток естетичної свідомості дитини, на формування її світогляду. Під дитячою літературою розуміють те, що створено педагогами саме для дітей. Особливою необхідністю письменників які пишуть для дітей є спогади з дитинства: вони допомагають їм врахувати і втілити в художні твори ті особливості естетичного відношення до дійсності, які характерні дітям.

Своєрідною особливістю дитячої літератури є образність дитячої літератури; доступність лексики і сприймання; врахування вікових особливостей дітей; дидактичні мотиви – повчання; емоційність – особливість інтонації; яскравість – ілюстративний матеріал; пісенність твору; звуконаслідування; оптимістичність; драматизм, але без трагізму [11].

Головною рисою дитячої літератури виступає органічне злиття мистецтва і педагогіки. Специфікою дитячої літератури виступає врахування вікових особливостей читачів, твори мають адресуватися дітям певних вікових груп. В педагогіці виокремлюють чотири основні вікові етапи в розвитку дітей:

1. дошкільний вік (від 3 до 6-7 років);
2. молодший шкільний (від 6-7 до 11 років);

3. середній шкільний (з 11-12 до 14-15 років);

4. старший шкільний (від 15 до 18 років).

Специфічною особливістю дитячої літератури є не лише добір спеціальних «дитячих» тем, а й особливості композиційності і мови твору. Сюжет в дитячих книгах повинен мати чітку структуру, не повинен мати різних відступів. Для нього є характерними, як правило, швидка зміна подій і захоплюючі ситуації. Розкриття характерів персонажів повинні здійснюватися предметно і очевидно, через їхні дії та вчинки, адже дитину більш за все приваблює герой сюжету.

Вчені ставлять вимоги до мовного написання книги. Тому що це збагачує словниковий запас дітей. Тому перед педагогом виникає питання якою мовою дитина сприймає найкраще? Літературну, точну, образну, емоційну, нагріту ліризмом. Дитяча література готує читача до життя [83].

На початку свого розвитку дитяча література була рівнозначною до навчальної, тобто дитячі книжки були підручниками. Процес перетворення її на самостійну галузь мистецтва відбувся не відразу, поступово осмислювався її зв'язок з усією художньою літературою.

К. Ушинський виокремив головне завдання дитячої книги, яке полягає в прагненні викликати емоційне ставлення до знань, інтересів, до пізнання світу, прищеплення навичок самостійного мислення [86].

Відомий педагог В. Сухомлинський звертав велику увагу на художню літературу у вихованні громадянина. В його працях «Серце віддаю дітям», «Листи до сина» він висвітлив проблему ролі книги у формуванні особистості, запропонував списки рекомендованої літератури, яку обов'язково необхідно прочитати дитині, підліткові, юнакові. В них безліч переконань про те, якою повинна бути книга для дітей. В. Сухомлинського не турбувала проблема створення дитячої літератури. Він вважав, що дана література вже створена талановитими письменниками. Його турбувало, чи залишає вона «глибокий відбиток у житті дітей», чи стає «школою – морально-емоційного виховання» [81].

Дитяча література на сьогодні досягла високих результатів розвитку, тому виникає необхідність узагальнити значний історико-літературний матеріал написанням монографії про творчий шлях письменників, які зробили великий внесок у розвиток дитячої літератури, праць синтетичного характеру про шляхи і етапи, які пройшла література для дітей та юнацтва [44].

Головним завданням дошкільної освіти виступає сформування у дітей пізнавального інтересу, потягу до читання, любові до книги.

У тому, що дитина не проявляє інтерес до книг, частіше за все винні батьки та рідні дитини. Досліджуючи дану проблему можна виокремити найтипівіші помилки, які відтісняють дитину від книги.

1) Свій вільний час батьки проводять за комп'ютером, а не читають дітям книгу, тобто вони не є для неї прикладом активного читача.

2) Батьки, не володіють знаннями підготовки дитини до школи і намагаються зробити з своєї дитини вундеркінда примушуючи п'яти-шести річну дитину читати, що не відповідає її віковим і психофізичним особливостям.

3) Дорослі намагаються заохотити дитину до читання солодощами і не усвідомлюють, що читання саме по собі повинно стати для дитини насолодою.

4) Батьки замінюють читання книг на перегляд мультфільмів, телепередач або, що найгірше, комп'ютерними іграми, які несуть в собі насильство, і на дитячу психіку впливають образи теле-пузиків, людино-павуків тощо [82].

Найгострішою проблемою сьогодення виступає заміна книжок переглядом телебачення постає, адже віртуальна дійсність, створена телевізійним та Інтернет-простором, «відриває» дитину від життя, робить емоційно байдужою до реальних стосунків зі світом людей та природою.

Перегляд мульт-кінофільмів, дає змогу дітям сприймати лише фабулу, розгортання подій, пригоди персонажів, що набагато простіше, ніж побачити

й усвідомити красу й силу художнього слова, образів, прийомів під час слухання, розглядання, читання книги [84].

Окрім змісту написаного, дитячі книги повинні мати ще й якісне зовнішнє оформлення, яке відповідає необхідним естетичним вимогам. Форматуючи та редагуючи дитячу літературу використовують набір засобів, завдяки якому книга адаптується для дитячого сприймання.

Обкладинка найпершою привертає дитячу увагу до нової книжки. Тому книга має бути яскраво і красиво оформлена, містити ілюстрації, які повністю відповідають тематиці написаного твору. Тому художнику-ілюстратору необхідно дотримуватися певного балансу, тому що нецікава картинка в темних тонах не буде привертати увагу дітей – тому що в дитячих книгах розповідається не про установку вікон, які вимагають безліч однакових ілюстрацій. Найчастіше, в дитячих книгах передбачено розповідь про тварин, рослин, інших дітей, яких дошкільники хочуть бачити. Разом з цим занадто «перенавантажена» ілюстраціями і візуальною інформацією обкладинка не дає змогу зконцентрувати увагу дітей на тому, про що можна прочитати в книзі.

Залежно від вікових особливостей дітей в книзі необхідно дотримуватися певного співвідношення тексту та ілюстрацій. В книгах для дітей раннього віку тексту має бути мінімальна кількість – 3 – 5 рядків, вся інша сторінка відводиться зображенням, які точно ілюструють текст. Для дітей молодшого шкільного віку в книзі необхідно дотримуватися співвідношення приблизно 50% на 50% – дитина вже самостійно читає, але при цьому їй цікаві й картинки, які не перенавантажують мозок інформацією. Книги, які призначені для дітей середнього шкільного віку, як правило, несуть в собі невелику кількість ілюстрованого матеріалу – по одній сторінці на кожен десяток друкованого тексту.

По відношенню до шрифту, то тут також є відмінності у виданнях, призначених для дітей різного віку. Книги для дітей дошкільного віку повинні містити в собі великий шрифт. З одного боку, це пов'язано з тим, що

діти, які вчаться читати, краще сприймають великі літери і слова, чим менша кількість слів в рядку – тим краще. З іншого ж боку, дане правило обумовлено фізіологічними особливостями – маленьким дітям легше стежити за великими літерами в рядку, вони рідко читають книгу, тому сторінка знаходиться далеко від очей і тому коли буде використано звичайний шрифт, дитина псуватиме зір.

У книгах для дітей редактори уникають різних переносів, рубрикації. У виданнях для дітей раннього віку книги повинні виключати переноси, зміст, рубрикацію, нумерацію тощо. Також необхідно намагатися уникати цього і в книгах для дітей старшого віку, так як вони рідко можуть встежити за номером розділу, запам'ятати зміст з кількома підпунктами тощо.

Для друку дитячих книг повинен використовуватися тільки високоякісний папір, з хорошою поліграфією, книга буде служити довгий час і її буде приємно читати [98].

Художня література, як мистецтво виконує низку функцій:

1. Інформаційно-освітня функція полягає в тому що кожний художній твір несе в собі певну інформацію, повідомляє дитині про певні події, життєві ситуації, явища і закони природи, соціальні та моральні норми співжиття тощо. Ця функція передбачає поділ творів художньої літератури на кілька груп:

а) ті, що несуть у собі зовсім нову для дитини інформацію з якою вона ще не знайома;

б) твори, в яких обігрують знайому інформацію новими варіантами, ситуації які є несподіваними для дитини, уточнюють певні форми і правила життя й поведінки;

в) твори, в яких подано поглиблену інформацію з певної галузі (природа, мова, краєзнавство, математика, астрономія, мораль, історія, народознавство тощо). Вихователь має чітко добирати твір, визначати пізнавальні завдання, які містять змістову сторону твору (збагачення, уточнення, розширення знань дітей чи ознайомлення, закріплення, вправління).

2. Виховна функція художньої літератури. Туд доречними будуть крилаті слова російського критика В. Белінського, який говорив, що дитяча книжка пишуться для того щоб виховати особистість, а виховання – велика праця, оскільки воно впливає на долю дитини.

Цей вислів насправді є доречним, тому що книга книжка, яка читається дорослим дитині сприяє розумовому, моральному, естетичному вихованню. Важливого значення набуває прочитання твору вихователем, на чому і як він розставить акценти, на що буде зверна увага дитини, залежить і відношення дитини до змісту прочитаного, що саме буде викликати у неї позитивні емоції, співчуття, а що – негативне ставлення і засудження. Через те як ставиться дитина до героїв і подій, які відбуваються в художньому творі в неї формується певне уявлення про навколишній світ, закони людського життя, моральні та естетичні почуття, правила й етичні норми поведінки. Чим глибше дитина зануриться у зміст прочитаного, сприйме й зрозуміє його (в єдності думки і почуття), тим більший виховний вплив він здійснить на неї. Для того, щоб літературні твори позитивно впливали на дитину, потрібно відшукати засоби управління процесом сприймання художніх творів відповідно до вікових особливостей дітей, які б змогли підсилити емоційний відгук на книгу, створили умови, що сприятимуть перенесенню знань і почуттів дітей, які вони одержали під впливом книги, в їх активну, практичну діяльність.

Художній твір, як стверджує О.Запорожець, не лише впливає на засвоєння нових знань і вмінь, не лише формує окремі психічні процеси, а й змінює загальне ставлення до дійсності, стимулює виникненню нових, більш високих мотивів діяльності [34].

3. Національно-духовна функція. Дитяча книга виникла на стиках мистецтва, педагогіки і психологій. У образах художніх творів відображено національний характер героя, його національна психологія, свідомість, національний менталітет. Описуючи пейзажі природи письменники дають змогу дитині впізнати свій рідний край, свою

Вітчизну, а художньо розкриті взаємовідносини українців, родинні і дружні стосунки формують високу духовність притаманну українському народові. У дошкільному дитинстві відбувається процес соціалізації дитини завдяки інституту соціальних ролей, серед яких особливе місце займає національна роль, що формується вже на перших етапах соціалізації особистості. Книги, які поети пишуть зразковою, образною, живою рідною мовою, формують національний менталітет, високу духовність дитини. Особливу роль у цьому відіграє український фольклор, який накопичує в собі не тільки суть національного досвіду, а й дивовижну влучність та точність рідної мови. Прислів'я, приказки, приповідки, казки відображають ментальність нації, той морально-духовний кодекс, ті думки, до які відобразив народ упродовж своєї вікової історії. Тому виховання і навчання дитини потрібно насамперед відбуватися з використанням творів українських письменників, національному фольклорі.

4. Історична функція. Художня література – це відображення мистецтва слова, це той національний скарб, який єдиним організмом сучасніше покоління з минулим, історією народу. Історія створюється народом, а письменники зберігають її для майбутніх поколінь. Про могутніх героїв українського народу: Олексу Довбуша, Кирила Кожум'яку, Наливайка, Богдана Хмельницького, Івана Голоту, про історію рідного краю, традиції, звичаї, обереги, свята свого народу діти дошкільного віку дізнаються через перекази, оповідання, казки.

5. Культурноносна функція. Художня література так само, як і рідна мова носій національної культури. Твори художньої літератури (проза, поезія, драматургія) виконують функцію популяризації української культури, транспортування, перенесення її національних цінностей у світову літературу, культуру. По всьому світу відомі українські письменники Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, Олесь Гончар, П.Тичина та інші, а разом з ними і наша українська духовність.

Культура, бере початок в літературних джерелах, стає органічною частиною світової культури. Культуроносна функція літератури реалізується й на особистісному рівні. Чим більше людина читатиме художніх творів українських письменників, тим краще зможе пізнати свій народ, його традиції, збагатиться словник рідної мови, тим висококультурнішою стає й сама людина як носій національної культури. Тому дуже важливо з раннього віку залучати дітей до кращих літературних зразків українського фольклору, поезії, прози, драматичних творів, познайомити дітей з творами як давно відомих українських поетів, так і сучасних поетів і письменників.

6. Естетична функція. Слова відіграють велике значення на розвиток емоцій та почуттів дитини. Дитина сприймає художній твір методом прослуховування. Тому, досить великі вимоги постають перед мистецтвом виразного читання дорослим. У процесі читання (розповідання) вихователь відображає своє емоційне ставлення до фактів, подій, героїв твору й тим самим має великий вплив на дитину, переконує її, що саме так повинні відбуватися події, викликає в дітей співчуття, співпереживання. Художні образи допомагають дитині пережити разом з героями частину їхнього життя, пожити його життям, перейматися його почуттями.

Поетичні твори своїм образним мовленням дають змогу викликати у дітей відчуття прекрасного, естетичну насолоду, бажання запам'ятати вірші, розповідати їх рідним та знайомим людям, водночас збагачують словниковий запас дітей яскравими образними виразами, епітетами, метафорами.

7. Розважальна функція. Існує безліч художніх творів, які виконують розважальну функцію і належать до гумористичного жанру. Це твори Г. Бойка («Бруднуля», «Вереда», «Веремій», «Не загублюся» та ін.), В. Ладичця («Ой болить у мене зуб» та ін.), Д. Білоуса («Упертий Гриць», «Лікарня в зоопарку», «Пташині голоси», «Веселий кут»; «Турботливі друзі» і т. п.), перевертні М. Вінграновського, О. Сенатович, А. М'ястківського, В.

Нестайка та інших. Діти люблять твори даного жанру, оскільки вони здатні викликати у них сміх, радість, веселощі. Для того щоб розважити дітей використовують також театралізовані вистави та ігри за змістом художніх творів [14].

В наш час у вихованні та навчанні дітей важливу роль відіграє народне мистецтво у розвитку літератури. В попередні роки народний вимисел час від часу вилучався з дитинства, то сьогодні майже всі письменники визнають ці вигадки невичерпним джерелом мудрості і художності.

Дитячі літературні твори відіграють важливу роль у патріотичному вихованні дошкільників. Діти 5-6 років володіють достатньою кількістю літературних знань, можуть відрізнити казку від оповідання, безпомилково визначають поетичні твори, вони розуміють суть конкретних вчинків літературних героїв, хоча їх приховані мотиви не завжди розуміють. Науковці називають цей вік «Бібліотечним» тому що діти здатні виявляти цікавість до книги певної тематики і певного жанру, за завзятістю деяких дітей в пошуку книги яка сподобалась.

Список художньої літератури для старших дошкільників досить великий і різноманітний, використовується література різного жанру, форми і стилю. Патріотичне виховання хоч і більш вузька частина виховання особистості, проте, користується всім переліком жанрів, рекомендованих для читання старшим дошкільникам [96].

Розвиток художньої творчості є проблемним – пов'язано з визначенням особливостей сприймання творів різного виду мистецтва в тому числі й художньої літератури.

Сприймання художніх творів охоплює такі процеси, як слухання, уявлення, усвідомлення прослуханого та розуміння. Дитина-дошкільник не є читачем книги, вона тільки слухач. Слухання – це складний процес перцептивної діяльності дитини. Дитина сприймає прочитане вихователем, у сприйманні прочитаного твору вихователем (чи розповідаче) бере участь лише слуховий аналізатор. Тому важливу роль відіграє момент активізації

слухання включенням зорового аналізатора. Це можна забезпечити виразністю читання, мімікою, жестами, силою голосу, темпом і тембром мовлення читача. Під час прослуховування у свідомості дитини виникає уявлення про конкретні образи (описи природи, герої, предмети, явища), дитина може їх усвідомлювати, пов'язувати між собою, розуміти зміст прочитаного. Метою слухання є розкриття слухачем смислових зв'язків осмислення мовленнєвого повідомлення, що сприймається на слух.

Розуміння, усвідомлення художнього твору викликає певні почуття, емоційні переживання, формує певний естетичний настрій, впливає на поведінку дітей [11].

С. Ченмортан вважає що сприйняття дитиною твору впливає попереднє сенсорне виховання. Сприйняття художнього твору, його зміст і мова дають можливість дитині відчувати зв'язок між образно-емоційним змістом твору і тими засобами виразності, які їм доступні. Літературний твір сприймається в цілісному поєднанні його змісту й художньої форми. Але також можуть відчуватися спеціальні ознаки, які характерні для кожного жанру, виділені виразні засоби мови. Автор доводить, що дітям необхідно вчитися орієнтуватися в змісті твору, вслухатися в особливості його художньої мови, оскільки навчання орієнтування у творі закладає основи для більш розвиненої форми сприйняття й художнього мислення [91].

Не менш важливу роль у сприйманні відіграє процес розуміння, який є невід'ємною частиною будь-якого процесу пізнання. Як говорить Г. Костюк, розуміння може виникнути тільки там, дитина здатна щось зрозуміти, проникнути в сутність тих чи інших об'єктів, це стан свідомості особистості, яка цю суть розкриває. Г. Костюк визначив місце розуміння у процесі навчально-виховної роботи в освітніх закладах: «тільки зрозуміле, продумане стає переконанням наших дітей роблячи свій внесок у формування їхніх поглядів і світогляду». Тому дослідник в першу чергу намагався визначити сутність поняття «розуміння» в доконаному виді. Щоб зрозуміти певний об'єкт необхідно відбити цей об'єкт в його істинних зв'язках з іншими

об'єктами утворивши певне поняття про нього; «розкрити його істинні зв'язки з іншими явищами матеріальної дійсності, з'ясувати умови за яких воно виникає, причини, що його породжують». Зрозуміти – це означає віднайти загальне в поодинокому й через це загальне пояснити поодиноке. Зрозуміти новий об'єкт – це означає розв'язати якусь маленьку пізнавальну задачу, яку ставить перед дітьми кожен новий предмет (нова метафора, прислів'я, художній твір тощо).

Г. Костюк визначив й результати процесу розуміння, вони виявляються в судженнях, поняттях, умовиводах, поглядах, переконаннях, розповідях, за якими «лише і можна судити про його істинність, відповідність об'єктивній дійсності» [50].

Процес розуміння має керуватися вихователем, який повинен вміти викликати і спрямовувати дітей на розв'язання поставлених перед ними пізнавальних задач, а це значить, що необхідно вчити дітей зіставляти, порівнювати факти, знаходити в них схоже і відмінне, виділяти істотне серед другорядного, піддавати об'єкти своєї думки аналізу і синтезу, самостійно доходити узагальнень і висновків на основі фактів, застосовувати їх до пояснення нових випадків. Педагогічне керівництво процесом розуміння, означає оволодіння педагогом відповідною технологією навчання, адекватної до сутності процесу розуміння.

У педагогічному керівництві процесами розуміння важливу роль відіграє вміння вихователя чітко поставити завдання й диференціювати його від інших; визначати конкретно, що потрібно зрозуміти; використовувати для цього продуману систему запитань [11].

Н. Морозова стверджує, що розуміння художнього проходить два етапа в період дошкільного дитинства. Перший полягає в розумінні «плану значення» це розуміння дітьми лише фактичного змісту твору. Таке розуміння не дає змогу слухачам проникнути у глибину зв'язків й відношень. Другий етап полягає в розумінні «плану смислу» – передбачає проникнення в підтекст спираючись на виразні засоби мови [64].

Процес сприймання художнього твору має в собі три стадії. Перша стадія – безпосереднє сприймання твору, полягає в відтворенні й переживанні образів твору. Ця стадія несе в собі включення процесу уяви, твір сприймається «серцем», а потім уже розумом. Друга стадія – розуміння змісту твору. Провідним психічним процесом виступає мислення, яке оперується тим, що було емоційно пережите, при цьому воно не вбиває емоційності сприймання твору, а поглиблює його. Третя стадія – вплив художньої літератури на особистість дитини як кінцевий результат сприймання творів [22].

Сприймання літературного твору не може виникнути в готовому вигляді, воно формується у процесі загального психічного розвитку. Дитина проходить довгий шлях від простої участі в зображуваних подіях до більш складних форм естетичного сприймання. Розвиваючи механізм даного процесу О. Запорожець стверджує: «Щоб правильно зрозуміти художній твір, дитина має відноситися до нього як до образу, як до зображення реальних подій і явищ». І далі стверджує: «Реальна основа слугує для дитини підґрунтям у перших естетичних оцінках художнього твору» [34]

Проаналізувавши загальновідомі педагогічні системи можна говорити про те, що таких засад, які дає українська етнопедагогіка, немає в жодній іншій педагогічній системі. Її головна відмінність полягає в тому, що дітей потрібно не вчили, а виховувати і в процесі виховання прищеплювати усі знання, уміння і навички, необхідні для життя спочатку в сім'ї, а потім і в суспільстві. Будь-яка виховна дія мала на увазі велику кількість виховних засобів на зразок колискових, потішок, примовлянок, дражнилок, забавлянок, казок, прислів'їв, приказок, пісень різного змісту, характеру, до того ж – обов'язково оптимістичного спрямування.

Окрім цього, казки, прислів'я, приказки, лічилки та загадки, виступають важливими засобами патріотичного виховання дітей, розвивають в них кмітливість, допитливість.

Особливо значущими в дошкільному дитинстві є колискові пісні та материнське мистецтво. Використовуючи їх, мама прививає дитині народну мудрість.

Глибокий філософський та філологічно-історичний аналіз усної народної творчості, його взаємозв'язок з художньою літературою був написаний загальновідомими фольклористами, письменниками В. Далем, Ф. Буслаєвим, П. Рибниковим Г. Сковородою, І. Франком та іншими. Розглядаючи твори фольклору, як джерело духу і думок, скарбницю історії народу, вони неодмінно підкреслювали значення усної народної творчості у вихованні та навчанні дітей, залученні їх до національної скарбниці рідної мови [11].

Старші дошкільники вже знайомі з багатьма видами усної народної творчості. Про короткі – прислів'я та приказки вони дізнаються ще в молодшому віці, із загадками знайомляться в середній групі. Для ознайомлення з рідною культурою важливо, щоб дитина не тільки пасивно знала незрозумілий набір приказок і прислів'їв, але щоб вона влучно використовувала їх – в грі або обрядах. Мала форма народного фольклору все ще присутня і в програмі і в побуті дітей – пісні, потішки і заклички, але інтерес дітей старшого дошкільного віку стає мало вираженим, як у попередніх вікових групах. Особливо популярними стають лічилки, загадки, скоромовки, народні казки. Заучування напам'ять малих фольклорних форм допоможе вдосконалити мовленнєві навички дітей, збагатити словниковий запас дітей, тому що дитина запам'ятовує не окремі слова, а кращі зразки зв'язного мовлення, які потім можуть слугувати основою для самостійного висловлювання. Заучування скоромовок, забавлянок дає можливість сформувати мовний апарат дитини, зможе навчити дітей поєднувати складні звуки, підтримувати радісний настрій. Усна народна творчість передає в собі життя народу, його історію, мову, народну мудрість. Саме через казки, пісні, прислів'я, приказки дитина-дошкільник здобуває перші уявлення про культуру та побут свого народу [95].

Дидактична функція прислів'їв і приказок реалізується інформаційною насиченістю афоризмів. Це своєрідна народна програма навчання дітей, адже в них містяться знання з різних галузей науки:

1. з історії України та суспільствознавство: «За наше жито та ще й нас бито», «За рідний край хоч помирай»;
2. з народної агрономії: «Де трактор ходить, там золота пшениця родить», «Багато снігу – багато хліба»;
3. з народної медицини та гігієни: «Пар кісток не ломить», «Чистота запорука здоров'я»;
4. з народної етики і естетики: «Все любить чистоту», «Не хвались, а вчись»;
5. з народної географії: «Язик до Києва доведе», «Україна рідна ненька»;
6. народного природознавства «Ластівка день починає, а соловей його кінчає», «Зимою сонце світить – та не гріє» [14]

Досить зрозумілим і найціннішим у вихованні дітей в усі часи виступають прислів'я про країну, матір, рідну мову, рідну природу. Вібдирати ці прислів'я, необхідно таким чином, щоб врахувати доступність та зрозумілість дітям дошкільного віку. Короткими, стислими фразами народ показує свої глибокі патріотичні почуття, любов до свого народу, Вітчизни. Найкраще дітям вдається засвоїти образні прислів'я про Батьківщину: «Немає у світі красивіше Батьківщини нашій», «Батьківщина улюблена – мати рідна», «Україна мати – вмій за неї постояти», «Кожному мила своя сторона» та інші.

Прислів'я і приказки прославляють національні народні обереги, звичаї, традиції, виховують шанобливе ставлення до них: «Без верби та калини нема України», «Рушник на кілочку – хата у віночку», «Хата без рушників – родина без дітей», «Гарний віночок краса дівчини» [11].

Любов до Батьківщини і любов до матері – це нерозривні почуття, які пов'язані між собою. Прислів'я про жінку-матір є важливим засобом виховання любові до найдорожчої людини: «При сонечку тепло, при матері

добро», «Іншої матері не буде», «Щастя і доброти у матері знайду» та інші. Лише народна мудрість просто і на доступному рівні може пояснити взаємовідносини матері і дитини, збагатити знання дошкільників про материнські почуття і справи. В основі цих знань виступає формування позитивного ставлення до матері, любов до неї стає більше осмисленою.

Любов до Батьківщини багато в чому залежить від вражень, отриманих дітьми від спілкування з природою. Прислів'я про природу формують у дітей інтерес і шанобливе ставлення до рідної землі: «Без хазяїна земля кругла сирота», «Земля турботу любить», «По погоді і урожай» та інші.

В українському фольклорі багато народних афоризмів, що відображають важливість роду й родинних зв'язків кожної людини: «Який рід – такий пліт», «Без сім'ї нема щастя на землі», «Що робить батько, те й його дитятко» та інші [95].

Казка – розповідний (здебільшого народнопоетичний) твір про вигаданих осіб і події, переважно з участю фантастичних сил [27]. Казка (від слова «казати», розповідати) – епічне оповідання чарівно-фантастичного, алегоричного і соціально-побутового характеру із своєрідною системою художніх засобів, підпорядкованих героїзації позитивних, сатиричному відкриттю негативних образів, часто гротескному зображенню їх взаємодії [74].

К. Ушинський сказав що казка – «перша блискуча спроба» створити народну педагогіку і вважав, що навряд чи хто-небудь був би спроможним «змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу». К. Ушинський високо оцінив виховне значення казки: «Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних спеціально для дітей освіченою літературою... У народній казці велика, сповнена поезії дитина-народ розповідає дітям про свої дитячі мрії і принаймні наполовину вірить сама в ці мрії» [86].

І. Франко стверджував «Оті простесенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його

краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі речей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки не забудете до смерті» [88].

Українська народна казка, сповнена незвичайного вимислу, драматичних ситуацій, протистояння зла і добра, не тільки розважає, забавляє дітей, а й закладає основу патріотичного, морального виховання і людської гідності. Мабуть, яскравим і найулюбленішим жанром для дітей залишиться українська народна казка.

Прикладом такої казки виступає «Бідний-Іван і попаддя». Ознайомити дітей дошкільного віку з жанром чарівної казки, яка пройнята пафосом, гуманістичними і патріотичними ідеями, глибиною віри в перемогу добра і справедливості, в силу високої моральності і героїчного подвигу українського народу: «Жили вони, не лінувалися, без втоми працювали. Рознеслася раптом в тому царстві-державі звістка: збирається чудовисько погане на їх землю напасти, усіх людей винищити».

Вагомий вплив у формуванні патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку відводиться народній казці. Українські народні казки є доступними для дітей уже в ранньому віці, як у родинному вихованні, так і в дошкільному навчальному закладі.

Так як казки різняться за змістом, за сюжетом, композиційною будовою, методика їх використання у різних вікових групах також особлива. Казки повинні в першу чергу відповідати віковим особливостям дітей.

Психологи доводять, що дитина дошкільного віку активно сприймає казки. Вони доводять, що ніколи не зустрічали абсолютно пасивних та байдужих дітей до змісту казки. Під час прослуховування казки, діти постійно переривають хід розповіді, втручаються в події, звертаються з запитаннями, намагаються допомогти казковим героям [32].

Важливим засобом громадянського виховання дітей дошкільного віку, В.Сухомлинський вважав казку. Він стверджував, що «Казка відіграє важливу роль у вихованні любові до Батьківщини, яку нічим не можна

замінити. Патріотична ідея казки – в глибині її змісту: створені народом казкові образи, що живуть тисячоліттями, дають можливість дитині зрозуміти могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення» [80]. Наступним компонентом є казка у громадянському вихованні. Казки В.Сухомлинського, які знайшли своє відображення у бірках «Казки школи під голубим небом», «Чиста криниця», «Вічна тополя», сприяють розвитку доброти в дітях. Ці та інші казки допоможуть дитині зрозуміти такі складні поняття як: «Батьківщина», «рідний край», «патріотизм» та інші [81].

Технологія роботи з казкою:

- 1) Пояснення незрозумілих слів (словникова робота);
- 2) читання казки вихователем;
- 3) бесіда за змістом казки;
- 4) малюнок за сюжетом казки;
- 5) ігри за казкою;
- 6) театралізація [16].

Окрім казок популярними стають сказання. Сказання – особливий давній жанр усної народної творчості, з яким дітей знайомлять вже в старшому дошкільному віці. Для дітей використовуються адаптовані варіанти текстів. Героїчні сюжети захоплюють дітей і розвивають їх уяву яскравою гіперболою, співучістю, легендарністю.

Сказання дають змогу зрозуміти дітям хто такий герой, вони дізнаються про те, що справжня українська людина під ворогом не прогнеться, не віддасть свою землю ворогам. Дітям подобається особлива мова сказань, барвистість і співучість, тому необхідно включати їх в програму по патріотичному вихованню.

Билини – особливий давній жанр усної народної творчості, з яким дітей знайомлять в старшому дошкільному віці. Зміст билин має тісний зв'язок з патріотичним вихованням.

Крім казок, важлива увага старших дошкільників у формуванні патріотичних почуттів надається українським народним пісням, які різноманітні за своїми жанрами і є вагомим культурним надбанням нашого народу.

Український народ – це найпісенніший народом світу. У скарбниці його культурних надбань важливе місце займає пісня, яка відображає визначні історичні події, героїчну боротьбу проти соціального і національного гноблення, боротьбу з зовнішніми ворогами. У пісні розкривається глибина людської душі, оспівується велич рідної землі, її краса, працелюбство українського народу, передається впевненість і надія на краще майбутнє.

Пісня є найпростішою і найдоступнішою формою вокальної музики, в якій поетичний образ поєднується з музичним. Вона є загальнонародним мистецтвом, орієнтована на масове сприйняття. Мета кожної пісні – апелювання до співпереживання слухачів, що, як правило, вдається.

Пісенна творчість українського народу складалась і збагачувалась протягом століть, тому її розглядають як справжній золотий фонд української музичної культури.

Українські народні пісні мають внутрішнє багатство змісту. Народна пісня України відтворює життя народу, визначає правдивість та реалістичність відображення дійсності, людські переживання і почуття.

Великий вплив на формування патріотичних почуттів відіграють історичні пісні. Ці епічні чи ліро-епічні твори, в яких розповідають про справжні події та історичних осіб, розкривають емоційно-ідейне ставлення народу до них.

В історичних піснях найчастіше оспівується герой, який не має імені, діяльність яких пов'язана з певною історичною подією. Історичні пісні з'явилися внаслідок розвитку історичної самосвідомості народу і його художнього мислення. Ці пісні беруть початок з XV ст., періоду боротьби

українського народу проти турецько-татарських загарбників, що увібрали в себе поетичні традиції героїчного епосу Київської Русі та народних дум.

Саме ці пісні відіграють важливе значення в ознайомленні дітей з історичним минулим України і зумовлені вибором таких тем: «Україна моя Батьківщина». Її окремою підтемою виступає ознайомлення дітей з козацьким періодом в історії держави, з національними героями – борцями за волю і незалежність народу. Тому при формуванні краєзнавчих та історичних уявлень, вихователі використовують цілу низку історичних пісень для посилення емоційного потенціалу уявлень. Крім занять вихователем плануються свята і дозвілля на історичну тематику де використовують ці пісні: «Козацькі забави», «Калина – наш оберіш», «Без верби та калини немає України» тощо.

Козацькі пісні мають тісний взаємозв'язок з особливостями життя козаків. Найпоширенішими серед козацьких пісень виступають пісні прощання юнака з родиною, коханою, загибелі на полі бою. Часто звучать і соціальні мотиви. Герой козацьких пісень – боєць за незалежність Батьківщини, не уявляє себе поза долею рідного народу. У піснях звучать не лише гострі протести проти соціального поневолення, а й закладена ідея про те, що народ здатний захистити свою волю і домогтися справедливості шляхом збройної боротьби.

Обрядові пісні, приказки, надокучливі казки і небилиці – також займають особливе місце в дитячій літературі. Від небувальщини і нісенітниць діти особливо захоплені. У дошкільнят вже мають чіткі реалістичні уявлення про навколишній світ. У небилицях розвиваються події, абсолютно неймовірні з точки зору здорового глузду. Всі дії – суцільна логічна помилка. І дітям подобається оперувати невідчутними сутностями, легко переставляючи їх в розумі і відчуваючи себе значущими і компетентними.

Вірші, присвячені описанню краси навколишнього світу в різні пори року ускладнюються. Вірші для дітей старшого дошкільного віку мають

об'єм 4-5 строф, зі складним образним мовленням і барвистими епітетами, що дають змогу викликати у дітей почуття прекрасного, любов до навколишнього світу. Знайомство дітей з поетичним мовленням при ознайомленні з природою вчить їх помічати прекрасне і виражати власні думки не відомими і заученими фразами, а шукати точне визначення, що підкреслює їх відчуття і враження від краси природи. Діти заохочено вивчають вірші, використовують метафори і епітети для передачі особливо яскравих почуттів [93].

Розповіді про природу – відіграють важливу мету ознайомлення дітей з природою (що є також частиною формування патріотичного ставлення до рідного краю) і сприймання її не лише як корисний ресурс, але як частину живого, чутливого світу. Формування любові до природи розпочинається з подиву, радості від пізнавання, захоплення. Персонажі природні і їх переживання, описані авторами, близькі дітям. В оповіданнях автори описують красу рідної природи, яка постійно змінюється, взаємодіє зі всіма живими істотами, з їх повсякденними турботами і клопотами.

Вірші про Велику Вітчизняну Війну – є важливою складовою патріотичного виховання. Вірші в яких описуються подвиги і мужність солдатів і партизанів, захисників Батьківщини, які не жаліли себе в боротьбі – є високохудожнім засобом виховання. Сила ритмічного поетичного слова діє на свідомість дітей і надихає їх.

Розповіді про Велику Вітчизняну Війну, про дітей і підлітків, які брали участь в боротьбі із загарбниками, знайомлять сучасних дітей з подвигами їхніх бабусь і дідусів. Діти хвилюються за персонажів, співпереживають їм, вперше усвідомлюють жорстокість і нещадність війни до простих людей, обурюються проти фашизму, нападів на мирних жителів, отримують перші знання про рівність всіх рас і національностей [40].

Розповіді про рідне місто і столицю України – окремий вид спеціальної дитячої літератури, який відіграє важливу роль при патріотичному вихованні дітей дошкільного віку. Мало хто з батьків маленьких українців може

зводити дітей в музей, до пам'ятників та історичних місць. Але дітям, для розвитку гордості за своє місто, для знання його особливостей і достоїнств, необхідні знання. Для цього вихователь використовує збірки оповідань та книг, які мають яскраві проілюстрації, містять відповідний для дитячого сприйняття матеріал, викладений у вигляді захоплюючих оповідань.

Великий виховний вплив заняттях мають розглядання картин, ілюстрацій, діапозитивів; зустріч з цікавими людьми, екскурсії, слухання музики, віршів; читання літератури тощо.

Читання вголос казок, сказань, оповідань, необхідно супроводжувати наочними посібниками, репродукціями картин, ілюстраціями в книгах, фотографіями і листівками які відповідають темі. Читаючи казки і оповідання з новими словами, наприклад: «прядка», «решето», «рогач», для кращого розуміння дітям необхідно давати натуральний предмет, або хоча б його зображення, тому що словесний опис, пояснення незнайомого предмета вони сприйматимуть важко. Використання предметів побуту і старовини при читанні і розповіді сказань посилює пізнавальний ефект і привертає увагу дітей як «сюрпризний момент».

Друга половина ХХ ст. славиться створенням величезної кількості мультиплікаційних фільмів за мотивами українських народних творів і казок. Діти, що напередодні прослухали прочитану казку, дивляться її з особливим подивом, і враження отримують таке яскраве, що воно проявляється потім довгий час в іграх, образотворчій діяльності, обговореннях.

Багато педагогів допускаються такої помилки, як не знайомлять дітей з високими поняттями, вони вважають що ці поняття є недоступними для дітей. З ними можна і треба говорити про Батьківщину, її неповторну красу, звичаї, традиції, народні обряди, навчайте їх українських пісень.

Створіть такі умови, щоб діти зростали у любові до рідного слова, рідного краю, його природи, нехай терпкі запахи материнки та чебрецю і в дорослому віці повертають їх пам'ять до рідних порогів.

Дітей необхідно знайомити з висловами видатних людей про мову, постійно збагачувати їхнє мовлення образними висловами та порівняннями, розкривати багатство мови, навчити відчувати красу поетичних рядків про рідне слово [41].

Розповідайте дітям в доступній формі біографічні відомості з життя видатних українських поетів (Т.Г. Шевченка, Лесі Українки), вчіть цінувати їхню поезію. Біля Дніпра чи річки заспівайте дітям «Заповіт» Т.Г. Шевченка. Обговоріть з дітьми його рядки, запитайте який настій викликають у них слова «Заповіту», про що просив автор цього відомого всіма українцями поетичного твору. Підтверджуйте думку дітей про те, що поет дуже тужив за Батьківщиною. Біля куща калини разом пригадайте вірш «Зацвіла в долині червона калина». Безперечно спостерігаючи за квітучими вишнями пригадайте з дошкільнятами поезію «Садок вишневий коло хати».

Привити любов до видатного поета допоможе читання художніх творів про нього: поезія Уляни Кравченко «Сонце України», Лесі Храпливої-Щур «Портрет Тараса Шевченка», Івана Гнатюка «Портрет», Роляни «Я Шевченка поважаю», оповідань Івана Мраморського «Дід Іван», Романа Завадовича «Ната» [2].

Патріотичне виховання має глибоке коріння, проте на сучасному етапі воно потребує творчого вдосконалення, систематизації. Його ефективність забезпечує творчий характер педагогічної діяльності.

1.3. Зміст патріотичного виховання в старшому дошкільному віці

Почуття любові до Батьківщини відбувається під впливом виховання. У віці від трьох до семи років накопичуються враження, знання, які в подальшому є основою виховання патріотичних почуттів. Враження здобуті в дитинстві є основою для прив'язаності до свого народу, до Батьківщини, вони викарбовуються на все життя і допомагають досягнути складні явища суспільного життя.

К. Ушинський доводив, що виховування у дітей патріотичних почуттів необхідно починати з дошкільного віку, оскільки період дошкільного дитинства за своїми психологічними характеристиками є найбільш оптимальним для виховання патріотизму, так як дитина-дошкільник довіряє дорослому, їй притаманне копіювання, сугестивність, емоційна чуйність, щирість почуттів [3]. Знання, враження, пережиті в дитинстві залишаються з людиною на все життя.

Патріотичні почуття дітей дошкільного віку мають в своїй основі інтереси дітей до найближчого оточення (сім'ї, батьківського дому, рідного міста, села), яке вони бачать щодня, вважають своїм, рідним, нерозривно пов'язаним з ними. Важливого значення для виховання патріотичних почуттів у дошкільників набуває приклад дорослих, оскільки вони досить рано переймають певне позитивно-емоційне ставлення, ніж починають засвоювати знання. Чим більше збагачується такими цінностями досвід дитини, тим значнішим є авторитет дорослого, які, на думку дитини, відповідають моральним критеріям.

Значення дошкільного віку в житті людини важко переоцінити. В цей період стрімко розвивається фізичне і психічне здоров'я дитини, важливу роль відіграє початкове становлення до якостей і властивостей, що формують її особистість.

І. Бех проаналізував принципи і напрями дошкільного виховання дійшов виновку про необхідність дотримання принципу національної спрямованості, який передбачає формування в дітей самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури [4]. Все починається з дитинства. Даний період часто називають «золотою», щасливою порою в житті людини. Але це також найвідповідальніша пора, з нею пов'язано багато проблем – як самих дітей, так і дорослих, які займаються їх вихованням. Перед педагогом постає проблема дати дітям знання про оточуючий світ, дати можливість дітям сформувати власне бачення світу, особисту «картину світу». Почуття любові

до Батьківщини формується від перших ніжних слів матері, прекрасної колискової, краси природи рідного краю, навколишнього середовища. Патріотизм, як і всі інші громадянські почуття, зароджується в пізнанні. Поглиблювати знання дошкільників про Вітчизну, культуру народу, традиції, народну творчість, необхідно нерозривно з вихованням патріотичних почуттів, закріплювати їх у практичній емоційно-позитивній діяльності. Емоції відіграють важливий фактор у патріотичному розвитку дітей. Емоції формуються генетично рано і мають великий вплив на життєвий розвиток особистості. Діти здобувають знання з навколишнього світу: про добро і зло, прекрасне й огидне. Тому необхідно, щоб вони спостерігали в навколишньому світі більше добра і краси.

Це дає змогу визначити мету, завдання, зміст та засоби патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

Основні завдання патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку:

- виховати любов до рідного краю (приналежність до рідного дому сім'ї, дитячого садка, міста);
- формувати морально-духовні взаємини;
- формувати любов до культурної спадщини рідного народу;
- виховувати любов, повагу до своїх національних особливостей;
- виховати почуття власної гідності як представників свого народу;
- формувати толерантне ставлення до представників інших національностей, до ровесників, батьків, сусідів, інших людей. [60]

Системне створення патріотичного виховання в дошкільному навчальному закладі досягається за допомогою виконання таких завдань, а саме – освітніх:

- ознайомлення дітей з національними цінностями українського народу;
- навчання та виховання бажань дітей спілкуватися українською мовою. Ознайомлення дітей з тим що українська мова – одна з

найдавніших мов світу. Навчити відчувати красу, мелодійність української мови, пишатися нею;

- ознайомлення дітей з державними та народними символами;
- формування у дітей знань про сім'ю, рід, родину;
- ознайомлення дітей із природним оточенням, з природоохоронною діяльністю в Україні;
- формування у дітей естетично-емоційного ставлення до навколишнього світу;
- ознайомлення дітей із найяскравішими зразками національного народно-прикладного мистецтва;
- вчити розумнню і поваги до багатотвічних традицій, звичаїв, свят та обрядів українського народу;
- формування у дітей позитивних емоцій: радості, відчуття прекрасного під час ознайомлення з народними традиціями, звичаями та берегами українського народу;
- формування пізнавально-емоційної активності дітей;
- дати знання про моральні категорії: добро, справедливість, чесність, правдивість, працьовитість та ін..

Виховних:

- почуття гордості за свій рідний край, свою культуру;
- почуття любові й поваги до своїх рідних, свого родоводу;
- інтерес і повагу до народних традицій, звичаїв та обрядів;
- цікавість до народної творчості;
- естетичний смак, любов до народно-прикладного мистецтва;
- гуманне, шанобливе ставлення до культури, вірувань, традицій та звичаїв народів, які населяють Україну, високу культуру міжнародного спілкування;
- позитивне ставлення до своєї національної культури.

Розвивальних:

- мовлення, увагу, мислення, пам'ять;

- самостійність та ініціативу, творчі здібності;
- спостережливість, уважність.

Соціалізаційних:

- розвивати самосвідомість, самооцінку;
- створювати умови для реалізації пізнавальної й соціальної активності дітей;
- формувати почуття належності до певної нації, яке виявляється в етнічному самовизначенні (віднесенні себе до певної етнічної групи) [97].

Головне завдання патріотичного виховання передбачає формування патріотизму, а на сучасному етапі становлення української державності. Дана проблема відіграє важливу роль, про що свідчать державні документи: «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави», Указ президента «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» від 27 квітня 1999 року, «Базовий компонент дошкільної освіти» від 2012 року, «Концепція патріотичного виховання учнівської молоді», тощо.

Головною метою патріотичного виховання виступає набуття підростаючому поколінню соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис, які є пріоритетними для громадянина України, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [25 С.7].

Головною функцією виховання патріотичних почуттів виступає позитивне ставлення до свого народу, Батьківщини. В. Вугрич доводить, що суб'єктом патріотизму виступає людина як суспільна істота, а об'єктом – народ, Батьківщина.

На сьогодні в структурі патріотизму виділяють три блоки:

1) когнітивний – потребує набуття системи знань, як внутрішньо прийнятих особистістю, стійких оціночних ставлень і суджень;

2) емоційно-вольовий – відтворює оптимізм, любов до України, до історичного і самобутнього образу свого народу, наявність вольових якостей щоб реалізувати патріотичні переконання, готовність відстоювати незалежність України;

3) діяльно-практичний – уміння і навички до творчо-громадської діяльності і поведінки, необхідність виконувати обов'язки та дотримуватися норм Закону, турбуватися про благо народу, усвідомлювати самореалізацію і самовдосконалення своїх патріотичних рис [23].

Сучасні педагоги виокремили такі підходи до патріотичного виховання:

- повернутися до морального начала у будь-якому вихованні;
- використовувати народознавчий матеріал у формуванні національної та інтернаціональної свідомості;
- індивідуалізація впливу на почуття дітей.

Патріотизм, як психічний процес має кілька етапів (за М. Добролюбовим) [29]

Етапи патріотизму

Таблиця 1.2.1

№ п/п	Назва етапу	Зміст
1.	Інстинктивний патріотизм	Виражається у словах: «Люблю Батьківщину, а за що – я не знаю». Людина недостатньо усвідомлює саме поняття. Інстинкт є опорою на виховання патріотизму і є дуже важливою, оскільки є базою для розвитку в дітей усвідомленого патріотизму.
2.	Потреба любові до рідних та	Дитина відчуває на собі турботу рідних, в неї виникає почуттям вдячності, яке в майбутньому

	близьких людей	повинно відобразитись на інших людях. Тому любов до близьких людина переносить на пов'язані з ними предмети властиві близьким людям.
3.	Прихильність до рідної природи	Проявляється через любов та повагу до рідної природи в усіх її проявах. Формування відбувається на основі ігрової діяльності в природному докільлі, з природними об'єктами.
4.	Прихильність до духовних здобутків народу	Даний етап передбачає результат збагачення патріотичних почуттів історичними та громадянськими поняттями, які вивчає дитина, відбувається трансформація інстинктивного патріотизму у свідомий.
5.	Об'єктивна оцінка рідного	Заохочення до загальних, народних або державних рис потребує об'єктивної оцінки. Набуваючи нові поняття розширюється світогляд дитини, приводить до розрізнення добра і зла в людині, доброго і поганого вчинку, подій.
6.	Вивчення історико-культурного розвитку інших народів та держав	Цей етап передбачає органічний взаємозв'язок патріотичного й інтернаціонального виховання підростаючого покоління
7.	Активний патріотизм	Виявляється в активній діяльності на користь Батьківщини.

Патріотичне та громадянське виховання дітей складний процес – це пояснюється його суперечністю. Знання про суперечність та можливі шляхи їх подолання допоможуть педагогам ефективно організувати виховання різнобічно розвиненої особистості.

В. Мухіною, П. Ігнатенко, В. Гонським виокремлюють такі форми патріотизму [24; 36; 65].

Форми патріотизму

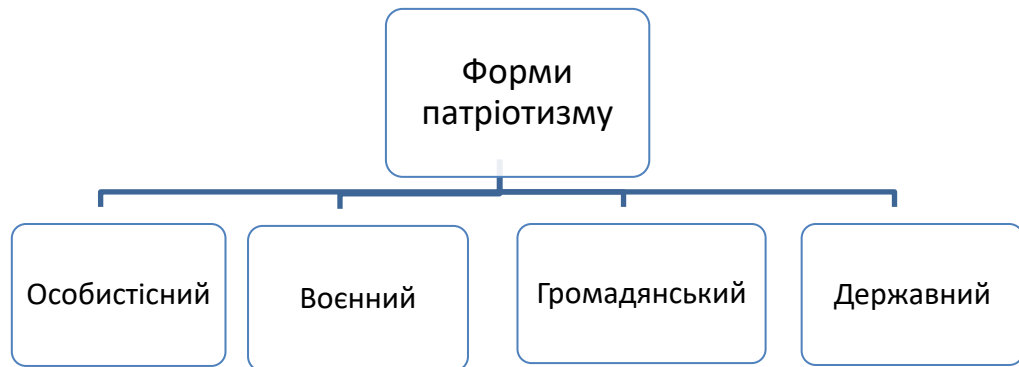

Рис. 1.2.1

Розглядаючи державу як об'єкт патріотизму, виникає форма «державного патріотизму». В. Мухіна неодноразово підкреслювала те, що формулою нового українського патріотизму має стати принцип: «Україна – держава для всіх громадян». Український громадянин, отримавши цей статус, повинен усвідомлювати, що він бере на себе певні обов'язки [65]. Таким чином, сучасний український патріотизм слід визначати не лише за ознаками спілкування рідною мовою чи любові до певних культурних цінностей, а і як мислення з повагою до країни і з любов'ю до малої Батьківщини.

Поряд із державним існує особистісний патріотизм. П. Ігнатенко теоретично обґрунтував ідею розуміння особистісного патріотизму [36]. В його розумінні патріотизм це культурна творчість і національна напруга власних сил. На його думку цей особистісний акт, а не лише військова могутність створює могутність держави, формує праведну і благословенну любов до Батьківщини. Особистість – це продукт діяльності суспільства, носій і творець суспільної свідомості.

Деякі дослідники виокремлюють громадянський патріотизм. В. Гонський стверджує, що Україна вступила в нову епоху – епоху

громадянського патріотизму. Це підтверджується спокійним сприйняттям того факту, що всі українці різні. Але вони залишаються рівними і однаково цінними для Батьківщини. Рівні перед державою, перед законом, перед працедавцем, перед культурними смаками тощо [24]. А. Вирщикова і Г. Табатадзе дійшли висновку, що в основі громадянського патріотизму «... лежить свобода, рівноправність, почуття причетності до проблем суспільства і держави, громадянська мораль і природна підтримка природних рефлексів: гордість за власну оселю, двір, сусіда, спортивну команду, місто, регіон».

Не менш важливою формою патріотизму, що відображується у науковій літературі є військовий патріотизм. В ХХ столітті вчені зазначили, що патріотизм яскравіше проявлявся у важкі для Вітчизни моменти. Патріотизм як моральна якість має широкий зміст. Тому робота з патріотичного виховання поєднує кілька в собі такі основні чинники:

- виховати любов та шанобливе ставлення до близьких людей, сім'ї, родини;
- ознайомити дітей із явищами суспільного життя;
- народознавство;
- ознайомити з засобами мистецтва;
- практична діяльність дітей;
- ознайомити з національними та державними символами;
- ознайомити з державними та національними святами;

Ці напрями роботи повинні проявлятися в усіх видах діяльності дітей; їх можна успішно інтегрувати в усі освітні лінії Базового компоненту дошкільної освіти. Це можна проявляти в таких видах діяльності:

- проведення цільових прогулянок, екскурсій рідним містом (селом);
- обговорення правил безпечної поведінки в місті;
- організація спільної праці на ділянці дошкільного навчального закладу;

- розвивати естетичне сприйняття та міркування у процесі читання творів про Батьківщину, малу Батьківщину; участь у розмовах, бесідах про події, які відбуваються в рідному місті, про визначні місця рідного міста;
- розгляд дидактичних картинок, ілюстрацій, які відображають ставлення людей до Батьківщини;
- організація проектної діяльності, продуктом якої є журнали або книжки про рідне місто;
- обговорення та складання розповідей про професії батьків;
- заохочення батьків та вихователів до соціально значущих подій рідного міста (села) [23].

Робота з формування патріотичного світогляду має бути цілеспрямованою і поєднувати в собі любов до рідних, близьких людей та формувати шанобливе ставлення до знайомих елементів соціального життя. Щоб досягти хорошого результату педагог, при ознайомленні дітей із подіями, фактами життя країни, повідомляє їм приклади з життя або діяльності знайомих та близьких дітям людей, наводить приклади з власного досвіду дитини.

Працюючи над патріотичним вихованням дитини, педагог одночасно позитивно впливає на інші аспекти її гармонійного розвитку.

В роботі з дітьми старшого дошкільного віку визначено такі пріоритети ході формування патріотичних почуттів:

1. Формування почуття приналежності до історії Батьківщини через ознайомлення з рідним містом, державними символами, народними святами і традиціями, у яких особлива увага привертається накопиченню століттями спостережень, які в свою чергу пов'язані з працею і різними сторонами суспільного життя людини у всіх її цілісностях й різноманітності.
2. Накопичування досвіду сприймання творів малих фольклорних жанрів. В усній народній творчості досить якісно зберігаються риси

українського народу, притаманні йому моральні цінності, уявлення про добро, красу, правду, хоробрість, працьовитість, вірність. Це дає підстави говорити, що фольклор є найбагатшим джерелом пізнавального і морального розвитку дитини.

3. Розвинути художній смак сприймаючи красу виробів традиційних народних промислів. Формування у дітей емоційної чуйності і інтересу до зразків українського народного декоративно-прикладного мистецтва, виховувати бажання займатися подібною діяльністю.
4. Ознайомлювати дітей з глибиною морального змісту літературних творів, їх поетичністю, відображення в них національного характеру, світосприймання. Познакомити через них із засобами виразності рідної мови (яскравість, образність, тощо) [25]

Значення патріотичного виховання для дітей старшого дошкільного віку передбачає: розвиток пізнавальної сфери дитини; усвідомлення дитиною себе як повноцінної особистості; сприяння фізичному розвитку дитини; активне поповнення словника дитини новими лексемами; розвиток психічних процесів дитини; розвиток чуттєвої сфери; формування морально-етичних норм поведінки.

Впровадження патріотичного виховання в освітньо-виховну систему роботи дошкільного навчального закладу, вихователі гармонійно розвивають особистість дитини, підготовляють дітей до успішного навчання в школі, формують усвідомлення себе як повноправного громадянина України, який має не лише права, а й обов'язки перед близькими людьми та іншими громадянами своєї держави.

Значення патріотичного виховання в умовах дошкільного закладу

- виховати в дитини любов та прихильність до своєї сім'ї, домівки, дошкільного закладу, вулиці, міста;
- формувати бережне ставлення до природи;
- розвивати інтерес до українських традицій та ремесел;

- формувати елементарні знання про права людини;
- розширювати уявлення про населені пункти України;
- знайомити дітей із символами держави (герб, прапор, гімн);
- розвивати почуття відповідальності та гордості за досягнення країни;
- формувати толерантність, почуття поваги до інших народів, їхніх традицій;
- ознайомити дітей з літературною спадщиною українського народу (колискові, забавлянки, легенди, казки, тощо).

Принципи, яких необхідно дотримуватися в процесі патріотичного виховання дошкільнят подано в таблиці [23].

Принципи патріотичного виховання

Таблиця 1.2.2.

Принципи	Реалізація
Цілісності	Єдність навчання, виховання й розвитку з одного боку і системності – з іншого
Гуманізації	Особистісно орієнтований підхід до виховання, врахування вікових та індивідуальних особливостей, атмосфера доброзичливості та взаємодопомоги
Діяльного підходу	Знання які дитина здобуває в ході активної діяльності
Інтеграції	Цей принцип об'єднує аспекти наукових і загальнолюдських знань, таких як музика, малювання, тощо
Культуро-відповідності	Ґрунтується на цінностях регіональної, національної та світової культури; технологічно реалізується через культурноосередковий підхід до організації діяльності дітей
Раціональності	Раціональне поєднання різних видів діяльності, які

	відповідають віковим особливостям дитини; відбувається баланс інтелектуальних, емоційних і рухових навантажень
Вікового й індивідуального підходу	Цей принцип пропонує вибір тематики занять, прийомів виховання відповідно до особистого досвіду педагога та вікових можливостей дітей

Щоб ефективно організувати патріотичне виховання дітей у дошкільному закладі необхідно використовувати різні форми роботи з дітьми та їх батьками.

Дві групи методів виховання дошкільня дітей дошкільного віку

1. Вербальні та наочні методи, спрямовані на формування в дітей суспільних, моральних уявлень, оцінок. Ці методи передбачають проведення спостережень, екскурсій, бесід, читання художньої літератури, розгляд ілюстрацій до книжок, зразки декоративно-прикладного мистецтва різних народів; перегляд презентацій, фільмів, зокрема анімаційних; слухання музики, пісень; проведення різноманітних рухливих ігор.

2. Методи, спрямовані на здобуття дітьми практичного досвіду з основ морально-патріотичної поведінки. Діти здобувають досвід у процесі активного пізнання явищ і подій суспільного життя, спілкування з дорослими і однолітками під час будь-якої спільної діяльності (корисна праця, добрі вчинки, допомога людям похилого віку тощо) [52].

У філософсько-гуманітарних науках виділяють зовнішню структуру патріотизму:

- патріотичні почуття;
- національна гідність людини;
- потреба в задоволенні національних інтересів;
- патріотична свідомість на основі національної свідомості, розуміння своєї громадянської ролі в суспільстві;
- національний такт і толерантне ставлення до людей інших національностей;

- бажання й потреба накопичувати, зберігати та передавати національні культурні цінності;

- готовність до патріотичної діяльності [69, С.24].

Патріотизм, як почуття має внутрішню структуру, що складається з таких компонентів:

- перший, поверхневий – вроджена любов до свого народу як до великої родини; любов до рідного слова, рідної природи;

- другий – це відчуття патріотизму розумом, усвідомлення обов’язку перед народом, готовність стати на захист його інтересів;

- третій – це переплетення любові до рідного, близького усвідомлюючи свої обов’язки перед народом; це прагнення, готовність служити Батьківщині [20, С. 10].

Структуру патріотичних почуттів педагога пропонують представляти через відношення до себе – спрямована національна самосвідомість, честь, гідність, щирість, доброту, терплячість, порядність; до людей – толерантність, національний такт, милосердя, благородство, справедливість, гостинність, відкритість, щедрість, готовність прийти на допомогу, усвідомлення своєї приналежності до українського народу як його представника, відповідальність перед своєю нацією; до Батьківщини – через віру, надію, любов, громадянську відповідальність, вірність, готовність стати на захист, бажання працювати для розвитку країни, підносити міжнародний авторитет, повагу до Конституції та законів держави; гордість за успіхи держави, біль за невдачі, суспільну активність та ініціативність; до національних цінностей – бажання розмовляти українською мовою, бажання і потреба накопичувати, зберігати та передавати родинні і національні звичаї, традиції, обряди, дбайливо ставитися до національних багатств, до рідної природи, сприяти розвитку духовного життя українського народу; шанобливо ставитися до національних та державних символів; відчувати себе дбайливим господарем своєї землі [12].

Аналізуючи педагогічні ідеї процес виховання можна представити в таких етапах, які характерні для будь-якого виховного процесу. Т. Ільїна [37], Н. Мойсеюк [63] виділяють такі етапи:

- бажання усвідомлювати дошкільниками норм і правил, які вироблені суспільством; щоб поводити себе правильно, визначити певні критерії поведінки, зрозуміти їх необхідність;

- формувати позитивне ставлення дітей дошкільного віку до норм і правил, що пропонуються педагогом. Важливо, щоб дитина не лише зрозуміла й осмислила те, про що їй розповідають, що пропонують виконати, але й виявила при цьому відповідальність. Також необхідно пояснити важливість добра, чуйності, порядності, при цьому дитина має відчувати жаль, співчуття, бажання допомогти, піклуватися. На думку Н. Мойсеюк «Почуття патріотизму – це не легше пробудження, спрямування уваги дитини на реальні зміни, що відбуваються в її родині, рідному селі, місті, тому лише загострюючи почуття і спираючись на них, вихователі можуть підвести дітей до дії» [63, С. 247];

- формування поглядів та переконань. Формування поглядів – це етап сприймання, засвоєння та перетворення засвоєних норм на особисте надбання, потенціальна готовність до дії. Переконання – це погляди, що ґрунтуються на певних принципах, якими людина керується в житті. Щоб сформувати переконання необхідно створити ситуації, які «вимагатимуть прояв позицій дії, тренування з метою здійснення правильних дій»;

- формування загальної спрямованості особистості. У результаті діяльності важливе місце відіграє багаторазове повторення тому що за допомогою повторень формується навичка та звичка поведінки, яка стає нормою. Система дій, вчинків поступово переходить у риси характеру, стає властивістю особистості [63, С. 247].

Перш за все дитина вчиться співпереживати бідам та негараздам Батьківщини, вона повинна вчитися співпереживати людському почуттю. Захоплення навколишньою красою України, її природним багатством

виникає тоді, коли дитина навчилася бачити красу безпосередньо навколо себе. Також, для того щоб людина навчилася трудитися на користь Батьківщини, потрібно навчити її добросовісно виконувати трудові доручення, виховувати любов до праці.

Тому, важливим етапом у формуванні любові до Батьківщини вважається накопичення дитиною соціального досвіду проживання у своїй Вітчизні та засвоєння усталених норм поведінки, взаємовідносин.

Патріотизм можна розглядати через поняття «ставлення». Це поняття виділяє такі напрями:

- 1) ставлення до природи рідного краю, рідної країни;
- 2) ставлення до людей, які живуть в рідній країні;
- 3) ставлення до моральних цінностей, традицій, звичаїв, культури;
- 4) ставлення до державного устрою [39].

Кожен із цих напрямів може стати змістом освітньо-виховної діяльності з дітьми, і кожен несе свій внесок в соціалізацію особистості дитини за умови врахування особливостей розвитку дітей.

Почуття любові до Батьківщини починається з любові до батька й матері, до домівки, дошкільного закладу, рідного міста, оточуючої природи. Почуття дітей поступово розширюються на більше коло людей, міст, сіл, на всю країну. Простежується «інтелектуалізація» почуттів дітей (за Л. Виготським) [21]. Вони поширюються в невід'ємному зв'язку з формуванням уявлення і узагальнення понять «народ», «Батьківщина» тощо. На кожному віковому етапі зміст патріотичного виховання визначається програмами, які ураховують його народознавчий, українознавчий та краєзнавчий напрями.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні орієнтується на опануванні дітьми знань про рідну державу, виховання поваги до держаних символів. Діти старшого дошкільного віку повинні впізнавати прапор, герб України, знати напам'ять гімн, називати назву столиці України, інших великих міст, найвідоміші географічні назви (Крим, Карпатські гори, Дніпро), пам'ятні місця (Тарасова гора у Каневі, Хортиця, заповідник

Асканія Нова тощо). Ця мета досягається на заняттях: «Ми діти України», «Пам'ятні місця України», «Рідне місто (село)», «Вулицями нашого міста (села)», «Герб України» та інші [2].

Поступово діти усвідомлюють, що моральний аспект патріотизму полягає у розвитку національної економіки (це нові робочі місця, заробітна плата працівникам, доходи бюджету, раціональне їх використання), і в підтримці національного виробника, і в економічній, господарській порядності власників підприємств, і в розвитку меценатства тощо. Щоб це досягло певного рівня знань вихователі можуть розповідати приклади з історії і з сучасності. Доцільно при патріотичному вихованні дітей дошкільного віку використовувати твори художньої літератури, в яких йдеться про історію і сьогодення України, життя дітей і дорослих.

Любов до Батьківщини починається з любові до своєї малої Батьківщини – місця де людина народилася. У дітей дошкільного віку спочатку формується «образ власного дому» з його укладом, традиціями, спілкуванням, стилем взаємодії. Дитина любить свій дім таким, яким він є. Почуття «батьківського дому» відображено в основі любові до Батьківщини, Вітчизни. Важливим, є те щоб у сім'ї дитини були свої обов'язки, щоб їй не забороняли через ранній вік брати участь у спільній праці, – це сприяє зміцненню «почуття сім'ї». Двір, вулиця, на якій живе дитина, також сприяють зміцненню прив'язаності та почуття власності (мій двір, моя вулиця). Тут першочергове значення мають батьки які формують у дітей дані почуття.

При патріотичному вихованні постало питання необхідності повідомляти дітям інформацію про вулицю на якій вони живуть: її назву, що на ній розташовано, який ходить транспорт, як зв'язана ця вулиця з тією, на якій знаходиться дитячий садок, – можна пройти пішки чи потрібно їхати. Для цього необхідно батькам або вихователям зробити фотографії дітей на вулиці, або зробити кінозйомку прогулянки, а потім в групі подивитися фільм і розказати про цю вулицю.

Наступним етапом є виховання любові та позитивного ставлення до свого рідного міста. Цей етап роботи потребує більше спиратися на когнітивну сферу, на уяву дитини та її пам'ять. Для дитини місто в першу чергу виступає вулицею, тобто вона сприймає себе перш за все жителем своєї вулиці. Щоб діти полюбили своє місто, їм необхідно про нього розповідати та показувати його. Разом із батьками діти їздять по місту. Іноді екскурсію організовує дитячий садок. Діти старшого дошкільного віку повинні знати назву свого міста, його головні вулиці, визначні місця, музей, театри та інше [17].

Головним завданням педагогів стало – познайомити старших дошкільників з історією рідного міста, виховати в них любов до нього, гордість за його героїчне минуле. Ця робота може стати успішною тільки якщо вихованці будуть активно взаємодіяти з навколишнім світом через ігри, спілкування, навчання, різні види діяльності яку побудовано на історико-краєзнавчому матеріалі, що ґрунтується на таких засадах:

- застосування краєзнавчого матеріалу в роботі з дітьми враховуючи принцип поступового переходу від знайомого дитині, особисто значущого, до нового для дитини – культурно-історичних фактів;
- формувати особистісне ставлення до подій, явищ у житті міста, створювати умови активної участі дітей у соціальній діяльності, підвищувати особистісну значущість для них того, що відбувається навколо;
- розвивати музейну педагогіку, що дає можливість дитині нагадувати діалог з культурним надбанням минулого та сьогодення.
- здійснювати діяльнісний підхід для залучення дітей, до історії, культури, природи рідного міста, тобто діти повинні самостійно обрати ту діяльність, в якій вони хотіли б відобразити свої почуття, уявлення про побачене та почуте (гра, образотворча діяльність,

придумування оповідань, екскурсії, участь у благоустрої території тощо);

- залучати дітей брати участь в заходах міста, святах з метою надати можливість познайомитися з мешканцями рідного міста – носіями соціокультурних традицій в народних ремеслах, танцях, піснях; долучитися до атмосфери загальної радості, піднесеного настрою, підвищеної пізнавальної та емоційної активності;
- створювати розвивальне середовище в дошкільному закладі на основі народної культури з опорою на краєзнавчо-історичний матеріал (міні-музеї народного побуту, предмети декоративно-ужиткового мистецтва тощо), які дозволяють забезпечити потребу в пізнанні його за законами добра й краси;
- співпраця дошкільного закладу з родинами вихованців в процесі ознайомлення з рідним містом [25].

Загальні підходи щодо ознайомлення дітей з історією рідного міста представлені в моделі (Рис 1.2.2.).

Модель ознайомлення дітей з рідним містом

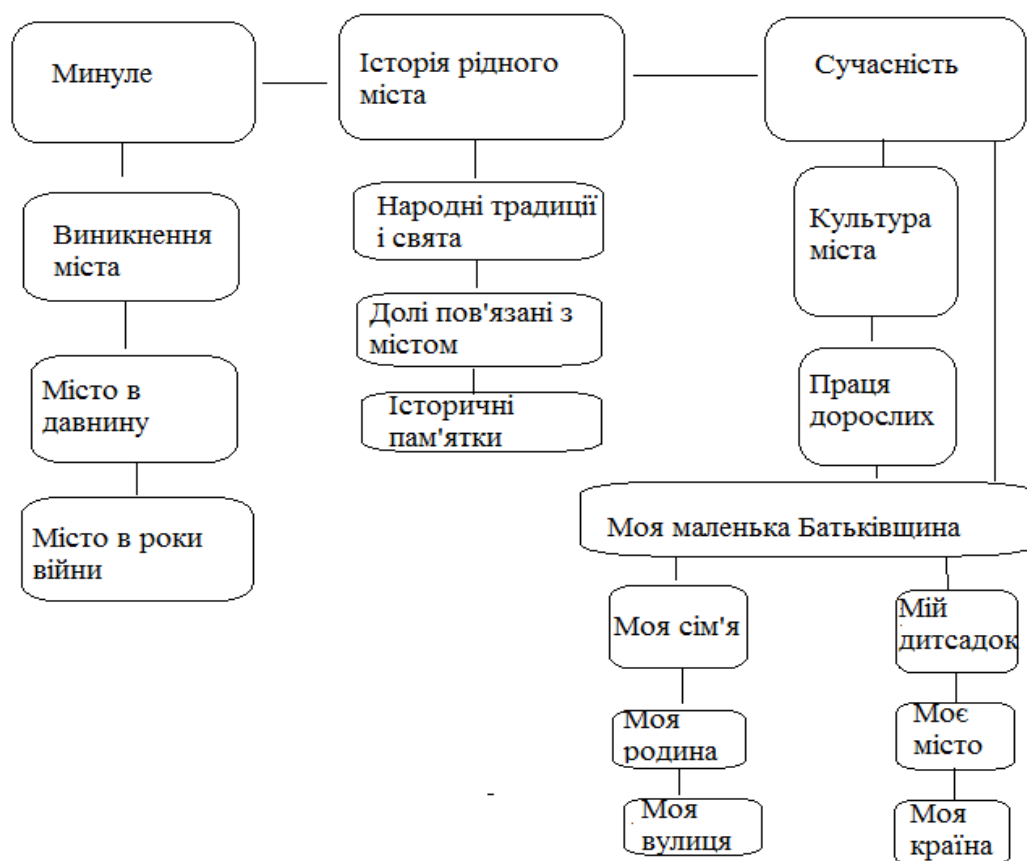

Рис. 1.2.2.

Виховання позитивного ставлення до своєї країни ґрунтується на когнітивному компоненті: дітям необхідно повідомляти інформацію, яку вони повинні і зможуть засвоїти. Особливістю є те, що знання повинні бути емоційними і схилити дитину до активної діяльності. Назву країни необхідно закріплювати з дітьми в іграх («Назви країни», «З якої країни гості», «Чия це казка», «З якої країни ця іграшка»), у вправах типу «З інших країн обері нашу», «Відшукай Україну на карті, глобусі», «Як написати адресу на конверті» тощо.

Знання про минуле України необхідно формувати на основі конкретних суспільних уявлень про сучасне життя та спиратись на факти розвитку країни в минулому. Формувати суспільні уявлення необхідно в тісному взаємозв'язку з розумовим, моральним, естетичним вихованням. Розширювати уяву дітей про рідну країну, про державні (8 березня, День захисника Вітчизни, День Перемоги, День Незалежності тощо) та народні

свята (Різдво, Маланки, Стрітєння, Великдень, Івана Купала, Спас яблучний тощо), виховувати любов до Батьківщини і повагу до людей, що проживають в ній [28].

Перед вихователем постає питання підтримання інтересу до подій, що відбуваються не лише в місті, країні, але і в світі, сформувати почуття гордості за Україну. Щоб закріпити знання про Батьківщину необхідно створювати проблемні ситуації, що включають ігри, бесіди. У старших дошкільників необхідно урізноманітнювати форми ознайомлення дітей з національними традиціями, звичаями, костюмами.

Перше ознайомлення дітей з явищами суспільного життя, необхідно розпочинати на заняттях «Планета земля» і «Земля – наш дім». Вихователю повинен розповісти про те, що на землі багато країн, а в спеціально створених ситуаціях спонукають дітей робити висновки: глобус – це зменшений макет Землі, кожен колір на ньому має певне призначення; необхідно навчити дітей користуватися глобусом, картою, показувати на них окремі континенти та країни. Вихователю необхідно звернути увагу дітей на те, що на Землі живе багато людей різних рас і національностей, вони і схожі один на одного, і відрізняються один від одного [58]

Проводять такі форми роботи з патріотичного виховання: заняття, екскурсії до місць історичних подій, органівуються виставки, виховні заходи – свята і розваги: «Рідна мова – солов'їна», «Країна мов», «Крокуємо стежками рідного краю», оформлюють альбоми, фотоальбоми «Тварини і рослини занесені до Червоної книги України», органівують виставку виробів із природного матеріалу, виставку композицій з квітів, родинні заходи – «Моя сім'я» тощо.

Ефективним методом патріотичного виховання є бесіди: «Моя країна», «Знай і поважай герб своєї Батьківщини, її прапор, гімн», «Гордість нашої країни», «Моя родина»; розповіді вихователя про історичне минуле України, її культурні надбання, читання творів, поезії місцевих поетів; перегляд діафільмів, кінофільмів про рідну країну, працю людей, її природні багатства

тощо; рольові ігри, ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри; праця спрямована на охорону природи рідного краю (виготовлення годівничок, штучних гніздівель тощо).

Головною метою цих занять постає проблема пробудження в дитячих серцях любові до України з її багатою та різноманітною природою. Для досягнення мети потрібно проводити спостереження, екскурсії, нескладні досліди, працю на ділянках, бесіди за картинами, читання та інсценізацію творів художньої літератури, прогулянки «екологічною стежиною», відпочинок «на веселій галявині» з проведенням цікавих ігор. Дошкільники з захопленням долучаються до природоохоронної діяльності.

Отже, сьогодні перед нами постає завдання – виховати дітей громадянами, які люблять свою Батьківщину – Україну, свій народ, мають національну самосвідомість, гуманістичну мораль, знають свої права і свободи, користуються ними у своєму житті [67].

Аналіз роботи кращих педагогів дає підстави говорити, що творчі, висококваліфіковані педагоги, якісно розвивають громадянську якість дітей і бажають, щоб їхні діти не лише усвідомлювали певні морально-правові категорії, а й прагнули до їх реалізації у своїй поведінці у довкіллі. Вчені доводять, що педагогічна майстерність педагога може перетворити складні категорії громадянського виховання у зрозумілі для дітей поняття. Також необхідно домогтися, щоб робота з дітьми проводилася без психологічного тиску на них, проводилася здебільшого в повсякденному житті, у формах, які притаманні народу та максимально наближені до дитячих потреб. Виховання маленького громадянина необхідно спрямувати, насамперед, на розвиток його гуманістичного почуття, формувати національні та загальнолюдські цінності, доброту, увагу, милосердя, совість, чесність, правдивість, гідність, любов і повагу до рідних.

Важливе місце у змісті патріотичного виховання має займати формування культури поведінки дітей. В дошкільному дитинстві усі моральні якості особистості перебувають у моральному становленні – але,

всі вони починають розвиватися в дошкільному дитинстві. Тому, дошкільний та молодший шкільний вік – найбільш сприятливі для формування громадянських рис особистості, тому велику увагу необхідно звертати на створення доброзичливої довірливої атмосфери, врахування побажань та інтересів дитини, заохочувати проявляти ініціативу, можливості змістовного різновікового спілкування як з дорослими, так і з дітьми [42].

Висновок до першого розділу

Наша країна потребує громадян які усвідомлюють свою приналежність до роду, краю, держави, творчих особистостей етнонаціонально усвідомлених в полікультурному просторі, здорових і духовно багатих. Виховати таких громадян, «виколисати з дітей народ, носіїв і продовжувачів його духовності», – основне завдання української національної освіти.

Наймогутніша та дієва сила, за допомогою якої можна успішно вирішувати питання щодо формування національної гідності, гордості, самоповаги, самодостатності, виховувати патріотичні почуття є художня література. Художня література є невичерпним джерелом мудрості, знань, духовності, краси художнього слова для розвитку дитини дошкільного віку. Найбільшу увагу в ході патріотичного виховання необхідно приділяти мові. Рідна мова виступає найяскравішим виявом національного буття народу, його головною духовною скарбницею. Вона концентрує історично-культурний шлях українців, виступає могутнім природним засобом об'єднання людей. Через мову народ передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, традиції і культуру.

Почуття любові до Батьківщини розвивається під впливом виховання. У віці від трьох до семи років відбувається виховання громадянських почуттів, накопичення вражень, знань, які в подальшому лягають в основу патріотичних почуттів. Враження, які дитина здобуває в дитинстві створюють основу для прив'язаності до свого народу, до Батьківщини. Вони

залишаються на все життя, допомагаючи досягнути складні явища суспільного життя.

Список художніх творів для старшого дошкільного віку досить об'ємний і різноманітний, використовується література різного жанру, форми і стилю. Патріотичне виховання, як більш вузька частина виховання особистості, користується всім переліком жанрів, рекомендованих старшому дошкільному віку.

РОЗДІЛ 2.

ВИКОРИСТАННЯ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСОБУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Діагностика рівня розвитку патріотичних почуттів старших дошкільників

Дослідження проводилось на базі Роменського закладу дошкільної освіти № 3 «Оленка», було залучено 40 дітей старших груп, поділено на 2 підгрупи по 20 дітей: експериментальну (далі ЕГ) та контрольну (КГ). Дослідження проводилося з вересня 2020 року по травень 2021 року і передбачало три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний.

Мета констатувального етапу дослідження: визначити рівень сформованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку, зробити кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

З метою діагностики рівня сформованості патріотичних почуттів старших дошкільників використовували такі методи роботи: моніторинг, бесіди, ігри «Знайди свій прапор» і «Склади герб».

Дослідження в КГ і ЕГ проводиться окремо, щоб в подальшій роботі провести порівняльний аналіз результатів. Для оцінки знань про Батьківщину до кожної методики була розроблена окрема шкала рівнів та критеріїв знань дітей. При розробці методики дослідження знань та інтересів дітей з метою отримання більш достовірної інформації ми намагалися враховувати такі психологічні особливості дошкільнят: наочно-дійовий, наочно-образний характер мислення, невисока стійкість і зосередженість уваги, швидка стомлюваність.

Першим етапом констатувального етапу дослідження стало моніторингове вивчення рівня сформованості патріотичних почуттів старших дошкільників.

Із впровадженням Програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» проблема педагогічного моніторингу та діагностики залишається однією з актуальних проблем сьогодення. Програма розвитку дитини дошкільного віку наголошує на нових підходах до оцінювання ефективності процесу формування компетентної дитини – випускника дошкільного навчального закладу. Тому й підходи до вивчення показників розвитку компетентності дитини також мають бути оновленими, ґрунтуватися на сучасних вимогах.

Моніторинг – один із сучасних та оптимальних методів вивчення і аналізу інформації про перебіг освітніх процесів практичних наслідків заходів щодо стимулювання й регулювання розвивальної діяльності.

З метою ефективного використання часу багато спостережень проводилося протягом дня в природних для дитини умовах (на прогулянках, під час самостійної ігрової та художньої діяльності); деякі завдання проводили у вигляді міні-занять із декількома дітьми або підгрупами; деякі критерії відстежувалися під час аналізу процесу певної діяльності дитини та результатів цієї діяльності. Зазвичай усі завдання подавалися дитині в ігровій формі, залежно від теми завдання, його особливостей від індивідуальних особливостей дітей. Проаналізувавши певний напрям вивчення дані заносяться в картку вивчення. Для зручності заповнення картки ми позначили рівні сформованості патріотичних почуттів дітей літерами.

В – високий рівень;

Д – достатній рівень;

С – середній рівень;

Н – низький рівень.

За результатами моніторингу виставляли бал за кожний критерій і обчислювали загальний бал – тобто всі отримані дитиною бали за один період обстеження додають. За сумою загального бала визначали індивідуальний рівень сформованості патріотичних почуттів кожної дитини. Щоб визначити рівень сформованості компетентності групи потрібно

підрахувати загальний бал. На основі цих результатів можна побудувати діаграми сформованості патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку. Для проведення самоаналізу та саморегуляції визначається фактична та відсоткова кількість дітей за рівнями. Відсоток обчислюється за такою формулою: $\text{ФКД} : \text{ЗКО} \times 100$, де ФКД – фактична кількість дітей, які показали певний рівень, ЗКО – загальна кількість обстежених дітей.

Таблиця 2.1.1

Система роботи моніторингового вивчення розвитку патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку

Зміст освіти	Методи моніторингу	Зміст завдань	Критерії аналізу
1. Сім'я	Розглядання фотографій сім'ї	<ul style="list-style-type: none"> - Хто зображений на картинках? - Які у вас є сімейні традиції? - Як ти відносишся до членів своєї сім'ї? - Назви батьків твоєї сестрички (братака). - Чи дружите ви з нею (ним) - А хто є батьками твоїх батьків? - Як ти до них ставишся? - Розкажи про обов'язки всіх членів сім'ї (у тому числі й твої) - А якщо хтось захворіє, як ти будеш поводитись? 	<p>3 бали.</p> <p>Усвідомлює зміст понять «сім'я», «сімейні традиції»; знає що рідні брати і сестри – це діти народжені в одній сім'ї, встановлює й підтримує доброзичливі, дружні стосунки з ними; знає, що дідусь і бабуся є батьками тата й мами; поважає їх, піклується про їхнє здоров'я, самопочуття; усвідомлює обов'язки кожного члена сім'ї, намагається виконувати свої, підтримує лад у своєму помешканні; співчуває хворим членам родини, прагне надати посильну допомогу.</p> <p>2 бали.</p> <p>Під час бесіди виявляє свої знання відповідно до вимог, проте потребує незначної допомоги педагога.</p>

			<p>1 бал.</p> <p>Під час бесіди виявляє свої знання відповідно до вимог лише після значної допомоги педагога.</p> <p>0 балів.</p> <p>Під час бесіди дитина майже не дає правильних відповідей, інтересу не виявляє.</p>
2. Родина	<p>«Родинне дерево».</p> <p>Матеріал:</p> <p>силует дерева, малюнки з зображенням рідних дитини</p>	<p>Запропонувати дитині зробити «родинне дерево».</p> <ul style="list-style-type: none"> - Чому сім'ю можна порівняти з деревом? - Назви, хто це. Ким він (вона) є для тебе? А для твоєї сестри (брата)? - Як одним словом можна назвати всіх рідних? - Які справи ви робите разом? - Скажи, на кого ти більше схожий? - Чи стараєшся ти не засмучувати своїх рідних? - Що ти для цього робиш? 	<p>3 бали.</p> <p>Знає, що родина об'єднує всіх рідних матері й батька, усвідомлює ступінь спорідненості; виявляє інтерес до спільних родинних справ, свят; бере участь у складанні історії роду, веденні родовідного дерева, помічає зовнішню і внутрішню схожість і несхожість з рідними; прагне діяти так, щоб не засмутити близьких, викликати в них почуття задоволення.</p> <p>2 бали.</p> <p>Відповідає всім критеріям, проте іноді потребує незначних підказок, уточнень з боку дорослого.</p> <p>1 бал.</p> <p>Дитина невпевнено почувається під час встановлення родинних зв'язків; потребує допомоги педагога впродовж усієї діяльності.</p> <p>0 балів.</p> <p>Потребує значної допомоги</p>

			дорослого під час усієї діяльності.
3.Родинно-побутова компетенція	Самостійна художня діяльність «Дарунок для (мами, сестри, дідуся тощо)»	Запропонувати дитині виготовити подарунок для найближчого члена родини - Для кого подарунок? - Чому саме для нього? - А як ти ставишся до інших членів родини? - Якщо тобі хочеться гратися, а матуся (дідусь) втомилися, як ти вчиниш?	3 бали. Дитина обізнана з нормами та правилами сімейного (родинного) співжиття; здатна їх дотримуватися, виявляє турботу і любов до членів родини. 2 бали. Дитина обізнана з нормами та правилами сімейного (родинного) співжиття; здатна їх дотримуватися; виявляє турботу і любов до членів родини, протягом діяльності потребує незначної корекції з боку педагога. 1 бал. Протягом усієї діяльності потребує значної корекції з боку педагога. 0 балів. Протягом усієї діяльності практично не виявляє зацікавлення своєю родиною.
4. Група	Бесіда	Розглянути фотокартку дітей групи - Хто зображений на фото? Як назвати їх одним словом? - Які ще групи є в дошкільному закладі?	3 бали. Розуміє, що група – це об'єднання, яке виникає на основі особистих симпатій, емоційних взаємин між їх членами; обізнана з віковими групами дітей у ДНЗ; розуміє,

		<p>- Покажи на фото своїх друзів.</p> <p>- Чому ви дружите?</p> <p>- Поясни що таке дружба.</p> <p>- Чи можна кривдити друзів? Чому?</p> <p>- Чи може людина ні з ким не дружити?</p>	<p>що дружба – це прояв взаємної довіри, поваги між людьми; ініціює дружні стосунки з тими, кому симпатизує, усвідомлює, що дружбою треба дорожити; орієнтується в тому, що кожна</p>
	<p>Розвивальна гра «Подорожуємо країнами».</p> <p>Матеріал: ляльки різних націй, мапа світу</p>	<p>Це мапа нашого світу, на ній зображені різні країни. Як дізнатися де закінчується одна країна і починається інша?</p> <p>Кожна країна має свою територію. Чи знаєш ти де розташована наша країна? Як ти гадаєш чи всюди живуть люди схожі на нас? А розмовляють вони однією мовою?</p>	<p>країна має свою територію, на якій мешкають люди з різним кольором шкіри, волосся, розрізом очей, вони мають свою мову.</p> <p>2 бали.</p> <p>Під час відповіді на всі запитання дитина потребує не більше ніж 2 – 3 незначні підказки.</p> <p>1 бал.</p> <p>Під час відповідей на всі запитання дитина потребує більше ніж 4 – 5 підказок.</p> <p>0 балів.</p> <p>Під час відповідей на всі запитання дитина потребує постійних</p>

			підказок.
5. Грома- дянська компете нція	Дидактична гра «Державні символи України». Обладнання: зображення прапорів і гербів кількох держав (по 5 -6)	Діти отримують завдання знайти державні символи України серед державних символів інших країн та коротко розповісти про них.	3 бали. Виконує всі завдання самостійно, без помилки, правильно пояснює свій вибір. Державний гімн знає напам'ять. 2 бали. Виконує всі завдання самостійно, не завжди може повністю обґрунтувати свій вибір; при виконанні Гімну потребує незначних підказок. 1 бал. Під час виконання завдань робить помилки, Гімн виконує за підказками вихователя. 0 балів. Завдання самостійно виконувати не може; Гімн виконує, повторюючи слова за педагогом
	Тематична бесіда про Державний гімн	Читання або виконання гімну України	
	Розвивальна гра	Вихователь просить	3 бали.

	«Міста України» Обладнання: політична карта світу	дитину показати на карті Україну, показати столицю та великі міста, які знає дитина.	Правильно показує Україну на карті; називає столицю, 6 – 7 великих міст країни. 2 бали. Під час показу допускається незначних неточностей; називає столицю та 4 – 5 великих міст країни. 1 бал. Під час показу припускає значних помилок, називає столицю не з першого разу; називає 2 – 3 великих міста країни. 0 балів. Під час показу припускається значних помилок, столицю назвати не може; називає лише 1 місто (рідне).
6. Географічні назви	Дидактична гра «Подорожуємо Україною» Матеріали: велика мапа	Вихователь просить допомогти бабусі помандрувати Україною, розповісти та	3 бали. Називає та показує на мапі без помилок гори (Карпати, Кримські гори), моря (Чорне й

	України	показати де розташовані відомі гори, річки, моря.	Азовське), річку Дніпро. 2 бали. Називає та показує географічні об'єкти країни, припускається 2 – 3 незначних помилок. 1 бал. Показуючи й називаючи об'єкти, припускається 2 – 3 помилок, потребує допомоги педагога. 0 балів. Показуючи й називаючи об'єкти, відчуває труднощі, потребує допомоги педагога.
7. Український фольклор	Гра-вікторина «Знавці українського фольклору»	Завдання 1. Назвати приказки та прислів'я, які знає дитина. Завдання 2. Запропонувати дітям назвати знайомі загадки, можна за малюнками-відгадками.	3 бали. Знає та розповідає 8 – 10 народних прислів'їв та приказок; загадує 6 – 8 загадок (без опори на наочність). 2 бали. Знає та розповідає 5 – 7 народних прислів'їв та приказок, загадує 6 – 8

			<p>загадок (з опорою на наочність).</p> <p>1 бал.</p> <p>Знає та розповідає 3 – 4 народних прислів'я та приказки; загадує 3 – 5 загадок (з опорою на наочність).</p> <p>0 балів.</p> <p>Усі відповіді дає з допомогою педагога, знає 1 – 2 прислів'я та загадки (називає з опорою на наочність).</p>
8. Народні символи	Тематична бесіда	Вихователь проводить вступну бесіду про Україну. Потім запитує, які народні символи знає дитина, просить пояснити їхнє значення.	<p>3 бали.</p> <p>Називає народні символи (верба, калина, віночок, рушник) та самостійно пояснює їхнє значення.</p> <p>2 бали.</p> <p>Називає народні символи (верба, калина, віночок, рушник); щоб пояснити їхнє значення, потребує незначних підказок вихователя.</p> <p>1 бал.</p>

			<p>Називає лише 1 – 2 народні символи; щоб пояснити їхнє значення, потребує значних підказок вихователя.</p> <p>0 балів.</p> <p>Називає народні символи лише з опорою на наочність, значення може пояснювати лише зі значною допомогою педагога.</p>
<p>9.</p> <p>Народні календарні свята</p>	<p>Тематична бесіда за картинками</p> <p>Матеріали: ілюстрації на тему народних свят</p>	<p>Вихователь просить назвати українські народні календарні свята й коротко розповісти про них. Дитина може використовувати наочність.</p>	<p>3 бали.</p> <p>Називає народні свята (Андрія, Миколая, Різдво, Водохреща, Стрітєння, Великдень, Івана Купала, Маковія, Спаса, Покрова), коротко розповідає про них. Спочатку називає самостійно, а потім користується наочністю.</p> <p>2 бали.</p> <p>Називає 8 – 9 народних свят з опорою на наочність, коротко</p>

			<p>розповідає про них.</p> <p>1 бал.</p> <p>Називає 5 – 7 народних свят лише з опорою на наочність, розповідає про них за підказками вихователя.</p> <p>0 балів.</p> <p>Називає до 4-х народних свят лише з опорою на наочність, розповідає про них лише з опорою на наочність, розповідає про них з допомогою вихователя.</p>
<p>10.</p> <p>Українська мова як державна</p>	<p>Розвивальна гра «Я маленький Українець»</p>	<p>З дитиною проводять бесіду про Україну українською мовою, пропонують відповісти на запитання: Яка мова є державною? Яку мову повинні знати всі громадяни України?</p>	<p>3 бали.</p> <p>Розуміє, що в Україні українська мова є державною; використовує етикетну українську лексику; спілкується українською мовою залежно від ситуації.</p> <p>2 бали.</p> <p>Розуміє, що в Україні українська мова є державною;</p>

			<p>використовує етикетну українську лексику; спілкується українською мовою залежно від ситуації, іноді потребує незначних підказок.</p> <p>1 бал.</p> <p>Намагається розмовляти українською мовою, проте робить багато помилок.</p> <p>0 балів. Не розуміє, що таке державна мова; якщо й намагається українською мовою то робить багато помилок.</p>
--	--	--	---

Проведена робота оцінювалася такою кількістю балів:

високий рівень (В) – 25-30 балів; **достатній рівень (Д)** – 18-24 бали; **середній рівень (С)** – 9-17 балів; **низький рівень (Н)** – 8 і менше балів.

Картка моніторингового вивчення розвитку патріотичних почуттів дітей ЕГ та КГ представлена у додатку (Додаток А).

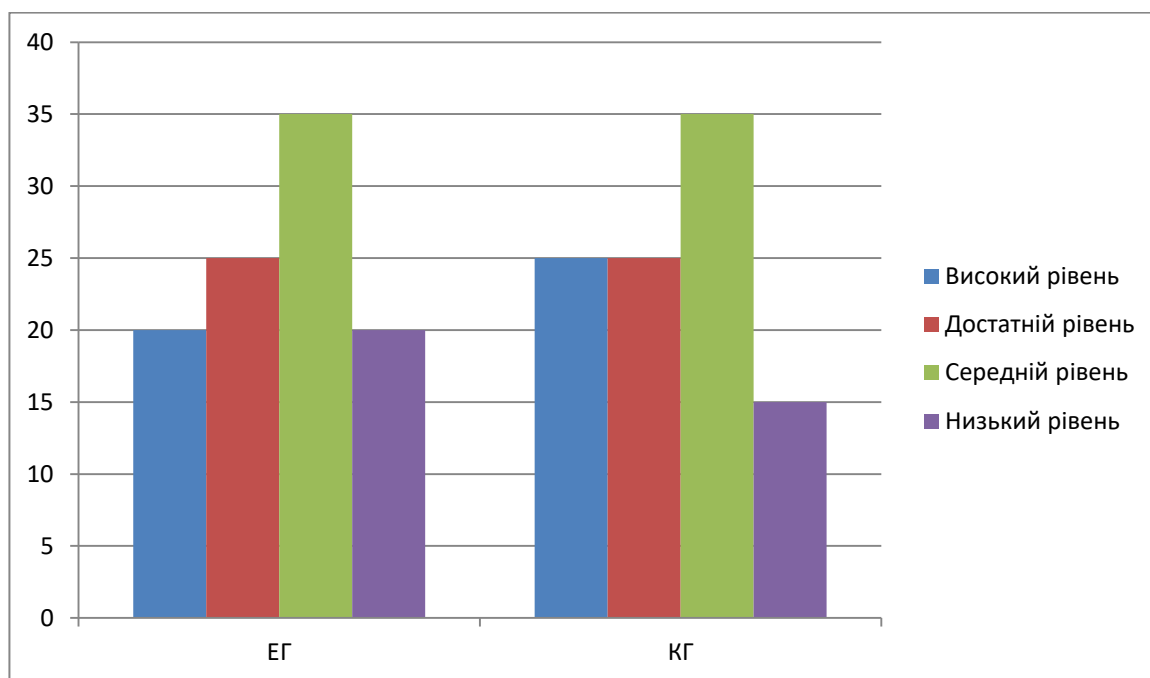
Під час виконання завдання у дітей виникали труднощі у відтворенні Державного гімну України; народних прислів'їв та приказок; загадуванні загадок, не могли згадати більше ніж 8 українських народних свят з опорою на наочність. Деякі діти були невпевнені, розсіяні, часто відволікалися.

Як свідчать результати моніторингового дослідження, у ЕГ 4 дитини мають високий рівень сформованості патріотичних почуттів (20%); 5 дітей

мають достатній рівень (25%); 7 дітей мають середній рівень (35%); 4 дитини мають низький рівень (20%).

У КГ результати вищі. 5 дітей мають високий рівень (25%); 5 дітей мають достатній рівень (25%); 7 дітей мають середній рівень (35%); 3 дитини мають низький рівень (15%).

Результати дослідження представлені у діаграмі (Рис. 2.1.1)

Рис 2.1.1. Результати моніторингового дослідження розвитку патріотичних почуттів дітей ЕГ і КГ

Другим етапом констатувального етапу дослідження стали бесіди та дидактичні ігри. Робота була розділена на 4 блоки: «Моя Батьківщина – Україна», «Рідне місто», «Символіка країни та міста», «Особисте ставлення до рідного краю».

З метою визначення рівня розвитку у дітей уявлень про рідну країну була проведена бесіда на тему: «Моя Батьківщина – Україна» (Додаток Б). Бесіда проводилася індивідуально з кожною дитиною, яка передбачала такі запитання: як називається країна, в якій ти живеш? Як називається столиця України? В якій області ти живеш? Назва обласного центру? та інші. Відповіді дітей оцінювалися наступним чином: повна розгорнута відповідь –

3 бали, відповідь неповна, з уточненнями педагога – 2 бали, на поставлене запитання відповідає з важкістю або невірно – 1 бал.

Для виявлення рівня знань дітей про рідне місто нами була проведена бесіда з дітьми на тему: «Рідне місто» (Додаток В). Бесіда передбачала такі запитання: як називається місто в якому ти живеш? Назви домашню адресу? та інші. Відповіді дітей оцінювалися аналогічно попередній бесіді.

Для визначення рівня розвитку у дітей уявлень про символіку рідного міста та країни були проведені ігри: «Знайди свій прапор» і «Склади герб».

Дидактична гра «Знайди свій прапор»

Мета: перевірити вміння дітей знаходити серед запропонованих прапорів, прапор який відповідає країні в якій вони живуть; розвивати увагу, пам'ять мислення; виховувати любов до своєї країни.

Матеріали: прапори різних країн (Додаток Д).

Хід гри: Перед дітьми педагог викладає прапори різних країн і пропонує знайти прапор тієї країни в якій вони живуть.

Дидактична гра «Склади герб»

Мета: перевірити вміння дітей складати з частин ціле; вдосконалити знання про герб країни та рідного міста; розвивати пам'ять, логічне мислення; виховувати любов до Батьківщини

Матеріали: герб країни та міста розрізаний на частини (Додаток Ж).

Хід гри: На столах у дітей знаходиться герб країни (міста) розрізаний на частини. Педагог пропонує дітям скласти герб з частин і сказати як він називається.

Відповіді дітей оцінювалися наступним чином:

- завдання виконано повністю, без помилок – 3 бали;
- завдання виконано частково, з підказкою педагога – 2 бали;
- завдання виконано невірно – 1 бал.

Наступною була проведена бесіда на тему: «Моє улюблене місто» (Додаток З) з метою виявлення особистого ставлення дошкільнят до рідного краю. В ході дітям в індивідуальній формі було запропоновано такі

запитання: за що ти любиш своє місто? які пам'ятки ти любиш відвідувати разом з батьками? що цікавого про рідне місто ти знаєш?

Відповіді дітей оцінювалися наступним чином:

- повна розгорнута відповідь, зацікавленість дитини – 3 бали;
- відповідь неповна, дитина відволікається, втрачає інтерес – 2 бали;
- на поставлене запитання відповідає з важкістю, немає бажання розмовляти на запропоновану тему – 1 бал.

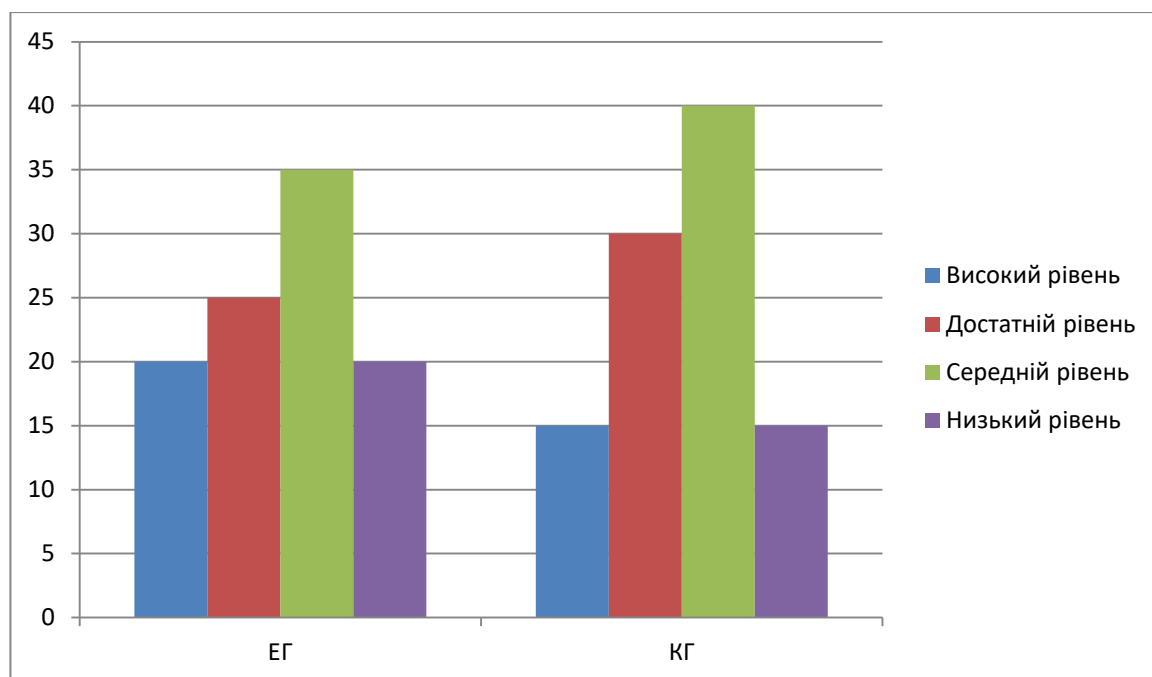
Проведена робота оцінювалася такою кількістю балів: 96-82 бали – високий рівень (В); 81-65 балів – достатній рівень (Д); 64-45 балів – середній рівень (С); 44-32 бали – низький рівень (Н).

Результати проведення методик на виявлення рівня сформованості патріотичних почуттів занесені до таблиць (Додаток І).

Як свідчать результати дослідження, у ЕГ 4 дитини мають високий рівень сформованості патріотичних почуттів (20%); 5 дітей мають достатній рівень (25%); 7 дітей мають середній рівень (35%); 4 дитини мають низький рівень (20%).

У КГ результати змінилися 3 дитини мають високий рівень (15%); 6 дітей мають достатній рівень (30%); 8 дітей мають середній рівень (40%); 3 дитини мають низький рівень (15%).

Результати дослідження представлені у діаграмі (Рис. 2.1.2)

Рис. 2.1.2. Результати розвитку патріотичних почуттів у дітей EG і KG

Отже, результати констатувального етапу дослідження дають підстави говорити про недостатню сформованість патріотичних почуттів у дошкільників та необхідність використання занять та розваг з використанням дитячої художньої літератури, спрямованих на формування патріотичних почуттів у старших дошкільників.

2.2. Розвиток патріотичних почуттів старших дошкільників засобом дитячої літератури

Метою формувального етапу експериментального дослідження було підвищити рівень патріотичних почуттів старших дошкільників. Він передбачав роботу за експериментальною методикою з EG, в той час як діти KG навчалися за традиційною методикою. Робота з дітьми проводилася в два етапи:

1. Проведення занять патріотичного змісту з використанням художньої літератури.

2. Проведення розваг патріотичного змісту з використанням художньої літератури

Першим етапом формувального етапу дослідження стало проведення комплексу занять патріотичного змісту з використанням дитячої художньої літератури.

Тема: «Моє рідне місто»

Програмовий зміст: поглибити і активізувати знання дітей про рідне місто, рідний край; закріпити знання дітей про назви вулиць, парків, визначних місць рідного міста; формувати вміння слухати інших дітей під час обговорення; спонукати дітей виявляти інтерес до історії рідного міста, країни; розвивати мислення, зв'язне мовлення, пам'ять, увагу, уяву, дрібну та загальну моторику рук; активізувати словник дітей за темою; виховувати любов до Батьківщини, до рідного міста, гордість за свій народ, любов до «малої» Батьківщини.

Обладнання: герби міст області (5 – 6); герб і прапор міста; альбом, фломастери, мапа області; картинки до гри «Силуети» (Додаток К)

Попередня робота: знайомство з мапою області, екскурсії по місту; бесіда «Видатні люди нашого міста, області», оформлення альбомів про свій район, колективна робота з зображувальної діяльності «Місто майбутнього».

Методи і прийоми: розповідь вихователя, розгляд малюнків та ілюстрацій, бесіда за змістом вірша, постановка запитань.

Словник: прапор, герб, пам'ятники, силуети, Велика Вітчизняна Війна, голодомор.

Хід заняття:

- Діти, ви знаєте скільки вам років?
- Скільки років вашим мамам?
- Як ви думаєте чи є вік у міс чи їм всим однакова кількість років?
- Скільки років нашому місту?
- Як називається наше рідне місто?
- А чому воно так називається?
- Тому що в нашому місті протікає річка Ромен і спочатку воно так і називалося Ромен, а пізніше коли тут почали жити люди і побудували багато будинків то почали називати наше місто Ромни.

- Що б ви могли розповісти мандрівникам, які приїжджають до нашого міста?

- Пропоную зробити альбом про наше місто, нашу область для тих, хто нічого не знає про нашу малу батьківщину. Допоможете мені?

- У кожного міста нашої області є свій герб. Він потрібен для того, щоб відрізнити кожне місто одне від одного. Кожен герб міста має свою історію. Герб нашого міста є символом пам'яті про захисників нашого міста. Діти, перед вами лежать герби міст нашої області. Знайдіть герб свого міста.

- Ви все правильно зробили. На першу сторінку альбому наклеємо герб нашого чудового міста.

- У нашого міста є прапор. Щоб наклеяти прапор в альбом потрібно скласти його із частин, щоб отримати його зображення.

Розвивальна вправа «Склади прапор міста»

Діти отримують зображення прапора міста, розрізане на частини.
Завдання – скласти прапор.

- Завдання виконано. Наклеїмо зображення прапора в альбом.

- Тепер наступна сторінка. Скажіть, діти, звідки починається знайомство з містом будь-якого мандрівника? (З автовокзалу, залізничного вокзалу, аеропорту.)

- Подивіться, який гарний наш головний залізничний вокзал міста. Ви бували в ньому?

- Кудись їхали чи когось зустрічали?

- З ким ви там були? *(Відповіді дітей.)*

- Оформимо наступну сторінку нашого альбому про рідне місто. Вона називатиметься «Моє рідне місто». Що ви знаєте про наше місто?

- Де ви любите гуляти з батьками? *(Відповіді дітей.)*

- Як називається парк, який знаходиться в нашому місті? *(Парк Т.Г. Шевченка)*

- Як ви гадаєте чому він дістав таку назву?

- Правильно. Тому що в парку є пам'ятник видатному українському поету Т.Г. Шевченку.

- Які ще пам'ятники є на території парку?

- Ви дуже добре про все розповіли. Наклеюємо зображення парку до нашого міста в альбом.

- Які ще пам'ятники є в нашому місті?

- Так, в нашому місті є багато пам'ятників, найвідоміші з яких це пам'ятник воїнам Великої Вітчизняної Війни та пам'ятник жертвам голодомору.

- Давайте наклеємо зображення пам'ятників до нашого альбому.

- Пропоную вам пограти у гру «Силуети» – упізнати визначні міські споруди.

Розвивальна гра «Силуети»

Мета: закріпити у дітей знання про пам'ятники рідного міста; розвивати пам'ять, логічне мислення, увагу; виховувати любов до рідного міста.

Хід гри: Перед дитиною – зображення визначних пам'ятників міста та їхні силуети. Завдання: дібрати до кожної картинки свій силует. Після закінчення гри вихователь разом з дітьми вклеює всі картинки в альбом.

- А ось і наступне завдання: подивіться на мапу, на ній зображена наша область. Покажіть, де наше місто.

- Які ще міста або села нашої області ви знаєте? (*Вихователь допомагає знайти об'єкти, які називають діти, на мапі.*)

- Діти, ви любите своє місто?

- Місто Ромни – це ваша мала Батьківщина. Що таке Батьківщина?

- Так, це місце де ви народилися. Послухайте вірш Платона Воронька «Облітав журавель»

Облітав журавель
 Сто морів, сто земель,
 Облітав, обходив,
 Крила, ноги натрудив.
 Ми спитали журавля:
 – Де найкраща земля?
 Журавель відповідає:
 – Краще рідної немає!

- Про кого розповідається в вірші?

- Що робив журавель?

- Чому журавель відповів, що краще рідної землі немає?

- Наступна сторінка – «Видатні люди нашого міста й області». Діти, місто, область, країна – це не вся Україна. Україна – це її громадяни, які працюють, докладають багато зусиль, щоб наша країна була багатою та величною. І наступне завдання – назвати видатних людей нашого міста чи області. (*Діти називають, вихователь може їм допомагати і розповісти про них; розглядають світлини, разом вклеюють в альбом.*)

- Ось і закінчилась незвичайна подорож рідним районом, містом, областю. Подивіться: у нашому альбомі лишилися ще чисті сторінки. Ми будемо їх заповнювати під час наступних подорожей рідним містом, країною. А коли ви подорослішаєте, закінчите школу, здобудете освіту, то,

може, саме ви станете відомими людьми нашого міста, області, а може, і всієї країни.

- Яка сторінка альбому сподобалась вам найбільше?

- Чому?

- А що ще ви хотіли б дізнатися про рідне місто? *(Відповіді дітей.)*

Тема: «Державні символи»

Програмовий зміст: розширити уявлення дітей про державний прапор, герб, гімн; закріпити знання про значення кольорів; вчити дітей відтворювати слова Державного гімну України; сприяти формуванню патріотичного світогляду на основі розширення знань дітей про державні символи нашої держави; розвивати пам'ять, мислення, діалогічне мовлення, зв'язне мовлення, вміння логічно і послідовно викладати думки; виховувати почуття патріотизму, повагу до державних символів та гордість за український народ.

Попередня робота: прослуховування Державного гімну України; читання віршів про Україну; бесіда «Державні символи України»

Методи і прийоми: розповідь вихователя, розгляд малюнків та ілюстрацій, бесіда, читання віршів.

Матеріали: український державний прапор, прапори України в давнину, герб, аудіозапис Державного гімну України (Додаток Л)

Словник: прапор, стяг, жовто-блакитний, герб, тризуб, гімн.

Хід заняття:

- Діти, сьогодні на занятті ми з вами познайомимося з державними символами України. Які державні символи України ви знаєте?

- Чому вони називаються державними?

- У кожної країни є державні символи. Одним із державних символів нашої держави є прапор. Якого він кольору?

- Як ви думаєте, чому на ньому саме такі кольори?

- Ось так про прапор розповіла наша українська поетеса Лупій Олеся «Під рідним прапором»

Стань під прапор синьо-жовтий —

Стяг відважних прабатьків,

Доторкнися позолоти

Запорозьких козаків,

Доторкнися голубизни

Патріотів-воjakів.

Стань під прапором Вітчизни

Серед гордих юнаків.

І засяє над тобою

Найдорожче із клейнод,

Шануватимеш з любов'ю

Рідну армію і флот,

Будеш гордим за чесноти

Героїчних прабатьків.

Стань під прапор синьо-жовтий

Запорозьких козаків.

- Зараз я вам розповім про історію прапора, про те, як він з'явився. Найдавніші прапорні полотнища були трикутно-калинові. Потім з'явилися чотирикутні прапори з калиновими полотнищами. Найуживанішим кольором був червоний. Вживали також білий, блакитний, жовтий кольори. Найчастіше на прапорах зображували хрести, небесні світила та тризуби-двозуби. Прапором держави став червоний із золотим тризубом-двозубом, а пізніше прапор став блакитним із золотим левом. Пізніше, коли на Україні жили козаки, з'явився новий прапорний колір – малиновий. Полотнища були

прямокутними, або скошеними згори вниз або навпаки. Пізніше з'явилися блакитні полотнища із золотими чи жовтими хрестами. Останнім прапором нашої країни став синьо-жовтий прапор, який з'явився тоді коли ваші мами й тата були такими ж маленькими як і ви. Жовтий колір нашого прапора – це колір пшеничної ниви, колір хліба, зерна. Синій колір – це колір чистого мирного неба і води.

- Які ще державні символи ви знаєте?

- Так, ще символом нашої держави є герб. Герб України золотий на блакитному тлі. Він відображає триєдність життя: батько – мати – дитя, які символізують силу, мудрість, любов.

- Який наш герб?

- Упізнайте його серед гербів інших держав.

Розвивальна вправа «Упізнай герб»

Діти отримують зображення 6 – 7 гербів різних країн. Завдання – знайти серед них Державний герб України.

- Послухайте вірш Н. Поклад «Герб»

Наш герб – тризуб,
 Це воля, слава й сила;
 Наш герб – тризуб.
 Недоля нас косила,
 Та ми зросли, ми є,
 Ми завжди будем,
 Добро і пісню несемо
 Ми людям.

- Який ще державний символ ви знаєте?

- Зараз ми його послухаємо. А як треба слухати гімн своєї держави?

(Прослуховування аудіозапису Державного гімну України. Діти стоять біля стільчиків)

- Хто є автором нашого гімну?

- Автором Державного українського гімну є український поет Павло Чубинський.

- Які державні символи України ви знаєте?

Тема: «Народні символи України»

Програмовий зміст: розширити та закріпити знання дітей про національні символи; продовжувати знайомити з історією України; формувати бажання якомога більше дізнатися про історичне минуле своєї Батьківщини; поглибити знання дітей про значення народних символів – оберегів; закріпити знання малих форм народної творчості; вправляти дітей у знаходженні парних картинок; продовжувати вчити слухати віршований текст, складати речення з певним словом; активізувати в словнику дітей назви народних символів (*верба, калина, віночок, вишиванка, рушник*), ввести поняття *оберіг*, назви кольорів.розвивати діалогічне мовлення, мислення дітей, пам'ять, увагу, уяву; естетичні почуття; виховувати цікавість до народних традицій; патріотичні почуття на основі знайомства дітей з національними символами, історією України, бажання берегти народні звичаї, традиції;

Методи і прийоми: показ, пояснення, розповідь, читання віршів, бесіда

Словник: верба, калина, віночок, вишиванка, рушник, оберіг

Матеріали: вишитий рушник, вишиванка, картинки (слайди) із зображенням калини та верби, віночок, картинки до гри «Знайди пару» (Додаток М).

Хід заняття:

- Діти, я прочитаю вам вірш Костенко Ліни «Усе моє, все зветься Україна», а ви уважно слухайте і потім розповісте мені, про що в ньому розповідається.

Буває, часом спіпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво,
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є — дорога, явори,
усе моє, все зветься Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

- Про що цей вірш?

- Де поетеса бачить Україну?

- Чи згодні ви з нею?

- З давніх-давен український народ зберігав свої традиції, створював обереги. Ви вже знаєте, що існують українські народні символи. Пригадаймо, що вони значають для нашого народу. Про один із цих символів я загадаю вам загадку.

Проликала дрібні сльози молода дівиця,
Полоскала довгі коси у чистій водиці. *(Верба.)*

- Так, це верба. *(Виставляє картинку з зображенням верби.)*

- Чому ж це дерево так шанують в Україні?

- Здавна існує традиція висаджувати вербу на городі та біля ставка, криниці. Вона оберігає джерельця та річки від замулювання. У народі кажуть. «Там, де живе верба, живе і вода». А ще з верби робили ясла для худоби, плели кошики. Гілкою верби вітають зі святом Вербної неділі. «Будь здоровий, як вода, а рости, як верба», – приказували, злегка вдаряючи людину вербовою гілочкою. Засушену гілку освяченої верби зберігали

протягом року, у відварі таких гілочок купали дитину. Верба має цілющі властивості, вона рятує від болю. Верба й донині є символом України.

- Далі ми поговоримо ще про один символ. Про нього ви вже багато знаєте і самі зможете про неї розповісти. Та спочатку відгадайте загадку.

У вінку зеленолистім, у червоному
намисті Видивляється у воду на свою
хорошу вроду (*Калина.*)

- Так, це калина. Розкажіть мені про неї. (*Розповідають трое- четверо дітей.*)

- Справді, ви багато знаєте про цей український народний символ. А я ще хочу розповісти вам, що калина – символ вірності Україні та нескореності. Верба – символ рідного дому, близьких та рідних людей. Недарма у народі кажуть: «Без верби і калини нема України».

- Про калину існує багато легенд, послухайте одну з них.

Легенда про калину

В давні часи дівчат називали не так, як тепер. Одну дівчину звали Калина. Йшла вона мимо городів, левад, лугів. А ось і криниця. Задивилася Калинка на свою красу, а була дуже гарна. А тут чує голос з криниці:

– Не дивись довго у воду, бо калиною станеш.

Не послухалась дівчина та й зачерпнула водички. І перетворилася в калину, гарний, густий кущ. Зашуміла листям, всіма своїми стеблами-суглобами потяглася до людей, до сонця, вітру, хмар:

– Верніть мені дівочу вроду.

Але ніхто її не хотів слухати, всім було байдуже.

Минав час. Якось пролітав мимо журавель, задивився він на калину, зажурену та самотню. Накинув він на неї червоне намисто і стала вона краща, як була. Так і залишився він з нею до цих пір. Напував її водою і беріг від всього злого. А в народі криниця, журавель і калина — символи краси, добра, вічності природи і кохання.

- Про вербу та калину існує багато приказок і прислів'їв. Чи знаєте ви якісь із них?

Прислів'я та приказки про калину і вербу

Де росте верба, там джерельна вода.

Де срібна вербиця – там здорова водиця.

Калина – одвічний символ України.

Дівчина красива, як у лузі калина.

Дівчинка у вінку – наче калина у цвіту.

Динамічна пауза «Ой, є в лісі калина»

Діти виконують рухи на вибір вихователя під однойменну українську пісеньку.

- Це були рослини-обереги українського народу. А зараз ми перейдемо до оберегів, які виготовляють самі українці ще з сивої данини. Це, звичайно, вишиті рушники та сорочки. Подивіться, які вони гарні. У кожній місцевості нашої країни рушники та сорочки вишивають по-своєму: використовують нитки різних кольорів; десь вишивають рослинні елементи, а десь – геометричні візерунки. Але в будь-якій вишивці закладено побажання щасливої долі, доброго здоров'я, вишивані обереги покликані захищати людину від усяких негараздів. «Хай стелиться вам доля рушниками!» – казали, бажаючи людині щастя.

- Послухайте вірш Жупанина Олеся «Оленчина вишивка»

А на вишивці,

Мов на вишеньці,

Спілі ягоди,

Хоч збирай!

А на вишивці

Дивні китиці –

Цвіту ніжного

Барвограй.

І проміниться

Та ще й міниться
 Скрізь на вишивці
 Дивосвіт
 Бо залишився
 На цій вишивці
 Рук Оленчиних
 Теплий слід

- Ви дізналися багато нового, а тепер пропоную вам розважитись і пограти у гру «Знайди пару».

Розвивальна гра «Знайди пару»

Мета: вчити дітей впізнавати рушники з однаковими малюнками; розвивати мислення, увагу.

Хід гри: Кожна дитина отримує по 5-6 карток із зображенням рушників із різними візерунками. При цьому серед картинок є 1-2 пари однакових рушників. Завдання дітей – знайти ці пари.

- Скажіть, а про який ще український народний оберіг ми не згадали?

- Так, про український віночок. Послухайте вірш про нього Б. Кленц «Український віночок».

Зробила я віночок
 Із квітів та стрічок,
 Піду в нім танцювати
 Веселий гопачок...
 ...Хоч квіти паперові,
 Та їхні кольори
 Дарують гарний настрій
 Всій нашій дітворі.
 Я лагідно торкаю
 Цю ніжність і красу.
 Свою веселу вдачу
 До кожного несучу.

- Кількість квіточок у вінку дівчини змінювалась від 4 до 12 в міру того, як дівчина росла. Кожна квітка у вінку має своє значення. А ще до віночка прив'язували кольорові стрічки. Вони мали бути трохи довшими від волосся, заплетеного в косу, щоб оберігати від недобрих поглядів. Кольори стрічок також символічні: жовта – символ сонця; зелена – краси та молодості; жовтогаряча – символ хліба; рожева – символ достатку; червона – символ краси.

- А зараз я пропоную вам скласти речення зі словом віночок.

Дидактична гра «Склади речення»

Мета: вчити дітей складати речення з заданим словом; розвивати зв'язне мовлення, пам'ять, мислення.

Діти з допомогою вихователя складають речення зі словом віночок.

- Сьогодні ви згадали те, що вам було відомо про народні символи, і дізналися багато нового. Я дуже хотіла намалювати до цього заняття українські обереги, але не встигла. Допоможете мені домалювати їх?

Вихователь показує дітям незавершені малюнки:

- Гілки верби без пухнастих «котиків». Завдання: з вати зробити пухнасті «котики» на гілках.
- Кущ калини з гронами без ягідок. Завдання: намалювати ягідки ватними паличками.
- Рушник із частковими елементами візерунка. Завдання: домалювати візерунок.
- Віночок без стрічок. Завдання: домалювати стрічки.

Кожна дитина самостійно обирає вид роботи, матеріали для її виконання. Після завершення роботи вихователь підбиває підсумки заняття

Подальша робота передбачала проведення занять патріотичного спрямування з використанням художньої літератури. Для цього ми розробили перспективний план роботи з патріотичного виховання на рік (Додаток Н). Заняття передбачали використання різних видів художніх творів: вірші, заклички, прислів'я, оповідання. В ході занять діти були

активними, уважними, майже всі з цікавістю відповідали на запитання вихователя, грали в ігри.

Другий етап дослідження передбачав проведення розваг патріотичного спрямування з використанням художньої літератури.

Тема: «Козацька слава»

Програмовий зміст: продовжувати знайомиш дітей з історією України; активізувати знання дітей про козаків, їхній побут, традиції; збагачувати словник словами, пов'язаними з темою козаків; вправляти дітей у виконанні українських народних танців, пісень; закріплювати знання дітей про багатозначність слів, уміння розповідати короткі історії з власного життя; продовжувати вчити дітей розгадувати загадки; розвивати зв'язне мовлення, пам'ять, мислення, кмітливість, дисциплінованість, музикальний слух, вокальні дані, сміливість; виховувати любов до Батьківщини, рідної мови, патріотизм, бажання прийти товаришеві на допомогу, ввічливість, формувати ставлення дітей до козаків як захисників України, українського народу;

Попередня робота: читання розповідей про козаків, Запорізьку Січ; вивчення віршів про козаків, української народної пісні «Ой на горі та й жнуть», танців «Український гопачок», «Ой рушник, рушничок», парного українського танцю (музичний матеріал добирає музичний керівник).

Обладнання: картина, на якій зображені козаки; державний прапор, булава, українські рушники, горщик меду, подушечка з

ароматними травами, торбинки гречки, вівса, ягоди калини (Додаток П).

Хід розваги:

Звучить козацький марш (на вибір вихователя). Діти в українських костюмах заходять до зали, сідають на лави.

Ведуча. Друзі, вітаю вас на козацькому святі! Сьогодні ми побуваємо в гостях у козаків – захисників нашої Вітчизни, дізнаємося про них багато цікавого. І самі, як справжні козаки, покажемо свою звитягу в іграх. А завзяті козаки приготувалися до нашого візиту. *Заходить хлопець-козак із сувоям.*

Козак. Раді вітати вас у нас на козацькій Січі. Друзям-побратимам ми завжди раді. Але перш ніж пустити вас до своєї оселі, маємо перевірити – чи свої ви хлопці й дівчата? Чи досить ви розумні та кмітливі? Чи знаєте, куди завітали? Щоб довести це, дайте відповіді на питання вікторини. *(Козак зачитує запитання з сувоям, діти відповідають на них.)*

1. Хто такі козаки?
2. Чому вони прославились не лише в Україні, а й за її межами?
3. Чому козаків називають запорожцями?
4. У що одягалися козаки-запорожці? *(Розгляд картинок.)*
5. Як називався чуб у козаків?
6. Який символ влади мали гетьмани?
7. А що найбільше цінували козаки в житті? *(Діти висловлюють свої думки.)*

Ведуча. Ну що, козаче, як ми виконали твоє завдання?

Козак. Бачу, діти у вашому дитсадку – справжні козаки й козачки!

Ведуча. Перш ніж ми вирушимо до вас у гості, розкажи нам, козаче, як ви живете.

Козак. Сумувати нам не доводиться. Ми й куховаримо, і вправляємось у військовому мистецтві, і граємо у спортивні ігри, і займаємось різними промислами. Про деякі особливості нашого життя я загадаю вам загадки.

Ведуча. Ану, спробуймо відгадати!

Ведуча і Козак по черзі загадують загадки, а діти відгадують.

Козаки її любили,

В казані її варили.

Найсмачніша страва наша –

Пшоняна із салом... *(каша)*.

Друг сміливий козака,

В нього грива от така!

Він промчиться, наче тінь.

Це баский козацький... *(кінь)*.

Руки в боки, присідай,

З вихилясами стрибай!

Як завзятий ти козак,

Танцюватимеш... *(гопак)*.

На просторах степових

Козаки живуть у них.

Чи у холод, чи в теплінь

Для спочинку є... *(курінь)*.

Ведуча. А якою мовою розмовляли запорозькі козаки? Так, як і ми, українською. Козаки шанували матір, сім'ю і завжди брали з собою вишитий рушник як оберіг від ворожої кулі та шаблі. А наші дівчата-козачки підготували для друзів-козаків танець з рушниками.

Дівчата виконують танець з рушниками.

Ведуча. Ось ми вже майже прийшли. Треба, щоб козаки почули, що це йдуть свої. Заспіваймо разом пісню.

Діти виконують пісню «Ой, там, на горі, та й женці жнуть».

З'являється козак-дорослий.

Козак. Добрий день, мої малята! Ви сміливі козачата. Здолали всі труднощі, щоб завітати до нас у гості! А чи вміють юні козачата танцювати?

Хлопчики виконують танок «Гопачок». Далі козак із ведучою проводять з дітьми кілька народних рухливих ігор.

Гра «Візьми горщик»

Мета: закріплювати вміння дітей діяти за сигналом; розвивати спритність, швидкість.

Хід гри: Чотири дитини стають усередину обруча спиною одне до одного. Перед кожним по колу ставлять горщик. За командою гравці намагаються дістати свій горщик. Перемагає гравець, який першим підніме горщик.

Козак. Невдовзі нам час рушати в похід. Друзі, допоможете нам зібратися?

Рухлива гра «Зберемося в похід»

Мета: закріпити вміння дітей багати в заданому напрямку; розвивати швидкість, спритність

Хід гри: Діти діляться на дві команди. Кожен гравець по черзі підбігає до столика з предметами, обирає якийсь предмет, повертається до команди та вкладає предмет у сумку. Потім біжить інший гравець. Перемагає та команда, яка швидше збереться в похід і візьме менше непотрібних предметів.

Ведуча. Козаки завжди знали, коли розпочинати похід, щоб дорога була вдалою. Це тому, що їм було відомо багато прикмет. А які прикмети знаєте ви?

Народні прикмети

Жайворонок з'явився – на тепло, а зяблик – на холод.

Якщо рання весна щедрить інеем – на хорошу погоду.

Ластівка прилетіла – скоро грім загримить.

Ластівки почали вимощувати гнізда – настало стійке літо.

Зацвіла шипшина – почалося літо.

Трава в червні починає сохнути – на дощове літо.

Червоний місяць – на вітер, блідий – на дощ.

Великий лапятий сніг – на погоду та відлигу.

Собака качається по землі – на сніг.

Ведуча. Наостанок виконаймо для козаків веселий танець.

Діти виконують парний український танок.

Козак. Дякую, вам, діти, що завітали до нас у гості. Бачу, які ви сміливі, чесні, з вас вийдуть добрі козачата. А чи не зголодніли ви в дорозі? Пропоную підкріпитися.

Ведуча виносить миску з варениками, діти пригощаються та дякують козакам.

Також нами були розроблені розваги патріотичного змісту на рік, які занесені до перспективного плану (Додаток Н). Під час кожної розваги були використані вірші, прислів'я, легенди патріотичного змісту. В ході проведення розваг діти були не пасивними слухачами, а активними діячами. Вони з задоволенням виконували завдання, грали в ігри.

2.3. Перевірка ефективності використання дитячої літератури як засобу патріотичного виховання старших дошкільників

Мета констатувального етапу дослідження – виявлення рівня розвитку патріотичних почуттів дошкільників після запровадження розробленої системи роботи з використанням художньої літератури. Для цього ми використали ідентичні констатувальному етапу завдання (моніторинг, бесіда на тему: «Моя Батьківщина – Україна», Бесіда «Рідне місто», дидактична гра «Знайди свій прапор», дидактична гра «Склади герб», бесіда «Моє улюблене місто»), які відповідали програмним вимогам.

Оцінка рівня розвитку патріотичних почуттів старших дошкільників проводилася за критеріями, які представлено на констатувальному етапі дослідження. Отримані результати моніторингового дослідження узагальнили в таблицях (Додаток Р).

Як свідчать результати моніторингового дослідження, у ЕГ 8 дітей мають високий рівень розвитку патріотичних почуттів (40%); 6 дітей мають

достатній рівень (30%); 4 дитини мають середній рівень (20%); 2 дитини мають низький рівень (10%).

У КГ результати майже не покращились. 7 дітей мають високий рівень (35%); 3 дитини мають достатній рівень (15%); 8 дітей мають середній рівень (40%); 2 дитини мають низький рівень (10%).

Результати дослідження представлені у діаграмі (Рис. 2.3.1)

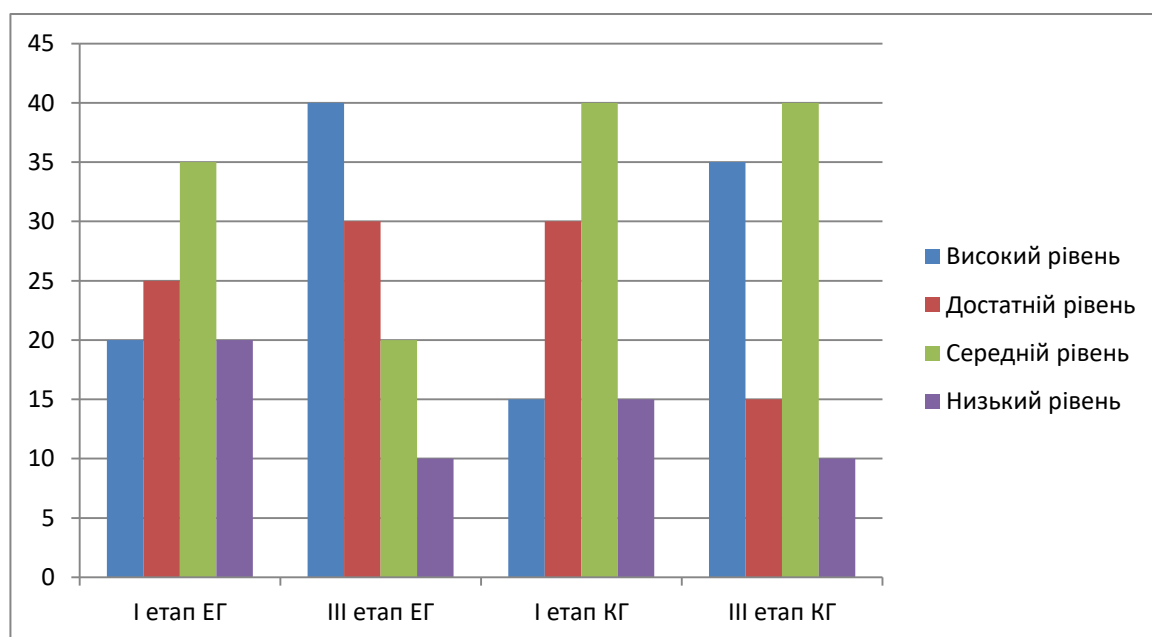

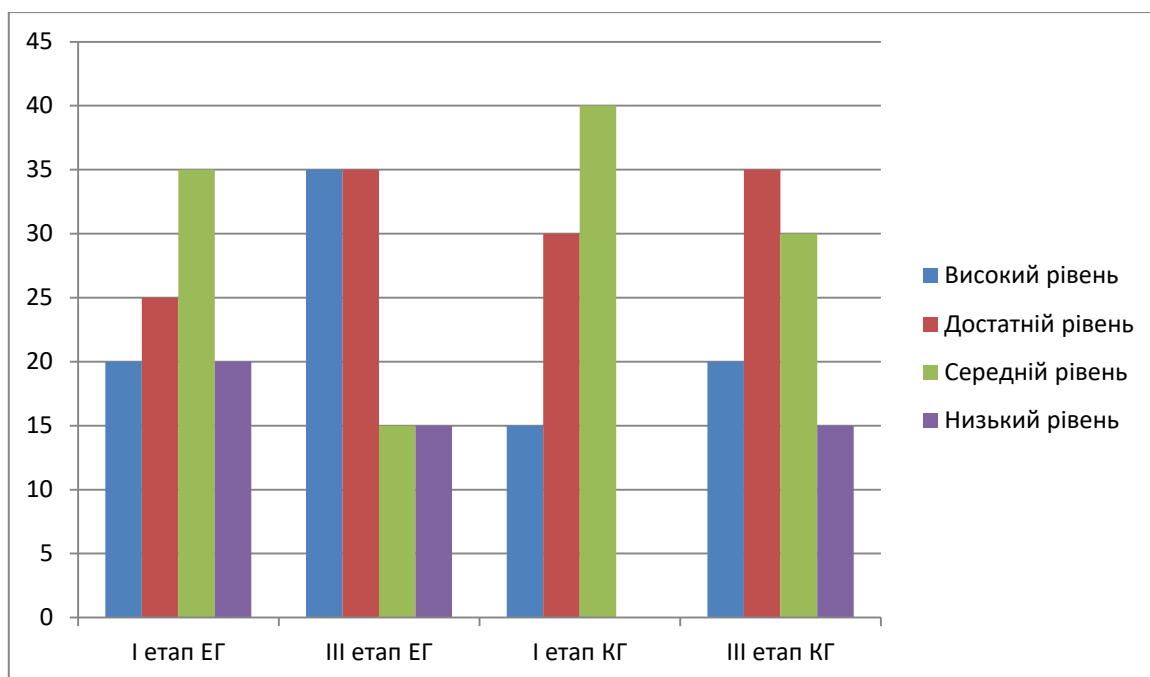
Рис. 2.3.1 Динаміка рівнів розвитку патріотичних почуттів дітей ЕГ та КГ протягом експерименту (моніторингове дослідження)

Результати проведення методик (бесіда «Моя Батьківщина Україна», бесіда «Рідне місто», дидактичні ігри «Знайди свій прапор» та «Склади герб», бесіда «Моє улюблене місто») занесені до таблиці (Додаток С).

Як свідчать результати дослідження, у ЕГ 7 дітей мають високий рівень розвитку патріотичних почуттів (35%); 7 дітей мають достатній рівень (35%); 3 дитини мають середній рівень (15%); 3 дитини мають низький рівень (15%).

У КГ результати також змінилися 4 дитини мають високий рівень (20%); 7 дітей мають достатній рівень (35%); 6 дітей мають середній рівень (30%); 3 дитини мають низький рівень (15%).

Результати дослідження представлені у діаграмі (Рис. 2.3.2)

Рис. 2.3.1 Динаміка рівнів розвитку патріотичних почуттів дітей EG та КГ протягом експерименту (методику)

Результати контрольного етапу експериментального дослідження показують, що у дітей EG краще розвинені патріотичні почуття. Тому дану методику можна вважати ефективною і застосовувати в подальшій роботі дошкільних та вищих навчальних закладів.

Висновки до другого розділу

Діти 5-6 років володіють достатніми літературними знаннями, вони можуть відрізнити казку від оповідання, без помилок визначити поетичні твори, вони розуміють вчинки літературних героїв, хоча його приховані мотиви не завжди розуміють. Дослідники назвали цей вік «Бібліотечним» тому що діти здатні виявляти цікавість до книг певної тематики і певного жанру, деякі діти завзято шукають книги які їм подобаються.

Список художньої літератури для старшого дошкільного віку досить великий і різноманітний, взагалі, використовується література самого різного жанру, форми і стилю. Патріотичне виховання, як більш вузька частина

виховання особистості, проте, користується всім переліком жанрів, рекомендованих для старшого дошкільного віку.

Проведене дослідження свідчить про те, що діти старшого дошкільного віку володіють знаннями про сім'ю, країну, місто в якому вони живуть, проте їм бракує знань про державні і народні свята України, діти розгублюються коли їх просять назвати прислів'я і приказки патріотичного змісту.

З метою діагностики рівня патріотичних почуттів старших дошкільників використовували такі методи роботи: моніторинг, бесіди, ігри «Знайди свій прапор» і «Склади герб». Дослідження в КГ і ЕГ проводиться окремо, щоб в подальшій роботі провести порівняльний аналіз результатів. Для оцінки знань про Батьківщину до кожної методики була розроблена окрема шкала рівнів та критеріїв знань дітей. При розробці методики дослідження знань та інтересів дітей з метою отримання більш достовірної інформації ми намагалися враховувати такі психологічні особливості дошкільнят, як наочно-дійовий і наочно-образний характер мислення, невисока стійкість і зосередженість уваги, швидка стомлюваність і ін.

Статистична обробка отриманих у процесі контрольного етапу дослідження даних свідчить про ефективність запропонованої системи роботи з патріотичного виховання старших дошкільників із використанням дитячої художньої літератури. Зокрема, у дітей ЕГ покращилися знання про Батьківщину, більшість дітей з легкістю називають прислів'я і приказки, у дітей розширилися знання про державні і народні свята України, тому запропоновану систему роботи можна використовувати у подальшій роботі з дітьми старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

Розгляд проблеми виховання патріотичних почуттів у методологічно-теоретичному аспекті дозволив зробити висновок про те, що цей психологічний феномен є складним і багаторівневим. Патріотичне виховання – це виховання любові до Вітчизни, відданості, прагнення своїми справами служити її інтересам.

У Державних національних програмах «Діти України», «Освіта» («Україна XXI століття»), Законах України «Про освіту», «Національній програмі патріотичного виховання громадян, розвитку духовності», Національній доктрині розвитку освіти України «Про дошкільну освіту», як стратегічні визначено завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина – патріота України як світоглядного чинника.

Патріотизм може дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, сформувати в Україні громадянське суспільство, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Суспільство, яке функціонує на засадах гуманізму, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови для зростання добробуту народу. Суспільство, яке є єдиним дієвим механізмом розбудови не олігархічної, а народної демократії, правової України, виступає, по-перше, джерелом опозиції державній владі, а по-друге – взаємодоповнює її, реалізуючи свої розвивальну і контролюючу функції.

Почуття любові до Батьківщини розвивається під впливом виховання. У віці від трьох до семи років відбувається виховання громадянських почуттів, накопичуються враження, знання, які в подальшому ляжуть в основу патріотичних почуттів. Враження здобуті в дитинстві створюють основу для прив'язаності до свого народу, до Батьківщини. Вони

залишаються на все життя, допомагаючи досягнути складні явища суспільного життя.

Художня література є невичерпним джерелом мудрості, знань, духовності, краси художнього слова для розвитку дитини дошкільного віку.

Для дитини художня література й дитяча книжка виступає найпотужнішим засобом емоційного розвитку, тому що коли дитина спостерігає за виразом обличчя людини, яка читає книгу, та розглядаючи ілюстрації, дитина намагається наслідувати вираз обличчя того, хто їй читає вірш, казку чи оповідання, копіює вираз обличчя персонажів літературних творів – показує як вони радіють, сумують, як дивуються. Слухаючи літературні твори, дитина вчиться радіти, співчувати та сумувати. Отже вона не тільки знайомиться з різними емоційними станами людини, а й тренується відчувати та передавати свої почуття.

Художня література виступає невичерпним джерелом патріотичного виховання дошкільників. Тому що патріотичні почуття, які виховуються засобами художнього слова, пробуджують у дітей любов до героїчного, переконують у тому, що за будь-яких історичних часів у житті завжди є місце для подвигів, вірного служіння рідному народу, Батьківщині.

Діти старшого дошкільного віку вже володіють достатнім літературним багажем, навчилися відрізнити казку від оповідання, безпомилково визначати поетичні твори. Вони розуміють сутність конкретного вчинку літературного героя. Дослідники називають цей вік «бібліотечним», тому що дитина здатна проявляти інтерес не до художнього слова в цілому, а вже до книг певної тематики і певного жанру, за завзятістю деяких дітей у пошуку улюблених книжок.

Дослідження передбачало три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний.

Мета констатувального етапу дослідження: визначити рівень розвитку патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку, зробити кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

З метою діагностики рівня розвитку патріотичних почуттів старших дошкільників використовували такі методи роботи: моніторинг, бесіди, ігри «Знайди свій прапор» і «Склади герб». Дослідження в КГ і ЕГ проводиться окремо, щоб в подальшій роботі провести порівняльний аналіз результатів. Для оцінки знань про Батьківщину до кожної методики була розроблена окрема шкала рівнів та критеріїв знань дітей. При розробці методики дослідження знань та інтересів дітей з метою отримання більш достовірної інформації ми намагалися враховувати такі психологічні особливості дошкільнят, як наочно-дійовий і наочно-образний характер мислення, невисока стійкість і зосередженість уваги, швидка стомлюваність і ін.

На констатувальному етапі дослідження запропонували моніторингове вивчення рівня сформованості патріотичних почуттів старших дошкільників. Як свідчать результати моніторингового дослідження, у ЕГ 4 дитини мають високий рівень сформованості патріотичних почуттів (20%); 5 дітей мають достатній рівень (25%); 7 дітей мають середній рівень (35%); 4 дитини мають низький рівень (20%).

У КГ результати вищі. 5 дітей мають високий рівень (25%); 5 дітей мають достатній рівень (25%); 7 дітей мають середній рівень (35%); 3 дитини мають низький рівень (15%).

У ході констатувального етапу дослідження були використані бесіди та дидактичні ігри. Робота була розділена на 4 блоки: «Моя Батьківщина – Україна», «Рідне місто», «Символіка країни та міста», «Особисте ставлення до рідного краю».

Як свідчать результати дослідження, у ЕГ 4 дитини мають високий рівень сформованості патріотичних почуттів (20%); 5 дітей мають достатній рівень (25%); 7 дітей мають середній рівень (35%); 4 дитини мають низький рівень (20%).

У КГ результати змінилися 3 дитини мають високий рівень (15%); 6 дітей мають достатній рівень (30%); 8 дітей мають середній рівень (40%); 3 дитини мають низький рівень (15%).

Метою формувального етапу дослідження було підвищити рівень патріотичних почуттів старших дошкільників. Він передбачав роботу за експериментальною методикою з дітьми ЕГ, в той час як діти КГ навчалися за традиційною методикою. Робота з дітьми проводилася в два етапи:

1. Проведення занять патріотичного змісту з використанням художньої літератури.
2. Проведення розваг патріотичного змісту з використанням художньої літератури.

Останнім етапом дослідження став контрольний. Мета: виявлення рівня сформованості патріотичних почуттів дошкільників після запровадження експериментально розробленої роботи з використанням художньої літератури. Для цього ми використали ідентичні констатувальному етапу завдання (моніторинг, бесіда на тему: «Моя Батьківщина – Україна», Бесіда «Рідне місто», дидактична гра «Знайди свій прапор», дидактична гра «Склади герб», бесіда «Моє улюблене місто»), які відповідали програмним вимогам.

Як свідчать результати моніторингового дослідження, у ЕГ 8 дітей мають високий рівень сформованості патріотичних почуттів (40%); 6 дітей мають достатній рівень (30%); 4 дитини мають середній рівень (20%); 2 дитини мають низький рівень (10%).

У КГ результати майже не покращились. 7 дітей мають високий рівень (35%); 3 дитини мають достатній рівень (15%); 8 дітей мають середній рівень (40%); 2 дитини мають низький рівень (10%).

Результати проведення методик (бесіда «Моя Батьківщина Україна», бесіда «Рідне місто», дидактична гра «Знайди свій прапор», дидактична гра «Склади герб», бесіда «Моє улюблене місто») у ЕГ 7 дітей мають високий рівень сформованості патріотичних почуттів (35%); 7 дітей мають достатній рівень (35%); 3 дитини мають середній рівень (15%); 3 дитини мають низький рівень (15%).

У КГ результати також змінилися 4 дитини мають високий рівень (20%); 7 дітей мають достатній рівень (35%); 6 дітей мають середній рівень (30%); 3 дитини мають низький рівень (15%).

Результати наукового дослідження показують, що у дітей ЕГ краще сформувалися патріотичні почуття. Тому дану методику можна вважати ефективною і застосовувати в подальшій роботі дошкільних та вищих навчальних закладів.

Рекомендації для вихователів у формуванні патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку

1. Пам'ятайте, що патріотичні почуття дітей дошкільного віку засновані на прояві інтересу до найближчого соціального, природного і культурного оточення: сім'ї, батьківського дому, рідного міста, села, країни, традицій та звичаїв свого народу. Позитивне ставлення до світу закладається на основі виховання любові та поваги до найрідніших людей: мами, тата, бабусь, дідусів, братів, сестер, усвідомлення тісного взаємозв'язку між поколіннями.
2. Приділяйте увагу формуванню у дошкільників дієвих емпатійних проявів щодо близьких, адже мало розуміти, що таке доброта, турбота, вдячність, взаємодопомога – необхідно проявляти ці почуття у повсякденні, цінувати членів своєї сім'ї й теплоту рідної домівки.
3. Ознайомлюйте дітей дошкільного віку з природою рідного краю. При цьому акцент необхідно робити на красі, розмаїтті, багатстві та особливостях природного довкілля нашої країни, виховуючи любов до нього. Дошкільникам слід давати уявлення про різні типи природних ландшафтів України (гори, луки, степи, ліси, водойми тощо), її специфічний рослинний і тваринний світ, визначні природні об'єкти (найбільші річки, озера, найвищі гори, природні заповідники), характерні для певної місцевості кліматичні умови тощо.
4. Розповідайте маленьким патріотам про назви рідного міста або села, найближчих вулиць, площ, столиці нашої Батьківщини, про її визначні місця. Також дітей дошкільного віку слід ознайомлювати із державною символікою України: прапор, герб, гімн.
5. Надавайте дітям інформацію про людей, які прославили нашу країну: художників, композиторів, письменників, винахідників, учених, мандрівників, філософів, лікарів, спортсменів та характерні

риси українського народу взагалі – миролюбність, доброзичливість, гостинність, працелюбність, творчість, мудрість тощо.

6. Прилучайте дітей до народознавства – вивчення культури, звичаїв рідного народу шляхом ознайомлення з характерними ознаками побуту українців: житло, одяг, предмети побуту, народна іграшка; народних ремесел: гончарство, вишивка, килимарство, лозоплетіння тощо; символів: верба і калина, вінок, рушник.
7. Ідучи вулицею, повідомте дитині її назву, розкажіть про історичні пам'ятки, які на ній розташовані, про походження назви вулиці
8. Відвідайте історичний музей, обов'язково обговоріть отримані враження дитиною.
9. Знайомте дітей зі звичаями та традиціями рідного краю.
10. Читайте дітям твори про Батьківщину та малу Батьківщину. У процесі читання розвивайте у дітей естетичне сприйняття та міркування.
11. Розглядайте з дітьми дидактичні картинки, ілюстрації, які відображають ставлення людей до Батьківщини.
12. Пам'ятайте, що невід'ємною частиною патріотичного виховання дітей є народні ігри та забави.
13. Знайомте дітей з побутом і традиціями українських козаків. Центральним святом є посвята дітей у козачата (14 жовтня).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Ю. Коріння національної пам'яті *Обруч: освіта, дитина, учень. 2007. №2. С. 21–23.*
2. Аксьонова О.П. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. II від трьох до шести (семи) років / О. П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова та ін.. Київ: ТОВ «МЦФР-Україна», 2014. 452с.
3. Бажан М. Українська радянська енциклопедія. 2-ге вид. Т 2. Київ: Гол. редакція УРЕ, 1985.
4. Бех І.Д. Виховання особистості. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ: Либідь, 2003. 344 с.
5. Беленька Г. В., Белкіна Е. В. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років. 3-тє вид., доопр. та доп. Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 492с.
6. Белкіна Е. В., Богданець-Білоskalенко Н. І. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина». 3-тє вид., доопр. та доп. Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 400с.
7. Бичек Л.М. Моя Батьківщина – Україна. *Розкажіть онуку. 2005. № 13. С. 52 – 54.*
8. Білан О.І. Українське дошкілля: програма розвитку дитини дошкільного віку / О.І. Білан, Л.М. Возна, О.Л. Максименко та ін.. Тернопіль: «Мандрівець», 2012. 264 с.
9. Білодідова І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1980. 345 с.
10. Богущ А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. Київ: Вища школа, 2002. 407с.
11. Богущ А. М., Гавриш Н. В., Котик Т. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності у ДНЗ. Київ: Слово, 2010. 301с.

12. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Київ: Слово, 2008. 287 с.
13. Богуш А. М. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Київ: Знання, 2006. 352 с.
14. Богуш А.М. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. Київ: Вища школа, 1992. 256 с.
15. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 187 с.
16. Богуш А.М. Теоретичні засади художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку. *Педагогіка і психологія*. 1998. №3. С. 112 – 121.
17. Быкова Ф. К., Выршиков А. В., Кусмарцев М. Б. Патриотически-ориентированное образование: методология, теория, практика. Москва: Авторское перо, 2005. 400с.
18. Велика радянська енциклопедія. Київ: Радянська енциклопедія, 1956. Т. 39. 664 с.
19. Вишневецький О. Громадянське виховання: благо чи небезпека? *Освіта*. 2000. № 44. С. 3–5.
20. Воропай О. Звичаї нашого народу: [Етнографічний нарис]. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. 309 с.
21. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. С.-Пб.: Союз, 1997.
22. Гавриш Н. Художня література в освітньому процесі: Сучасні технології. *Дошкільне виховання*. 2011. №2. С. 4 – 9.
23. Гасанов З.Т. Цілі, завдання та принципи патріотичного виховання. *Педагогіка*. 2005. № 6. С. 59 – 63.
24. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави: студії виховання. *Рідна школа*. 2001. № 2. С. 9 – 14.
25. Гордій Н.М. Корякіна І.В. Дошкільникам про історію рідного міста Глухова. Глухів. 2015. 257 с.

26. Гордій Н. М. Підготовка батьків до виховання дітей у педагогічній журналістиці (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): теорія і практика: монографія. Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2016. 172 с.
27. Гринчишин Д. Тлумачний словник української мови 3-тє видання, перероблене і доповнене. Київ: Освіта, 1999.
28. Давидова О.І. Етнопедагогічний підхід у роботі дитячих садків. *Дитячий садок. Управління. 2003. №19 (67). С. 10.*
29. Добролюбов Н.А. Собрник сочинений в 9 томах. Т.3. Москва, 1962. 265 с.
30. Довженко Г. В. Український дитячий фольклор. Київ, 1991. 73 с.
31. Дронова О. Розвиток у дошкільників цілісного ставлення до рідного міста засобами мистецтва архітектури. *Дошкільна освіта. 2010. №1. С. 43 – 51.*
32. Ємець А. Читаємо дитині народні казки. *Зростаємо разом. 2009. №12. С. 28 – 31.*
33. Ємець А. Як знайомити малюка з автором літературного твору. // *Зростаємо разом. 2009. №6. С. 16–19.*
34. Запорожець А. В. Психологія восприяття ребенком-дошкольником літературного произвидения. Изб. психол. труды. Т. 1. Москва: Педагогика, 1986.
35. Загородня А. Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді. *Теорія та методика управління освітою. 2013. №10. С.11.*
36. Ігнатенко П., Крицька Л. Громадянське виховання: історичний аспект. *Шлях освіти. 1997. № 1. С. 38–43.*
37. Ильина Т.А. Педагогика курс лекций: учебное пособие для студентов педагогических институтов. Москва: Просвещение, 1984. 494с.
38. Ипполитова Н.В. Патриотическое воспитание учащихся: учеб. Пособие. Шадринск: ШГПИ, 2004. 83 с.

39. Ипполитова Н. В. Теория и практика подготовки будущих учителей к патриотическому воспитанию учащихся. Автореф. дис. пед. наук. Москва, 2000. 38 с.
40. Казаков А. П. Детям о Великой Победе. Беседы о Второй мировой войне. Гном, 2016. 154 с.
41. Калуська Л. Виховання патріотизму у старших дошкільнят. *Палітра педагога*. 2006. №4. С. 7 – 13.
42. Карабаєва І. Виховання має бути народним. *Дошкільне виховання*. 2011. №8. С. 14 – 16.
43. Кишинська А. Щоб країна пишалася нами. Формування основ патріотизму в дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2017. №8. С. 2 – 6.
44. Кіліченко Л.М. Українська дитяча література. Київ: Вища школа, 1988 . 263 с.
45. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. Москва: Академия, 2000. 415 с.
46. Коменский Я. А. Великая дидактика. Москва: Учпедгиз, 1955.
47. Конвенція про права дитини. Київ: Столиця, 1997. 31 с.
48. Кононко О.Л. Стратегічна мета виховання життєва компетентність дитини. *Дошкільне виховання*. 1999. № 5. С. 3–6.
49. Кононко О.Л. Душевність, людяність, щирість. *Дошкільне виховання*. 1999. №2. С. 8–9.
50. Костюк Г. С., Проколієнко М. Л. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. шк., 1989. 251 с.
51. Кремень В.Г. Веління часу: плекати національну гордість у дітей. // *Педагогічна газета*. 1998. № 7. С. 1.
52. Лавриненко Н. Етнопедагогіка. *Дошкільне виховання*. 2006. № 12. С. 111 – 119.
53. Лемешенко Н.В. Духовні витоки українських свят та обрядів. Запоріжжя, 2006. 92 с.

54. Лещенко О.М. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання. 2003. №9. С. 12 – 16.*
55. Лисенко Н. В., Кирста Н.І. Педагогіка українського довкілля: навч. посібн. для студентів вищих навчальних закладів. Ч. 2. Київ: Слово, 2010. 360с.
56. Літературний словник-довідник. Київ: Академія, 1997. 750 с.
57. Лохвицька Л., Макаренко С. Правову культуру – старшим дошкільнятам. *Дошкільне виховання. 2006. №6. С.12-13.*
58. Любарова В. Музейна педагогіка: можливості і перспективи. *Дошкільне виховання. 2009. №5. С. 2–4.*
59. Макаренко О.П. Народознавство в дошкільному закладі: Методичні рекомендації для вихователів. Тернопіль, 1992. 143 с.
60. Матвієнко П. І. Живодайні джерела патріотизму. *Обдарована дитина. 2000. № 1 (27). С. 22–26.*
61. Міма Н.О. Взаємодія сім'ї та школи з патріотичного виховання школярів як історико-педагогічна проблема. Психолого-педагогічні засади діяльності фахівця: історія, теорія, практика: матеріали міжнародної науково-практичної веб-конференції (15-16 травня 2013 року, Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. 284 с.
62. Міщенко Н. Який же проросте патріотизм? *Рідна школа. 2009. №1. С.1 – 8.*
63. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навчальний посібник. Київ, 2007. 656 с.
64. Морозенко Н.Г. Развитие отношений детей дошкольного возраста к словесному заданию. *Известие. №14. 1948. С. 64.*
65. Мухина В.С. Психология дошкольника: Учебн. пособ. для студентов пед. институтов и учащихся пед. училищ. Москва: Просвещение, 2003. 234 с.
66. Николаева С. Н. Система экологического воспитания детей в дошкольном учреждении. Москва, 2005. С 56-78.
67. Новицкая М. Ю.Наследие: патриотическое воспитание в детском саду. Москва: Линка-Пресс, 2003. 200 с.

68. Парамонова Л. А. Виховання і навчання дітей шостого року життя. Київ, 1987. 160 с.
69. Петронговський Р.Р. Формування патріотизму старшокласників у поза навчальній виховній діяльності: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01 Житомир, 2002. 180 с.
70. Повалій Л. Патріотичні традиції родинного виховання. Київ, 1999. С. 66-68.
71. Поніманська Т. Виховання людяності: програмні вимоги. *Дошкільне виховання. 2008. № 5. С. 7.*
72. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. Київ: Слово, 2004. С.67-89.
73. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Київ: Академвидав, 2013. 464 с.
74. Потапенко О., Кузьменко В. Шкільний словник з українознавства. Київ: Український письменник. 1995. 292 с.
75. Сєдова Н. Пізнай вітчизну у собі: громадянське виховання. *Дошкільне виховання. 2003. №4. С. 8 – 9.*
76. Сидоренко Г., Карачун В., Сосенкова В. Формування ціннісного ставлення до рідної домівки у дітей старшого дошкільного віку. *Вихователь–методист дошкільного закладу. 2012. №12. С. 28 – 36.*
77. Сипченко В.І. Гуманізація навчально-виховного процесу: наук.-метод. зб. Слов'янськ, 2010. 244 с.
78. Сковорода Г.С. Твори в 2-х томах. Київ: Рад. Школа, 1962. Т.1. 236 с.
79. Стельмахович М. Українська родинна етнопедагогіка – наука про взаємини батьків і дітей. Родинні взаємини і проблеми виховання дітей. / Збірник наукових статей. Івано-Франківськ, 1995. 48 с.
80. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибр. Твори в 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1997. Т. 3. 670 с.
81. Сухомлинська О.В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Дошкільне виховання. 2003. №2. С. 3–8.*

82. Галлер Л.А. Здравствуй, книга. Мінськ: Народна освіта. 1987. 296 с.
83. Ткаченко А. Мистецтво слова. Київ: Київський університет, 2003. 448 с.
84. Третяк А. Персонажі сучасних дитячих книжок. *Дошкільне виховання. 2019. №7. С.13-14.*
85. Ушакова О.С., Гавриш Н.В. Знакомим дошкольников с литературой. Москва, 1998. 176 с.
86. Ушинський К.Д. Питання виховання і навчання в початковій школі. Київ: Слово. Т. 2. С. 271
87. Федорова С. Етнокультурна компетентність педагога. // *Дошкільна освіта. 2002. № 20. С. 12 – 15.*
88. Франко І. Коли ще звірі говорили: казки для дітей. Повна збірка творів: У 50 т. Т. 20. 74 с.
89. Харламов І.Ф. Теорія морального виховання: історична й сучасна проблематика і основні педагогічні ідеї. Мінськ: Мінфін, 2012. 559 с.
90. Хорламова О.Л., Кравченко Т.В. Виховання у дітей в сім'ї патріотизму як життєвої цінності. Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матер. звітної наук.-практич. конф. Київ, 1999. С. 34 – 37.
91. Чемортан С.М. Формирование художественно-речевой деятельности старших дошкольников. Кишинев, 1986.
92. Чернявская И.С. Зарубежная детская литература: учебник для студентов библ. фак. ин-тов культуры. Москва: Просвещение, 1982. 559 с.
93. Човрій М.Я., Сухацька М.Л. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського музичного фольклору. // *Науковий вісник Ужгородського університету. №1. 2016. С.34-39.*
94. Чорна К.І. Патріотизм – духовна цінність молодих громадян України. // *Цінності освіти і виховання. Науково-методичний збірник. Київ, 1997. С. 209 – 212.*
95. Шик Л.А. Скарбничка народної мудрості. Харків: Основа, 2011. 341 с.

96. Якубенко В. Від народознавства – до свідомого патріотизму. // *Дошкільне виховання*. 2002. №8. С. 12 – 13.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Картки моніторингового вивчення на експериментальному етапі
дослідження**

Таблиця результатів моніторингового вивчення дітей ЕГ

№ п/п	Прізвище ім'я дитини	Зміст роботи										Загальни й бал	Рівень
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Ростислав К.	3	3	3	2	1	2	2	1	2	3	22	Д
2.	Ярослав К.	3	2	3	2	2	2	2	1	1	3	21	Д
3.	Софія С.	3	3	3	3	2	3	3	2	2	3	27	В
4.	Дарина Ш.	3	2	3	2	2	2	2	2	1	2	21	Д
5.	Максим Л.	3	2	3	1	1	1	1	1	2	3	18	Д
6.	Денис П.	3	3	3	2	3	3	3	2	3	3	28	В
7.	Софія М.	2	2	2	1	1	2	1	1	1	2	15	С
8.	Дар'я П.	2	2	3	1	1	1	1	1	2	2	16	С
9.	Максим Б.	3	2	3	2	2	2	2	2	2	2	22	Д
10.	Нікіта К.	1	1	2	0	0	1	1	0	1	1	8	Н
11.	Юлія Г.	2	1	2	1	1	1	0	1	2	2	13	С
12.	Денис Я.	1	0	1	0	0	0	1	1	1	1	6	Н
13.	Діана К.	2	1	2	1	1	1	0	0	1	1	10	С
14.	Ерік Б.	1	0	1	0	0	0	1	0	1	1	5	Н
15.	Поліна Н.	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1	8	Н
16.	Нікіта Д.	3	3	3	3	2	2	2	2	2	3	25	В
17.	Глеб Д.	3	3	3	2	2	2	2	2	3	3	25	В
18.	Аріна М.	2	2	2	1	1	1	1	1	2	2	15	С
19.	Ярослав К.	1	1	2	1	0	0	0	1	1	2	9	С
20.	Аліна Б.	2	2	2	1	1	1	1	1	1	2	14	С

Таблиця результатів моніторингового вивчення дітей КГ

№ п/п	Прізвище ім'я дитини	Зміст освіти										Загальний бал	Рівень
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Валерія Ж.	3	3	3	3	2	2	2	2	2	3	25	В
2.	Антон К.	1	1	1	1	0	1	0	1	0	1	7	Н
3.	Віра А.	3	3	3	2	2	2	2	2	2	3	24	Д
4.	Архип К.	1	2	1	1	0	1	0	1	0	1	8	Н
5.	Діма К.	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	13	С
6.	Анна Є.	3	3	3	2	2	2	2	2	3	3	25	В
7.	Олексій П.	3	3	3	3	2	3	3	2	3	3	28	В
8.	Саша К.	2	2	3	1	1	1	1	1	1	1	14	С
9.	Саша Н.	1	1	2	0	0	0	0	1	0	0	5	Н
10.	Артем Б.	2	2	3	2	1	1	1	1	1	1	15	С
11.	Артем С.	3	3	3	2	3	3	3	2	2	3	27	В
12.	Яна Г.	2	3	3	2	1	2	2	2	2	3	22	Д
13.	Яна Д.	2	2	3	1	1	1	1	2	1	2	16	С
14.	Каріна Х.	2	3	3	2	1	2	2	1	1	2	19	Д
15.	Валерія Ш.	1	2	3	1	1	1	1	1	1	2	14	С
16.	Паша Д.	1	3	2	1	1	1	1	1	1	2	14	С
17.	Софія В.	3	3	3	2	2	2	2	2	2	3	24	Д
18.	Софія Л.	2	3	2	2	2	2	1	2	2	2	20	Д
19.	Назар Д.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	30	В
20.	Діма К.	1	2	3	1	1	1	1	1	1	2	14	С

Бесіда «Моя Батьківщина Україна»

1. Як називається країна, в якій ти живеш?
2. Як називається столиця України?
3. В якій області ти живеш?
4. Назви обласний центр?
5. В якому місті ти живеш?
6. Назви які ти знаєш найбільші міста України?
7. Які моря є в нашій країні?
8. Назви гори України?
9. Яких ти знаєш видатних людей країни?
10. Які річки протікають в Україні?

Бесіда «Рідне місто»

1. Як називається місто в якому ти живеш?
2. Назви домашню адресу?
3. На якій вулиці знаходиться наш дитячий садок?
4. Яка річка протікає через наше місто?
5. Які визначні місця є в нашому місті?
6. Яких видатних людей міста ти знаєш?
7. Які пам'ятники знаходяться в нашому місті?
8. Де вам найбільше подобається відпочивати в місті?
9. Чому ви любите відпочивати саме там?
10. Чи подобається вам ваше місто? Чому?

Прапори різних країн

Прапор США

Прапор України

Прапор Росії

Прапор Італії

Прапор Іспанії

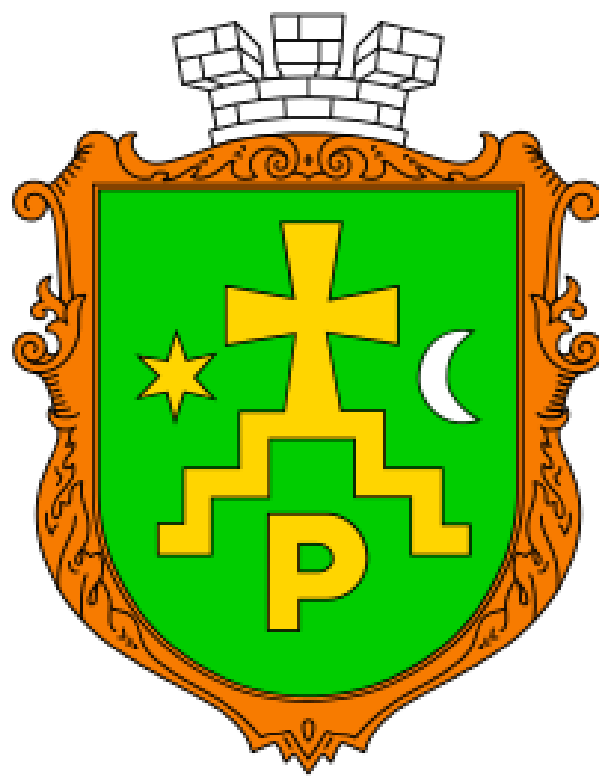
Прапор Німеччини

Герб України та міста Ромни

Герб України

герб міста Ромни

Бесіда «Моє улюблене місто»

1. Як називається наше місто?
2. За що ти любиш своє місто?
3. Які пам'ятники міста Ромни ви знаєте?
4. Які пам'ятки ти любиш відвідувати разом з батьками?
5. Що цікавого про рідне місто ти знаєш?
6. Чи подобається вам відвідувати музеї міста?
7. Що вам там подобається найбільше?
8. Які річки протікають через наше місто?
9. Де ви любите відпочивати з батьками?
10. Чому саме ці місця ви відвідуєте?

Додаток И

Результати методик у експериментальному дослідженні

Умовні позначення:

- 1 – Бесіда «Моя Батьківщина Україна»
- 2 – Бесіда «Рідне місто»
- 3 – Дидактична гра «Знайди свій прапор»
- 4 – Дидактична гра «Склади герб»
- 5 – Бесіда «Мое улюблене місто»

Таблиця результатів методик ЕГ

№ п/п	Прізвище, ім'я дитини	1	2	3	4	5	Загальний бал	Рівень
1.	Ростислав К.	30	25	2	2	20	79	Д
2.	Ярослав К.	25	23	2	2	22	74	Д
3.	Софія С.	27	30	3	3	27	83	В
4.	Дарина Ш.	22	20	3	2	24	71	Д
5.	Максим Л.	25	18	2	2	23	70	Д
6.	Денис П.	30	28	3	3	27	91	В
7.	Софія М.	18	15	2	2	20	57	С
8.	Дар'я П.	16	19	2	2	20	59	С
9.	Максим Б.	24	25	2	2	20	73	Д
10.	Нікіта К.	12	10	1	1	13	37	Н
11.	Юлія Г.	15	18	2	3	19	57	С
12.	Денис Я.	10	12	1	1	13	37	Н
13.	Діана К.	13	17	2	3	18	53	С
14.	Ерік Б.	10	11	1	1	10	33	Н
15.	Поліна Н.	12	10	1	1	12	36	Н
16.	Нікіта Д.	28	26	2	3	30	89	В
17.	Глеб Д.	30	28	3	3	27	91	В
18.	Аріна М.	13	18	2	3	19	55	С

19.	Ярослав К.	22	17	1	2	18	60	С
20.	Аліна Б.	16	14	2	3	17	52	С

Таблиця результатів методик КГ

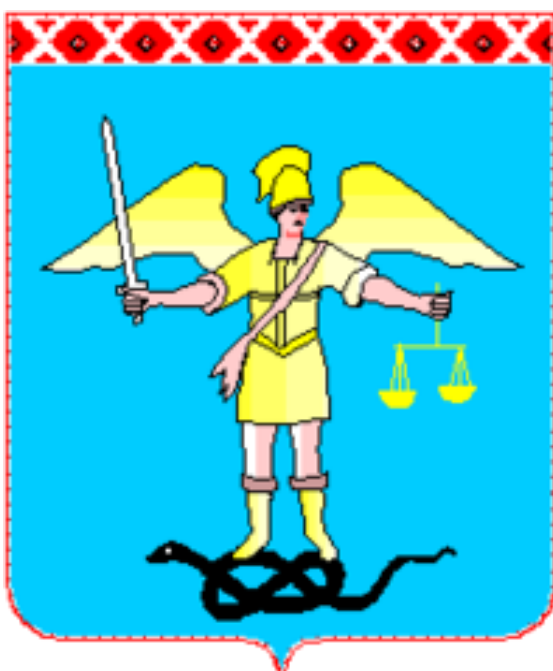
№ п/п	Прізвище, ім'я дитини	1	2	3	4	5	Загальний бал	Рівень
1.	Валерія Ж.	28	25	2	3	27	85	В
2.	Антон К.	10	12	1	1	13	37	Н
3.	Віра А.	20	18	2	2	22	64	С
4.	Архип К.	12	10	1	1	10	34	Н
5.	Діма К.	16	22	2	2	19	61	С
6.	Анна Є.	28	23	2	3	26	82	В
7.	Олексій П.	25	27	2	3	23	80	Д
8.	Саша К.	20	23	2	2	19	66	Д
9.	Саша Н.	10	10	1	1	10	32	Н
10.	Артем Б.	16	15	1	2	13	47	С
11.	Артем С.	19	28	2	3	25	77	Д
12.	Яна Г.	19	19	2	2	26	68	Д
13.	Яна Д.	19	15	1	2	15	52	С
14.	Каріна Х.	20	23	1	2	16	62	С
15.	Валерія Ш.	20	15	2	3	16	56	С
16.	Паша Д.	16	19	2	3	18	58	С
17.	Софія В.	17	24	2	3	19	65	Д
18.	Софія Л.	24	26	2	3	18	74	Д
19.	Назар Д.	30	28	3	3	29	93	В
20.	Діма К.	19	23	2	1	19	64	С

Герб міста Суми

Герб міста Глухів

Герб міста Кролевець

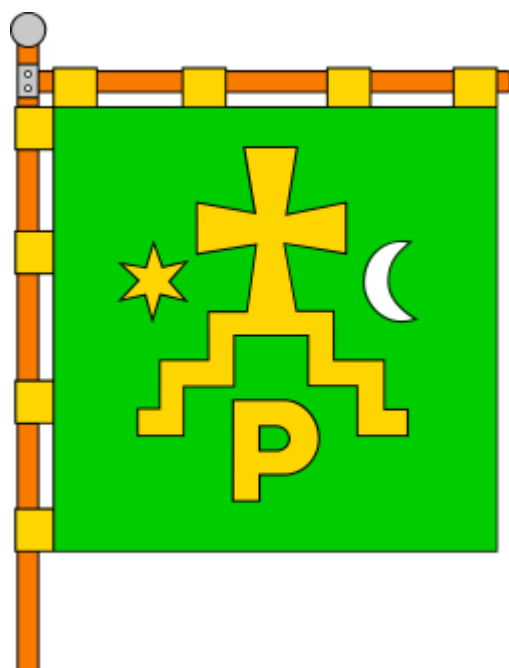
Герб міста Лебедин

Герб міста Середина-Буда

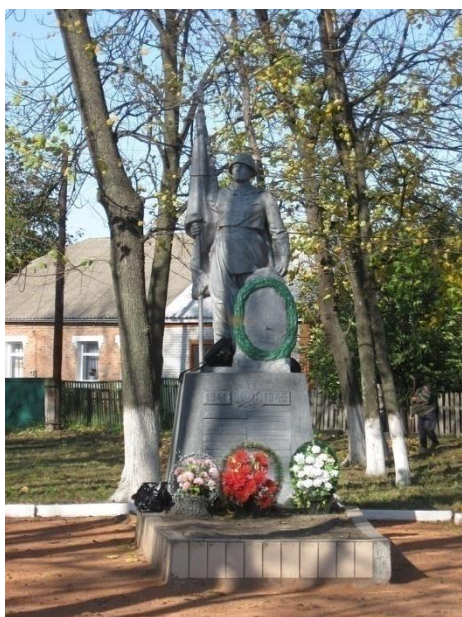
Герб міста Ромни

Прапор міста Ромни

Карта Сумської області

Пам'ятник воїнам ВВВ

Пам'ятник жертв Голодомору

Пам'ятник свині

пам'ятник Т.Г. Шевченку

Додаток Л

Блакитно-жовтий прапор

прапор із золотим тризубом-двозубом

Прапор блакитний із
золотим левом

Прапор скошений згори-вниз

Український рушник

Українська вишиванка

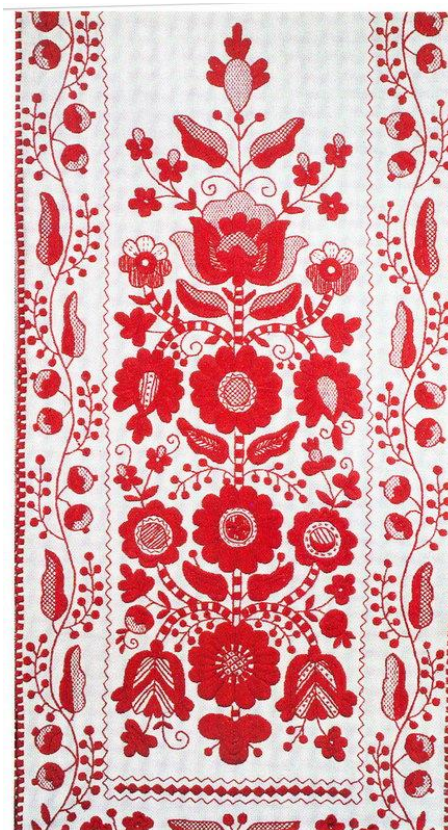
Верба

Калина

Український вінок

Додаток Н

**Перспективний план роботи з патріотичного виховання
на 2020 – 2021 н.р.
(старша група)**

Місяць	Твори	Теми
Вересень	Вірш П. Воронька «Облітав журавель»	Заняття «Моє рідне місто»
Жовтень	Вірші: О. Лупія «Під рідним прапором», Н. Поклад «Герб» Гімн України Пісня: «Ой, там, на горі, та й жінці жнуть».	Заняття «Державні символи»
	Загадки, народні прикмети	Розвага до дня українського козацтва «Козацька слава»
Листопад	Вірші: Л. Костенко «Усе моє, все зветься Україна», О. Жупанин «Оленчина Вишиванка», Б. Кленц «Український віночок», прислів'я і приказки про вербу і калину, легенда про калину.	Заняття «Народні символи України»
	Вірші: Р. Завадович «Українські діти»,	Розвага до дня української мови та писемності «Рідна

	О. Лупій «Рідна мова», Ю. Шкрумеляк «Я дитина українська»	мова моя»
Грудень	Вірші: О. Пчілка «Маленька українка», В. Сосюра «Любіть Україну», легенда «Початки Києва»	Заняття «Знаю все про рідний край»
	Вірш: Т. Коломієць «З новим роком», пісня: «Святий Миколай»	Розвага до дня Святого Миколая «День Святого Миколая»
Січень	Вірш: Т. Коломієць «Гончарний круг», загадки про народні іграшки	Заняття «Народна іграшка»
	Колядки, щедрівки: «Коляда коляда», «Колядиндин», «Колядую», «Щедрик-ведрик дайте вареник», «Щедрик щедрик щедрівочка», вірші: Р. Завадович «Колядники», М. Хоросницька «Щедрий вечір», «Кутя», пісня «Рік старий проминув»	Розвага «Щедрий вечір»
Лютий	Прислів'я про піч та хліб, потішки: «Сорока-ворона», «Пиріжки»	Заняття «Заклички з пічки»
	Закличка	Розвага «Стрітєння»

	<p>«Вийди, вийди сонечко», пісня «Ой минула вже зима», вірш І. Франко «Надійшла весна»</p>	
Березень	<p>Вірші: Р. Завадович «Я Шевченка поважаю», Т. Шевченко «Не цурайтеся», «Рече та стогне Дніпр широкий», «І досі сниться»</p>	Заняття «Український поет – Тарас Григорович Шевченко»
	<p>Легенда про калину, прислів'я і приказки про калину, вірш Т. Шевченко «Тече вода з-під явора»</p>	Розвага «Калинове намито»
Квітень	<p>Вірші: Л. Полтава «Великодні писанки», М. Хоросницька «Великодня гра»</p>	Заняття «Ой писанка, ой крашанка»
	<p>Вірш: Д. Чередниченко «Писанка», К. Перелісна «Писанка», пісня «Розмалюю писанку»</p>	Розвага «Свято Пасхи»
Травень	<p>Вірші: Р. Завадович «Я живу в Україні», О. Лупій «Абетка історична», оповідання</p>	Заняття «Я живу в Україні»

	Н. Забіла «Древній Київ»	
	Вірші: Р. Завадович «Українські діти», М. Сингаївський «Квіти пам'яті»	Розвага «День перемоги»
Червень	Гімн України, Вірші: Р. Купчинський «Мій край», О. Лупій «Конституція України»	Розвага «День Конституції України»
Липень	Вірш Б. Кленц «Український віночок», легенда про свято Івана Купала	Розвага «Івана Купала»
Серпень	Гімн України, Вірші: Л. Біленька «Український прапор», М. Сингаївський «Мати-Україна»	Розвага «День Незалежності»

Додаток П

Українські козаки

Прапор України

Булава

Український рушник

Додаток Р

**Результати моніторингового вивчення на контрольному етапі
дослідження**

Таблиця результатів моніторингового вивчення дітей ЕГ

№ п/п	Прізвище ім'я дитини	Зміст роботи										Загальни й бал	Рівень
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Ростислав К.	3	3	3	2	3	2	3	2	3	3	26	В
2.	Ярослав К.	3	3	3	3	2	3	2	2	2	3	27	В
3.	Софія С.	3	3	3	3	3	3	3	2	2	3	28	В
4.	Дарина Ш.	3	3	3	2	2	3	2	2	2	3	25	В
5.	Максим Л.	3	2	3	2	2	1	2	2	2	3	24	Д
6.	Денис П.	3	3	3	2	3	3	3	3	3	3	29	В
7.	Софія М.	3	3	2	2	2	2	2	2	1	2	21	Д
8.	Дар'я П.	2	2	3	2	2	2	1	2	3	3	22	Д
9.	Максим Б.	3	3	3	2	3	2	3	2	3	2	26	В
10.	Нікіта К.	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	11	С
11.	Юлія Г.	2	2	2	1	2	2	2	2	3	2	20	Д
12.	Денис Я.	1	2	1	0	0	0	1	1	1	1	8	Н
13.	Діана К.	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	15	С
14.	Ерік Б.	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1	7	Н
15.	Поліна Н.	2	1	2	1	1	1	1	1	1	2	13	С
16.	Нікіта Д.	3	3	3	3	3	2	3	2	2	3	27	В
17.	Глеб Д.	3	3	3	3	2	3	3	2	3	3	28	В
18.	Аріна М.	2	2	2	2	2	2	2	2	3	2	21	Д
19.	Ярослав К.	2	2	2	1	1	1	1	1	1	2	14	С
20.	Аліна Б.	2	3	2	3	2	1	2	1	2	3	21	Д

Таблиця результатів моніторингового вивчення дітей КГ

№ п/п	Прізвище ім'я дитини	Зміст освіти										Загальний бал	Рівень
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Валерія Ж.	3	3	3	3	3	2	2	2	2	3	26	В
2.	Антон К.	1	1	1	1	0	1	0	1	0	1	7	Н
3.	Віра А.	3	3	3	2	2	2	3	2	3	3	26	В
4.	Архип К.	1	2	1	1	1	1	0	1	0	1	9	С
5.	Діма К.	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	13	С
6.	Анна Є.	3	3	3	2	3	2	2	3	3	3	27	В
7.	Олексій П.	3	3	3	3	2	3	3	2	3	3	28	В
8.	Саша К.	2	2	3	1	2	1	2	1	1	1	16	С
9.	Саша Н.	1	1	2	0	0	0	0	1	0	0	5	Н
10.	Артем Б.	2	2	3	2	1	1	1	1	1	1	15	С
11.	Артем С.	3	3	3	2	3	3	3	2	2	3	27	В
12.	Яна Г.	2	3	3	2	1	2	2	2	2	3	22	Д
13.	Яна Д.	2	2	3	1	2	1	1	2	2	2	18	С
14.	Каріна Х.	2	3	3	2	1	2	3	1	2	2	21	Д
15.	Валерія Ш.	1	2	3	1	1	1	1	1	1	2	14	С
16.	Паша Д.	1	3	2	1	1	1	1	1	1	2	14	С
17.	Софія В.	3	3	3	2	2	3	2	2	2	3	25	В
18.	Софія Л.	2	3	2	2	2	2	1	2	2	2	20	Д
19.	Назар Д.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	30	В
20.	Діма К.	1	2	3	1	1	1	1	1	1	2	14	С

Додаток С

Результати методик на контрольному етапі дослідження

Таблиця результатів методик ЕГ

№ п/п	Прізвище, ім'я дитини	1	2	3	4	5	Загальний бал	Рівень
1.	Ростислав К.	30	30	3	2	25	90	В
2.	Ярослав К.	30	25	3	3	25	86	В
3.	Софія С.	30	30	3	3	30	96	В
4.	Дарина Ш.	25	25	3	3	27	83	В
5.	Максим Л.	30	20	2	3	25	80	Д
6.	Денис П.	30	28	3	3	30	94	В
7.	Софія М.	20	20	2	2	25	69	Д
8.	Дар'я П.	20	22	3	2	25	72	Д
9.	Максим Б.	25	28	3	3	25	84	В
10.	Нікіта К.	15	15	2	3	18	53	С
11.	Юлія Г.	18	22	3	3	23	69	Д
12.	Денис Я.	10	12	2	2	13	39	Н
13.	Діана К.	15	20	3	3	20	61	С
14.	Ерік Б.	10	11	2	2	10	35	Н
15.	Поліна Н.	15	16	3	2	15	51	С
16.	Нікіта Д.	28	26	3	3	30	90	В
17.	Глеб Д.	30	28	3	3	27	91	В
18.	Аріна М.	18	22	2	3	20	65	Д
19.	Ярослав К.	22	20	2	3	20	67	Д
20.	Аліна Б.	18	20	3	3	20	64	Д

Таблиця результатів методик КГ

№ п/п	Прізвище, ім'я дитини	1	2	3	4	5	Загальний бал	Рівень
-------	-----------------------	---	---	---	---	---	---------------	--------

1.	Валерія Ж.	28	25	2	3	27	85	В
2.	Антон К.	10	12	1	1	13	37	Н
3.	Віра А.	20	18	2	2	22	64	С
4.	Архип К.	12	10	1	1	10	34	Н
5.	Діма К.	18	22	3	3	19	65	Д
6.	Анна Є.	28	23	2	3	26	82	В
7.	Олексій П.	25	27	3	3	25	83	В
8.	Саша К.	20	23	2	2	19	66	Д
9.	Саша Н.	10	10	1	1	10	32	Н
10.	Артем Б.	16	15	1	2	13	47	С
11.	Артем С.	19	28	2	3	25	77	Д
12.	Яна Г.	19	19	2	2	26	68	Д
13.	Яна Д.	19	15	1	2	15	52	С
14.	Каріна Х.	20	23	1	2	16	62	С
15.	Валерія Ш.	20	15	2	3	16	56	С
16.	Паша Д.	16	19	2	3	18	58	С
17.	Софія В.	17	24	2	3	19	65	Д
18.	Софія Л.	24	26	2	3	18	74	Д
19.	Назар Д.	30	28	3	3	29	93	В
20.	Діма К.	19	23	3	3	19	67	Д